

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Merve KARADAŞ

**Danışman
Prof. Dr. Ömer GÜRKAN**

İstanbul – 2021

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Merve KARADAŞ
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Çevre Politikaları
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Ekonomi ve Finans Ana Bilim Dalı
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 24.06.2021
- SAYFA SAYISI** : 102
- TEZ DANIŞMANI** : Prof. Dr. Ömer GÜRKAN
- DİZİN TERİMLERİ** : Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre, Politika, Türkiye
- TÜRKÇE ÖZET** : Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu ele alınmakta, Türkiye’nin çevre politikalarını ve küresel çevresel sorunlar çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının çevresel boyutu, çevre koruma- sürdürülebilir kalkınma perspektifinden incelenmektedir.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Merve KARADAŞ

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Merve KARADAŞ

Danışman

Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

İstanbul – 2021

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin/projenin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez/proje olarak sunulmadığını beyan ederim.

Merve KARADAŞ

.../.../2021

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Merve KARADAŞ'ın Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Çevre Politikaları adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Ekonomi ve Finans anabilim dalı, Ekonomi ve Finans bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan

Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

(Danışman)

İmza

Üye

Prof. Dr. Kenan ÇELİK

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Gül YILMAZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’DE ÇEVRE POLİTİKALARI

Dünyada üretim faaliyetlerinin artması, çevreye duyarsızca yaklaşılması sonucunda doğanın dengesi bozulmaya başlamıştır. Bu bozulmanın gelecek nesillere kadar uzanan ağır sonuçları olmaktadır. . Küresel ısınma, biyoçeşitliliğin azalması, çevre kirliliği gibi problemler, insan kaynaklı çevre sorunları olarak günümüz toplumlarını iktisadi ve toplumsal pek çok sorunla karşılaşmasına neden olmaktadır. Zorunda bırakılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma bütünsel olarak küresel sorunların çözümü ile ilgili insanı ve onun refahını gaye edinen bir yaklaşımdır. Küresel sorunlara ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile yaklaşan ve çözüm getirmeyi amaçlayan bir olgudur.

Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu ele alınmakta, Türkiye’nin çevre politikalarını ve küresel çevresel sorunlar çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının çevresel boyutu, çevre koruma- sürdürülebilir kalkınma perspektifinden incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, çevre, politika, sürdürülebilir, kalkınma,

ABSTRACT

ENVIRONMENTAL POLICY IN TURKEY WITHIN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT FRAMEWORK

The balance of nature has started to deteriorate as a result of the increase in production activities in the world and an insensitive approach to the environment. This degradation has severe consequences that extend to future generations. Problems such as global warming, biodiversity reduction, environmental pollution cause today's societies to face many economic and social problems as human-caused environmental problems. Compulsory. Sustainable development is a holistic approach to the solution of global problems. It is a phenomenon that approaches global problems with its economic, social and environmental dimensions and aims to find solutions.

In this study, the environmental dimension of sustainable development is discussed and environmental dimension of sustainable development within the framework of Turkey's environmental policies and global environmental issues are examined from the perspective of environmental protection and sustainable development.

Keywords: Turkey, environmental, policy, sustainable, development,

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

1.1.Kalkınma Kavramı	4
1.2.Kalkınma Teorileri	7
1.2.1.Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı	7
1.2.2. Sosyo-Ekonomik Modernleşme Yaklaşımı	10
1.2.3. Marksist Kalkınma Yaklaşımı	10
1.3.Kalkınma İktisadınınDoğuşu	11
1.4.Kalkınma İktisadının Genel Özellikleri.....	14
1.5.Kalkınmanın Ekonomideki Önemi	20
1.6.İktisadi Kalkınma Stratejileri.....	22
1.6.1. Dengeli Kalkınma Stratejisi	22
1.6.2. Dengesiz Kalkınma Stratejisi.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

2.1.Sürdürülebilirlik Kavramı.....	25
2.2.Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı	27
2.2.1.Sürdürülebilir Kalkınma	27
2.2.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi	28
2.3.Sürdürülebilir Kalkınmanın Kapsamı.....	31
2.3.1.Ekonomik Sürdürülebilirlik	31
2.3.2.Çevresel Sürdürülebilirlik	32
2.3.3.Sosyal Sürdürülebilirlik	33
2.4.Sürdürülebilir Kalkınmayı Ortaya Çıkaran Gelişmeler	33
2.4.1.Küresel Isınma (İklim Değişiklikleri)	33
2.4.2.Su Kaynaklarının Tükenmesi.....	34

2.4.3.Artan Dünya Nüfusu	34
2.4.4.Ozon Tabakasının Tahribatı.....	34
2.5.Sürdürülebilir Kalkınmanın Stratejisi.....	35
2.6.Sürdürülebilir Kalkınmanın Amaçları	35
2.7.Sürdürülebilir Kalkınmanın Hedefleri.....	36
2.8.Sürdürülebilir Kalkınmaya Eleştiriler	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE ÇEVRE POLİTİKALARI

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre İlişkisi.....	43
3.1.1.Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Konusunda Etkinlikler ve Sözleşmeler	45
3.1.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı	45
3.1.1.2.Cocoyoc Bildirgesi	47
3.1.1.3. Akdeniz Eylem Planı.....	48
3.1.1.4. Brundtland Raporu (Our Common Future)	48
3.1.1.5. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio deJanerio-1992).....	49
3.1.1.6. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri İstanbul Konferansı(Habitat II)	51
3.1.1.7. Kyoto Protokolü	52
3.1.1.8. Birleşmiş Milletler New York Zirvesi (Rio + 5).....	54
3.1.1.9. Birleşmiş Milletler Binyıl (Milenyum) Zirvesi	55
3.1.1.10.Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi(Rio+10)	55
3.1.1.11.Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı(Rio+20).	56
3.1.1.12.Paris İklim Antlaşması	57
3.2.Türkiye’de Çevre Politikalarının Gelişimi	58
3.2.1. 1970 öncesi Türkiye’nin Çevre Politikaları	58
3.2.2. Türkiye’nin 1970 Sonrası Çevre Politikaları	58
3.2.2.1. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Çevre Politikalarının Gelişimi	59
3.2.3. Türkiye’de Çevre ve Sivil Toplum Kuruluşları	61
3.3.Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Hedeflerinin Sonuçları	62
3.3.1 İklim Değişikliği İle Mücadele	62
3.3.2. Nükleer Enerji Tartışması	64
3.4.Türkiye’de Sürdürülebilir Çevre Politikaları.....	64
3.4.1.Çevre Politikalarının İlkeleri.....	66
3.4.2.Çevre Politikalarında Başarı Koşulları	67

3.4.3.Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Alanında Türkiye'nin Güçlü Ve Zayıf Yanları, Tehdit Ve Fırsatlar	68
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	79

KISALTMALAR

BM	: Birleşmiş Milletler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development

ÖNSÖZ

Tez yazım sürecim boyunca bilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ömer GÜRKAN'A, eğitim sürecinde katkıları bulunan tüm hocalarıma ve bu zorlu süreçte desteğini esirgemeyen başta sevgili ailem ve eşim olmak üzere, arkadaşlarıma ve öğrenci işlerinde bana her konuda yardımcı olan Muhammet Salih YİĞİT'E sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Haziran 2021
Merve KARADAŞ

GİRİŞ

Kalkınma kavramı her ne kadar son yüzyılda adından çokça bahsettirse de çeşitli zamanlarda her zaman gündemde olmuştur. Bunun en önemli sebebi toplumların deneyimledikleri gelişimin sürecidir. Bazı zamanlarda kalkınma; gelişme, büyüme, modernleşme, endüstrileşme, yapısal değişme gibi kavramlar aracılığıyla anlatılsa da bazı dönemlerde bütünüyle farklı ve yanlış şekilde anlamlandırılmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde dahi kesin olarak ifade edilememektedir.

Dünyada endüstrileşmenin ilk adımı olarak bilinen Sanayi Devrimi ardından ortaya çıkan ekolojik problemlerin konuşulmaya başlamasıyla birlikte, pek çok bilim adamı var olan kaynakların muhafazası ve daha etkin kullanılması konusunda harekete geçmiştir. Çoğalan ekolojik değişkenlerin beraberinde getirdiği problemler, adalete ve büyümeye ilişkin esas endişelerin haricinde, kalkınma kavramı kapsamında sürdürülebilirlik ile ilgili hususların da dâhil edilmesine sebep olmuştur. Ekolojik problemler incelendiğinde kaynakların yakın bir tarihte tükenecek olmasının endişesiyle sürdürülebilirlik tarafından kalkınmanın temin edilmesi gerekliliği daha geniş katılımcılar tarafından fark edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında büyük bir süratle yaşanan kapitalist gelişmenin doğa ve çevre şartları üzerinde oluşturduğu riskler fark edilmeye başlanmış, 1970'lerde ise kalkınmanın sadece GSMH'da meydana gelen yükselişle elde edilmediği, gerçek anlamda kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ilk olarak yoksulluğun engellenmesinin gerekliliği anlaşılmıştır.

Bununla birlikte 1970'li yıllardan itibaren kültürel kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, çevresel kalkınma gibi yeni alanları gündeme getirmiştir. Bu noktada bilhassa BM'nin liderliğinde kavramın geliştirilmesi için gerçekleştirilen birçok konferans, toplantı ve raporlar süreci hızlandırmıştır

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun, "Sürdürülebilir Kalkınma; Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır" şeklindeki tanımı alanındaki ilk tanımdır. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili bütün tanımlamalarda; gelecek kuşaklar, doğal kaynaklar, yoksulluk, temel ihtiyaçlar gibi ortak kavramlar kullanılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma özünde iki ana düşünce üzerine kurulmuştur. Bunlardan

birincisi; insan ihtiyaçlarının özellikle dünyadaki yoksul insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. İkincisi ise; vrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilme yeteneğini kazanması, teknolojinin ve sosyal örgütlenme biçimlerinin getirdiği baskıların giderilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi yoksulluk, kaynaklardaki azalma, vresel baskı, sosyo-ekonomik ve siyasi politikaların niteliğiyle doğrudan ilgilidir.

Kalkınmanın vresel boyutunun önemli alanlarından bir tanesi, son zamanlarda meydana gelen endüstrileşmenin giderek fazlaşmasıdır. Sanayi tesislerinin vreyi atık ve p deposu olarak görmesi birçok problemi oluşturmaktadır. Sanayileşmenin yol açtığı bu sorun tüm insanlığın geleceğini tehdit altında bırakmakta hiç kuşkusuz ekosistemde de tahriplere sebep olmaktadır Bununla beraber hızlı nüfus artışı da vre için kötü bir tesir oluşturabilmektedir. Zira hızlı nüfus artışıyla beraber yoksulluk düzeyi yükselmekte, vresel tahripler görülmekte, sanayileşme, ulaşım gibi faaliyetlerin artması hava kirliliğine, ozon tabakasında incelmeye neden olmakta ve geri dönülemez bir bozulmaya sebebiyet vermektedir

Sürdürülebilir retimde nesiller arasında adaletin oluşturulması amacıyla, ekosistemlerin ve doğal zenginliklerin muhafazası önem arz etmektedir. Piyasa, doğal sermaye olarak sayılan vreyi muhafaza ederek işlemek yerine; onu tüketme eğilimi göstererek tahrip etmektedir. vresel bakımdan, insan nüfusuyla ve kaynakların kullanım beklentisine kısıtlama getirilmesi; ekosistem bütünlüğünün ve türlerin şitliliğinin muhafaza edilmesi gerekmektedir Doğal kaynakların kendi kendini yenileme hızından daha fazla tüketilmesi neticesinde vresel sürdürülebilirlik oluşturulamaz. Bu sebepten dolayı doğal kaynakların tüketimi, kendini yenileme kapasitesinin üstüne ıkamalıdır. Günümüzde toplumların “sürdürülebilirliğinin” elde edilmesinde sadece ekonomik bileşenlerin doyurucu olmadığı, ayrıca vre ve toplumu ilgilendiren faktörlerin de etken olduğu ve bunların birbirlerinden ayrı bir şekilde dşnlemeyeceği belirtilmiştir. Sanayi Devrimiyle beraber başlayan süreçte vre sonsuz doğal bir kaynak olarak algılanmış ve yok olamayacağı düşünülerek, hızlı bir ekonomik kalkınma gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Kalkınma adına gerçekleştirilen endüstrileşme çabaları ve oluşan sanayi atıklarının arıtılmaksızın deniz ve akarsulara atılması, ormanların yok edilmeleri, temiz su kaynaklarının tahribatları gibi örnekler dikkate alınmazlarsa geri dnlmesi mümkün olmayan neticeler oluşturabilecektir. Gelecek kuşaklara yaşanabilir vrenin bırakılma hususu

önem arz etmektedir ve bu durum uluslararası arenada ekolojinin korunmasına dönük çözüm arayışlarını hızlandırmaktadır.

Bu süreçte Türkiye’de de hızlı nüfus artışı, çevreye gereken duyarlılığın gösterilmemesi, hızlı sanayileşme sonucunda çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Çevrenin gelecek nesillere bozulmadan aktarılması için Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde uygulanması gereken çevre politikaları bulunmaktadır..

Bu çalışmanın birinci bölümünde kalkınma, kalkınma teorileri, iktisadi kalkınma ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın ikinci bölümünde sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilir kalkınma kavramı, Sürdürülebilir Kalkınmanın Kapsamı, Sürdürülebilir Kalkınmayı Ortaya Çıkaran Gelişmeler, Sürdürülebilir Kalkınmanın Stratejisi, Sürdürülebilir kalkınmanın Amaçları, .Sürdürülebilir Kalkınmanın Hedefleri, Sürdürülebilir Kalkınmaya Eleştiriler anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde sürdürülebilir kalkınma ve çevre politikaları ile ilgili süreçler, . Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre İlişkisi, .Türkiye’de Çevre Politikalarının Gelişimi, Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Hedeflerinin Sonuçları, Türkiye’de Sürdürülebilir Çevre Politikaları, Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma ve çevre politikaları ile ilgili konular açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

1.1.Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramı kullanılmaya başlandığı andan günümüze kadar çeşitli yer ve zamanlarda çeşitli anlam ve durumlara karşılık gelmiştir. Bu sebeple kişilerin kalkınma kavramı üzerinde ortak bir yaklaşımı bulunmamakta ve bu kavramın kullanımının yaygın olması kapitalizmin üretken sermayesinin II.Dünya Savaşı'nın ardından küresel çapta yayılmasıyla birlikte yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından "kalkınma" ifadesi az gelişmiş olarak ifade edilen ülkelerin, gelişmiş kapitalist ülkeler seviyesine erişebilmesi adına tatbik etmesi gereken iktisadi, kültürel ve toplumsal planlamaların bütünsel bir ifadesi haline gelmiştir(Dulupçu, 2002). Avrupa'da meydana gelen "Aydınlanma Çağı" ile beraber insan, akıl, doğa, bilgi ve ilerleme gibi mefhumlara global değer ve anlamlar yüklenerek, bu mefhumlar meydana gelen toplumsal evrilme sürecinin öngördüklerine elverişli şekilde tekrar tanımlanmıştır. Akılcı insanı odak haline getiren bir tutumla bilimsel bilgilerin, insanların doğaya karşı güçlü görülmesi anlayışıyla meydana gelen toplumsal evrilme süreci "ilerleme" olarak tanımlanmıştır. Evrim Teorisi'nin esas anlayışını meydana getiren bu kavram, toplumların evrilme aşamasında gelişim kavramına da kaynak olmuştur (Türkay, 2009).

Kalkınma kavramı her ne kadar son yüzyılda adından çokça bahsettirse de çeşitli zamanlarda çeşitli kapsamlara sahip olarak her zaman gündem olmuştur. Bu durumun en mühim sebebi toplumların deneyimledikleri gelişimin sürecidir. Bazı zamanlarda kalkınma; gelişme, büyüme, modernleşme, endüstrileşme, yapısal değişme gibi mefhumlar aracılığıyla anlatılsa da bazı dönemlerde ise bütünüyle farklı ve yanlış şekilde anlamlandırılmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde dahi kesin olarak ifade edilememektedir (Yayilioğlu, 2002).

Büyüme kavramıyla beraber incelendiğinde, kalkınma kavramını, büyüme kavramından farklılaştıran en mühim faktörün ekonominin üretim hacminin ölçülebilmesi olanaklı olan en uç noktaya dek genişlemesi ya da miktar olarak çoğalması şeklinde belirtilir. Farklı bir perspektiften ele alındığında büyüme kavramı

daha ölçülebilir bir yapıdayken kalkınmanın daha niteliksel bir yapıda olduğu görülmektedir. Niteliksel açıdan ele alındığında kalkınma kavramı, teknik ve kurumsal açıdan incelenen sayısal verilerin pozitif yönde daha fazla çıktıyı içermesini belirtmektedir. Çoğunlukla aynı kavramlar gibi anlaşılabilirler de büyüme ile kıyaslandığında büyümenin kalkınmadan daha küçük ve özel bir kavram olduğunu görmekteyiz. En temel açıklamasıyla mevcut olanın daha çok artması, büyüme olarak açıklanırken mevcut olanlara daha çok fayda sağlanması kalkınma şeklinde açıklanır (Karataş ve Çankaya,2010,s. 29-55).

Kalkınma kavramı geçen asırda belirli bir dönüşüm yaşayarak toplumsal, politik ve yerel kurumlarda yaşanan değişimleri de kapsayacak biçimde çok işlevli bir yapıya evrilmiştir. Yalnızca ekonominin büyümesi şeklinde değil, toplumun hayat şartlarını daha iyi olması, yoksulluğun azaltılması, sağlık ve korunma gibi ihtiyaçların daha nitelikli bir şekilde temin edilmesi gibi hedefleri de içerir hale gelmiştir. Bunun haricinde insani değerlere daha fazla önem gösterilmesi, insan ile hayat kalitesinin yükseltilmesi ve sosyal seçeneklerin çoğaltılması kalkınmanın esas amaçları haline gelmiştir (Özdemir, 2014).

Diğer bir açıklamada ise kalkınma, gerek niceliksel gerekse niteliksel açıdan bütün pozitif gelişmelerin birlikte gerçekleşmesi şeklinde açıklanmaktadır. Gelir dağılımı, toplumsal refah ve demografik yapı gibi ifadeler niteliksel açıdan ele alınırken GSMH'nin büyüklüğü niceliksel şekilde ifade edilmektedir (Deviren ve Yıldız, 2014, s. 2).

En temel ifadeyle iktisadi kalkınma, ülkenin politik, toplumsal ve iktisadi yapısı ile gelişmesi, söz edilen alanlara gerçekleştirilecek yatırımların ise daha etkin duruma gelmesidir. Dolayısıyla yapılan bu yatırımlar refahının artmasında ve ülkenin kalkınmasında rol almaktadır. Yalnızca iktisadi açıdan değil kişilerin hayat standartlarının yükselmesi için yapılmış veya yapılacak olan yatırımlar olarak ifade edilir. Bu sebeple iktisadi kalkınma göstergeleri ele alınmadan önce kalkınma kavramının tarihsel ilerlemesinin irdelenmesi gerekmektedir

Kalkınma kavramıyla alakalı dünya genelinde çalışmalar ve tartışmalar 19. asrın ortalarında meydana gelmesine karşın, bu kavramın bilimsel olarak ele alınması II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. O çağda kalkınma, yeni düzenin eşit olmayan ilişkilerinin ve hiyerarşinin olağan bir netice olduğunun üzerinde duran bir kavram şeklinde kendini göstermiştir. Kalkınma kavramının bu çağda ortaya çıkmasının en

mühim sebebi savaşın ardından sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte bağımsız pek çok dünya devletinin belirmesidir. Savaşın ardından ortaya çıkan Batılı devletler sömürgelerini yeterince uzun bir zaman himaye altına alamamış ve gelişen özgürlükçü akımlarının tesiriyle bu ülkelere bağımsızlıklarını vermek zorunda kalmışlardır.

Dünya çapında, ekonomisi gelişmemiş ülkelerin başlıca gayesi yerel ve küresel sahada kalkınmanın ve gelişmenin temin edilmesi, dünya genelinde ise gelişmenin sağlanabilmesidir. Gelişimini tamamlamış ülkelerde ise gaye daha değişik olmakla birlikte, ülkelerin iktisadi büyümeyle temin ettiği ilerleme düzeyinin sürekliliğiyle küresel sahadaki mevcut pozisyonlarını gelişen ve ilerleyen ülke şeklinde muhafaza etmesidir. Bu anlamda toplumsal iktisadi gelişme, kalkınmada gelişim ülkenin istikrarının devamı, politik, ahlaki, sosyo iktisadi ve kültürel unsurlar ile ilgili olarak çoklu anlama gelip, milletlerin elinde bulundurduğu doğa ve işgücünden etkin şekilde faydalanılması nitelik ve nicelik açısından bu girdilerin değişimsel etkinlikleriyle alakalıdır (Çeştepe, 2004, s.31).

Kavramın açıklanmasındaki güçlüğü esas nedenlerinden biriside ekonomideki değişimlerin dışında politik, sosyo-kültürel ve ahlaki oluşumdaki değişimlerin de etkisinde kalmasıdır (Şenses,2001, s. 15).

Amartya Sen'in ifadesine göre kalkınma kavramı, özgürlükleri sınırlandıran engellerin tasfiye edilme prosesidir. Zira kişisel özgürlüğünün kapsamının genişlemesi, daha iyi toplumsal planlamaların gerçekleştirilmesini temin ederken, toplumsal planlamalar daha aktif ve adaletli bir şekilde gerçekleştirildiğinde kişisel hürriyeti çoğaltır (Kımanoğlu, 2005, s. 263-276).

Sen'in kalkınma kavramına ilişkin yaptığı açıklamada yer alan "özgürlük" kavramı da mühim bir yerdedir. Kalkınma ve hürriyet terimleri arasında bulunan ilişki son derece karmaşık ve döngüsel bir yapıdadır. Bu sebeple özgürlük yalnızca "seçme ve seçilme hakkı" gibi resmi temelleri baz almayıp, eğitim ve sağlık gibi gerçek özgürlükleri de kapsayan bir ifadedir. İnsan özgürlükleri konusunun ele alınması; kişi başına düşen gelirin yükselmesi, teknolojik gelişme ya da endüstrileşme gibi dar çerçeveli bir kalkınma konusunun ele alınmasından oldukça farklıdır. Bunun dışında, iktisadi kalkınma, kişilerin aktörlüğüyle direkt olarak alakalı olduğundan, farklı

imkanların ve adaletin temini, kişilerin mutluluğunu, özgürlüğü ve faaliyet kapasitesini yükseltir. Böylece iktisadi gelişmenin önünü açılacaktır. Özetle, Amartya Sen kalkınma kavramını bir taraftan özgürlüğün sınırlarının genişletilmesi şeklinde açıklarken bir taraftan da gelişen sınırlardan sağlanan maddi gelişme şeklinde değerlendirmektedir (Uğur, 2017, s. 91-107).

1.2.Kalkınma Teorileri

1.2.1.Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı

Toplumların politik, iktisadi ve kültürel açıdan birbirlerine paralel yapılara sahip olmaları sebebiyle, az gelişmiş ülkeler de gelişmiş ülkelerin eski dönemlerde karşılaştığı toplumsal, iktisadi ve kültürel gelişmeleri deneyimleyerek kalkınma süreçlerini sürdürebileceklerdir. Az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin tecrübe ettikleri olaylar karşısında izledikleri yolları ve metotları uygulayarak kısa zamanda kalkınacakları kabul edilmelidir. Bu yönden kalkınma sürecinde doğru yöntemler uygulandığında “az gelişmişlik” sürecinde olunsa dahi bu durum geçici olacaktır. “Gelişme Aşamaları Kuramı”na göre az gelişmiş ülkeler, kapitalizmin ortaya çıktığı gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde meydana gelen kapitalizm öncesi politik, sosyo-kültürel ve iktisadi durumlarıyla paralel olan geleneksel toplum yapısındadırlar (Karagül, 2003, s. 79-90).

Rostow’un tarihsel ilerleme süreçleriyle alakalı yaklaşımı kalkınma alan yazınına mühim katkılar sağlamıştır. Rostow’un ifadesine göre toplumların kalkınma aşamasında deneyimleyecekleri 6 aşama vardır (Yıldırım ve Örnek, 2012).

Rostow “İktisadi Gelişmenin Merhaleleri” isimli çalışmasında “aşamalı kalkınma modelini” ortaya koymaktadır. Aşamalı kalkınma modeline göre her toplum tarihsel açıdan, geleneksel, hazırlık aşamasındaki, kalkış aşamasındaki, ekonomik olgunlaşma yolundaki ve kitle tüketimi aşamasındaki toplum süreçlerini deneyimleyerek, kalkınma sürecini tamamlayacağını ifade etmektedir (Rostow, 1999, s. 16-19). Bu aşamalar şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Aşama Geleneksel Toplum Aşaması: Geleneksel toplumlar, ekonomik etkinlikler yönünden oldukça kısıtlıdırlar. Kitlesele üretim şekli olarak iş gücünü temel alan tarımsal üretimin yaşandığı bir çağdır. Teknolojik araç ve gereçlerin ve sosyo-kültürel etkinlikler görülmemektedir. Ekonominin itici unsurlarının bulunmaması sebebiyle durağan bir dönemin yaşandığı bu aşamada egemen sınıf toprakların

malikleri olmaktadır. Geleneksel toplumlarda ekonomik etkinlik olarak tarım dışı bir ekonominin meydana gelmesi beklenemez. Bu sebeple istihdam tarım ekonomisine gerçekleşmektedir. İdari yapı sebebiyle merkezi yönetimin güçlü olduğu bir düzen hakimdir. Bu aşamada ülkeler henüz kalkınma faaliyetlerine başlamamışlardır. Kalkınmanın mühim bir faktörü olan üretim varyasyonu bulunmamaktadır ve tarımsal üretim egemendir. Bu sebeple birikim ekonomisinin bulunmadığı, iş bölümü ve verimlilik gibi faktörlerin olmadığı, kazanç ve tasarrufların az olduğu bir iktisadi düzen görülmektedir. Bu aşamaya örnek olarak Ortaçağ Avrupası, Kadim Çin toplumu, Ortadoğu milletleri ve Akdeniz gösterilebilir (Rostow, 1999, s. 2-17).

2. Aşama Hazırlık Aşaması: 17. yüzyılın son dönemlerinde ve 18. yüzyılın başlarında dünyada pazarın sınırlarının genişlemesi, rekabet ortamının yaşanması, bilimsel düşüncenin Orta Çağ düşünce yapısı karşısında üstün olması dönemin mühim değişimlere yol açan olaylardır (Şenses, 2001, s. 16). Batı Avrupa bu aşamada yeni yöntem ve düşünsel bilgi ve metotları üretim işlevlerine aktarmıştır. Bununla beraber hazırlık koşullarının ilkinin Batı Avrupa'da meydana gelmiştir (Rostow, 1999, s. 5-8).

3. Aşama Kalkış Aşaması: Rostow'un ifadesine göre bu aşamada kalkınma aşamasının temelleri atılmış, kalkınmayı önleyen koşulların tasfiye edilmesi, tekrar tasarlanması tamamlanmaktadır. Bununla beraber kalkınma için itici güç olacak kurum ve yapılar bu kalkış aşamasında gelişmektedir. Rostow'un belirttiğine göre bu aşamanın 3 mühim koşulu vardır. Bu koşullar şu şekilde sıralamaktadır:

- Üretken yapıların sayısı süratli bir biçimde artmaya başlamaktadır.
- Bilhassa kalkınmayı özendirecek üretim endüstrilerinin meydana getirilmesi bu aşamada olmaktadır.
- Kalkınmanın uzun süreli ve devamlı olabilmesini temin edecek temel alt yapı kurumları bu aşamada gerçekleşmektedir.

Gelişmiş ülkelerin deneyimledikleri kalkınma sürecini ele alan Rostow'a göre kalkış aşamasının süresi 20 ile 30 sene arasındadır. İngiltere'de kalkış aşaması 1783 yılında başlayarak 20 senede, Fransa ve Amerika'da 1860 yılından önceki yıllara, Almanya'da 19. yüzyılın 3. çeyreğine, Japonya'da yine 19. Yüzyılın dördüncü çeyreğine, Rusya ve Kanada'da 1914 yılından önceki çeyrek asra, Hindistan ve Çin'de 1950'li yıllara yerleştirmek olanaklıdır (Çiçek ve Sarı, 2018, s. 997-998).

4. Aşama Gelişen Topluma Geçiş Aşaması: Kırk yıl sürmesi beklenen bu aşamada endüstri ve teknik bilginin gelişmesi ve bunların iktisadi etkinlikteki birikimli etkisi vasıtasıyla kaynakların kullanımı işgücünde ve neredeyse her konuda en iyi seviyeye ulaşmıştır. Ekonomideki egemen sektörü endüstri olmakla birlikte üretim endüstrilerinin kalkınma üzerindeki etkisi daha çoktur. Ülke ekonomisi imalatta çeşitliliği gerçekleştirmiştir. Yenilik ortaya koyan ve eski dönemler kullanılan teknolojiyi ilerleten bir iktisadi düzen meydana gelmiştir.

5. Aşama Olgunluk Aşaması: Burada toplum refah ekonomisine ulaşmıştır. Gelirlerden yatırımlara belirli bir oran ayrılmaktadır ve toplum geçmişe kıyasla teknolojiyi yaşamın her noktasında kullanmaktadır. Yatırım mallarının imalatı toplam endüstri imalatı içinde mühim bir alan kaplamaktadır. Nüfusun gereksinimlerini gidermenin ötesine geçen bir gelir yaratılmaktadır. Rostow'a göre ABD olgunluk aşamasını tamamlayıp kitle tüketim aşamasına geçmektedir. Batı Avrupa ve Japonya süratli bir biçimde bu aşamaya girmeye başlamışlardır (Rostow, 1999, s. 8-11).

6. Aşama Kitle Tüketimi Aşaması: Bu aşamada tüketicilerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu aşamada refah yükselmiştir fakat toplumda önceki aşamaya göre arz - talep dengesizliği meydana gelmiştir. İmalattan çok tüketimin egemen olduğu bir iktisadi yapıda refah düzeyi yüksek tüketicilerin rahatlık arayışları ekonomideki üretkenliği düşürmüştür. Üretim, imalat endüstrisi mallarından dayanıklı tüketim mallarına dönüşmektedir. Ayrıca şehir nüfus oranı süratle artmakta, kırsal ve tarımsal üretim nüfusunda azalma yaşanmaktadır. Bu aşamayı deneyimleyen ülke dış politikada ve askeri sahada rekabet yaşamakta ve kaynaklarının mühim bir bölümünü bu alanlara ayırmaktadır. Özetle, kitle tüketim aşamasına ulaşan ülkelerin hedefleri diğer kalkınma aşamalarından farklılaşmaktadır. Buna göre;

- Refah devleti;
- Dayanıklı tüketim malları imalatı;
- Dış politikada ve askeri alanlarda üstünlük elde etmek amaçları arasında yapacağı seçimlerde denge oluşturmaya çalışmaktadır.

1.2.2. Sosyo-Ekonomik Modernleşme Yaklaşımı

Bir toplumda inançları, değer yargıları, sosyal ve kültürel alışkanlıkları ile birbirlerinden ayrılan gruplar ya da bireyler bulunmaktadır. Bu bireyler ya da gruplar farklı hayat tarzlarını iktisadi düzen kapsamına da dahil edebilmektedirler. Örgütlenme şekilleri ve imalatta yararlandıkları teknolojiler birbirlerinden farklı olabilmektedir. Farklı yapılara sahip olan bu toplumlar birbirinden ayrı bir sosyal yapıya yol açmaktadırlar (Özsoy, 2012, s.42).

1.2.3. Marksist Kalkınma Yaklaşımı

Marksist teorinin tüm bilimsel yaklaşımlarında etkisi görülen eşitlik ve adalet kavramları ekonomik bakış açısından ortaya çıkmıştır. Toplumsal ve iktisadi hayatın bu kavramlarca şekillendirildiği belirtilmektedir. Kaynaklardan yararlanma hususundaki sorularıncevabı eşitlik kavramından yola çıkarak verilmeye çalışılmış ve sosyal adaletin bu yolla temin edilmesi hedeflenmiştir. Ekonomide üretilen artı değer in imalat prosesine emek faktörü şeklinde katkı sağlayan grup tarafından ne seviyede kullanılması gerektiğine ilişkin fikrin temelinde ise sınıfsal sömürü ifadesi bulunmaktadır. Bölüşüm ilişkilerineeşitlik ifadesiyle açıklama getirilmek istenmiştir. Marksist ekonomide toplum bilimsel bir kavramlaştırma olarak sınıfsal yapı son derecede ehemmiyetlidir. Tümdengelimci bir tutumla sosyal etkiye sahip olgu ve olayların kişilerdeki etkisi incelenmektedir. Konuya ilişkin öteki görüşlerdenayrı olarak alt grupların üsttekileri ne şekilde etkilediğini, ayrıca bütünü küçük gruplarda ne düzeyde karar etkisi olduğu irdelenmektedir. Diyalektik materyalizm şeklinde de ifade edilen Marksist kuram, temelde üst yapı faktörlerinin -bütünü- özelde ise imalat ilişkilerinin iktisadi kavramlar sermaye, teknolojiler ve işgücünün şekillendirdiği düşüncesiniöne sürmektedir. Bu sürecin etkileşimli bir kararlılık belirtmesi ise alt yapı faktörlerinin üst yapıyı şekillendirirken, sürecin işleyişiyle üst yapı faktörlerinin egemen mülkiyeti temel alan üretim ilişkileri aracılığıyla alt yapı faktörlerini belirlemesidir. Marx'a göre kalkınma tarihsel şartlarla açıklanan bir ifadedir (Kartal, 2015, s. 231-244).

Marx ve Engels, yürüttükleri çalışmalarında endüstri devriminin değiştirdiği üretim ilişkilerinin ardından Batı Avrupa'nın iktisadi kalkınmasının temeli olan süreci feodal kökenlerinden başlayarak ele almışlardır. Feodalizm ardından meydana gelen kapitalist sistemin sınıfsal kavgalar sebebiyle sosyalist bir devrime yol açacağını zira kapitalist iktisadi kalkınmanın toplumsal adaletten yoksun bir bölüşüm düzeni

yarattığını belirtmiştir. Marx, az gelişen ülkelerin tatbik edebilecekleri bir kalkınma düzeni bulunduğunu, bunun için toplumsal adaletin mühim bir mesele olduğunu ileri sürmüştür.

Marx'ın ifadesine göre artık değer, gayrisafi gelirden sabit ve değişken sermayenin çıkarılması ile ortaya çıkmaktadır. Emek sermaye ürünlerin imalat sürecinde fiyat ve nihai artık değer tespit edilmesi önemlidir (Erbay, 2013, s.13). İmalat sürecinde yararlanılan ve ücret karşılığında satın alınan işçinin emeği üretim aracı olarak ifade edilebilir. İşçiler bu sistemde çalışmak zorunda kaldıklarından mecburen bir ücret karşılığında emeklerini satarak, yarattıkları artık değerle üretim araçlarını elinde bulunduran sermayedarları kalkındırmayı kabul etmişlerdir. Eğer bir işçi işi bırakmak isterse yerlerine çalışacak başka işçiler bulunmaktadır, bu sebeple emek arzı emek talebinde çoktur. Dolayısıyla emeğin ücretleri asgari ücretin altına düşmekte ve işsizlikle beraber işçilerin faydadan yoksunluk hali çoğalmaktadır (Hiç, 1994, s. 36-39).

1.3.Kalkınma İktisadınınDoğuşu

Sömürgecilik gücünün ve Endüstri Devrimi'nin yaşandığı ülke olmanın sağladığı ekonomik güçle 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar dünya kapitalist düzenin egemenliğini elinde tutan İngiltere'nin de içinde olduğu Avrupa topraklarında, bu dönemde gelişmiş kapitalist ülkeler arasında küresel ticaret ilerleyerek büyümüş ve sermaye birikimi çoğalmıştır. Kapitalist sistem bu dönemde devamlılığı olan sermaye birikimi kararlılığıyla kendini tekrar ortaya koyabilme şartlarını küresel sahada yaratmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin toplumlarda yer ettiği bu aşamada, devamlı kâr etme dürtüsüyle, emeği ve doğayı başkalaştırarak ve üretim araçlarını özel mülkiyet haline getirerek işleyen sermaye birikimi, eşitsizlikleri de meydana getirerek merkezileşme ve mekânsal açıdan genişleme eğilimi göstermiştir. Endüstri Devrimi'yle ortaya çıkan ve zamanla mekânsal açıdan da yayılan ticari ve sınai sermaye birikimi sürecinde küresel kapitalist sistem, 20. Yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı dönemini içeren yaklaşık 30 senelik yapısal kriz süreci tecrübe etmiştir. Bu süreçte, I. Dünya Savaşı'nın ardından üretim hacmi çoğalan ve Avrupa ekonomilerinin iyileşmesi için kredi veren Amerika, kendi iç borsasındaki kârlı yatırım imkanları için bu kredileri Avrupa'dan geri almaya başlayınca, gerek

endüstride gerekse tarımda fazla üretimin yani arz fazlalığının yol açtığı ekonomik kriz olan 1929 Büyük Buhran'ı görülmüştür. 1929 buhranı ile beraber klasik ve Neo-klasik ekonominin esas varsayımlarına ve serbest piyasa ekonomisine duyulan güven sarsılmış ve kuşkuyla karşılanmıştır. Bu buhranın etkisiyle 1930'lu senelerde dünya çapında gelişmiş ülkelerde talep çoğaltıcı devlet müdahalesini temel alan Keynesçi politikalar uygulanmış, Türkiye'nin de içinde olduğu gelişmekte olan ülkeler ise dışa kapanarak korumacı devlet eliyle endüstrileşme politikalarını benimsemiştir.

Kalkınma ifadesinin ilk kez nerede ve ne zaman kullanıldığı kesin şekilde bilinmemekle beraber 1930'lu senelerde Büyük Buhran ile kullanıldığı öngörülmektedir. Endüstri devrimi boyunca kalkınma hususunda çalışmalar yapılmış olmakla birlikte A. Smith'den sonra ekonomistler endüstri devrimi, kapitalizmin artışı, ticaretin dönüşümü ya da serbest ticaret ve girişimciliğin artışına ilişkin yazılar kaleme almışlardır. Arndt'ın ifadesine göre, bu tarihsel süreçte iktisadi kalkınma olarak açıklanmış olan bir kavram, birkaç istisna haricinde çok kullanılmamıştır. Buradaki tek istisna Marshall'dır. Marshall kalkınma kavramını her çeşit fikrin ya da kurumların gelişmesinde olduğu gibi yalnızca ortaya çıkışı gösteren bir anlamda kullanmıştır. Anlaşıldığı gibi kavramın ekonomik kapsamı Marshall'da net olmamaktadır. Diğer bir istisnayı "İktisadi Kalkınma Teorisi" adlı çalışmasıyla Schumpeter meydana getirmeyken 1920'li yıllarda ekonomi tarihçilerinin "iktisadi kalkınma" kavramını kullanmalarıyla farklı bir istisnaya daha rastlanmaktadır. Bu bakımdan Lilian Knowks, bir ekonomi tarihçisi olarak 1924 yılında "İngiliz Deniz Aşırı İmparatorluğunun İktisadi Kalkınması" isimli kitabını yayınlamıştı. Bundan birkaç sene sonra Vera Anstey, "Hindistan'ın Ekonomik Kalkınması" adlı eserini kaleme almıştır. R.H. Tawney ise 1931 yılında Çin ile alakalı eserinde "kalkınmanın uzun sürecinden" ve "Çin'in ekonomik kalkınmasına yol açan etmenlerden" söz etmiştir (Arndt, 1981, s.458).

Ekonomi bilimiyle ilgilenen insanlar aynı dönemlerde, tam rekabetin en uygun ortam olup olmadığı konusu üzerinde müzakere etmekteydiler. Sabit denge koşulu gibi pek çok konu ise bütünüyle açıklanamamakta ve bu konuların tartışılmasına odaklanılmaktaydı. 1930 yılı ve sonrasında ise Büyük Buhran'ın da tesiriyle merkeze alınan konular ve iktisadi yapılar bir değişime uğramışlardır. İktisadi buhran, işsizlik ve ekonomik dalgalanmalar ekonomistler için en mühim konular olmaya başlamıştır. Endüstri devriminin ardından meydana gelen olaylar ile beraber incelendiğinde

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arasında bir fark bulunduğu ve bunun sınıflara ayrılması gerektiği fikri sayesinde kalkınma kavramının da yavaş yavaş kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Bir bilim dalı olarak onaylanması ve kullanılması ise 1940 senesinde olmuştur. Küresel bir krizin ortaya çıkması ve ekonomilerin birer birer zor zamanlardan geçmesi kalkınma iktisadının esas hızını kazanmasında rol oynamıştır (sezgin, 2015, s. 5).

1940'lı senelerde iktisadi kalkınmanın, bilhassa az gelişmiş ülkelerin yerine getirmesi gereken bir mecburiyet olduğu fikri egemen olmaya başlamıştır. Kişi başına düşen milli gelirin yükselmesiyle hemen hemen aynı anlama gelmiştir. A. Lewis, 1944'te zengin ve yoksul ülkeler arasında ortaya çıkan farkın kapatılması için kişi başına düşen gelir farklarının azaltılmasının zorunluluğunu ileri sürmüş ve bu durumu iyileştirmeye yönelik sratlı bir "ekonomik kalkınma programı" gayesini beyan etmiştir. Rostow ise "Ekonomik Büyümenin Aşamaları" adlı yapıtında Marks'ın tezlerini ele almış ve iktisadi kalkınmanın safhalarını çözümlemiştir. Bu inceleme ise iktisadi kalkınmanın irdelendiği ilk çalışmalardan biri olarak kabul görmektedir. Gunnar Myrdal ise, 1957 yılındaekonomik kalkınmayı bütün nüfusun yaşam standartlarında bir yükseliş şeklinde ifade ederek kavramın genel kullanımını ortaya koymuştur (Vatansever ve Yıldız, 2014, s. 2).

Kalkınma iktisadi, ortaya çıkışından içinde bulunduğumuz döneme dek geçen zaman içerisinde çoğunlukla iktisadi yönü ile ele alınmıştır. Gerek kalkınma yöntemlerinde gerekse kalkınma teorilerinde bu fikir son derece öne çıkmaktadır. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Kuramlarında, Neo-Liberal Yaklaşımlarda ve Bağımlılık Kuramlarında problem, imalat sürecinin iktisadi taraflarında yaşanmış, bu sebeple çözüm nerileri de üretim faktörlerinin nasıl sağlanacağı, nasıl birleştirileceği ve nasıl üretime dahil edileceği konusunda yoğunlaşmıştır.

Kalkınma kavramının bilhassa da gelişmemiş toplumlar için kullanılması daha yakın bir tarihe rastlamaktadır. Marks, Schumpeter ya da o dönemde yaşayan ekonomistler veya tarihçilerin kalkınma kavramını kullanmamaları son derece olağandır. Zira kalkınma ilk defa Milletler Cemiyeti'nde bulunanana sözleşmede kullanılmıştır. Kalkınma anlamında, kendi karşıtı olan kalkınmamışlık kavramı kullanılarak söz edilmiştir. Sözleşme, "bu halkların refahı ve kalkınması medeniyetin kutsal görevini meydana getirir" ifadesini kullanarak kalkınma kavramını alan yazına kazandırmıştır.

Ancak bu kavram iktisadi bir manaya gelecek biçimde kullanılmamıştır. Daha sonraki senelerde ise “Milletler Cemiyeti”nce yapılan yayınlarda ve metinlerde iktisadi kapsamın netleşerek, iktisadi kalkınmanın öteki sosyal bilimlerden farklılaştığı anlaşılmıştır (Başkaya, 1994, s.25).

Ülkemizde ise kalkınma kavramının kullanımı yakın tarihe dayanmaktadır. İlk kez 1961 ve 1982 Anayasası’nda kullanılan kalkınma kavramı, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde genellikle “çağdaşlaşma” manasında kullanılmaktaydı. Temel metinler haricinde kullanımı ise dünyada genelindeki kullanımı ile neredeyse aynı zamana rastlamaktadır. 1933 ile 1937 senelerinde planlı bir kalkınma modeli oluşturan Türkiye’de bu konu hakkında kaleme alınmış pek çok makale ve eserde kalkınma kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizin bu dönemdeki kalkınma/endüstrileşme planı hakkında kaleme alınmış ve kalkınma teriminin iktisadi kapsamda kullanıldığı pek çok araştırma mevcuttur (Sezgin, 2015, s. 6).

1.4.Kalkınma İktisadının Genel Özellikleri

II. Dünya Savaşı’nın bittiği ve doğrudan sömürgeciliğin de ortadan kaldırılma sürecine girdiği 1944 yılının ardından gelen yıllarda, bağımsızlığını elde ederek ulus devlet olmuş eski sömürge ülkelerinin az gelişmiş şeklinde betimlenmesi, bu ülkelerin Batının gelişmiş ülkelerini takip ederek nasıl geliştirileceği problemini ortaya çıkarmıştır. Bu aşamada ekonomi alan yazını dahilinde, az gelişmiş ülkelerin kapitalist gelişme problemlerini ele alan bir alt bilim dalı olan “Kalkınma İktisadı” ortaya çıkmıştır. Kalkınma İktisadı kapsamında en mühim faktör, tarihsel süreçlerindeki tecrübeler neticesi “gelişmiş toplumlar” ve “az gelişmiş toplumlar” ifadeleriyle ikiye ayrılan ülkelerin mevcudiyeti ve bu temel ayrım ışığında biçimlenen, mevzu bahis az gelişmiş ülkelerde kapitalist sosyal yapı meydana getirmeye yönelik yaklaşımlardır. II. Dünya Savaşı ardındaki bu sürecin genel nitelikleri için ilk olarak, Kalkınma İktisadının esas objeleri olan ve Batının gelişmiş kapitalist ülkelerinin arkasında kalan toplumlar adına kullanılan “az gelişmiş” ifadesine ve ifadenin muhatabı halindeki bu toplumların bahsedilen dönemdeki genel yapısını incelemek gerekir.

Az gelişmişlik durumu 1950’li senelerle beraber siyaset ve bilim konularında konuşulan bir problem durumuna gelmiş ve az gelişmişlik probleminin sadece iktisadi unsurlar dikkate alınarak tanımlanamayacağı anlaşılmıştır. Bu bakımdan az gelişmişlik

problemine, ekonomi bilimi haricinde, sosyal bilimler kapsamındaki diğer bilimler de ilgi duymuş ve azgelişmişlik problemi disiplinler arası bir özelliğe kavuşmuştur. Ülkelere “azgelişmiş” sıfatı atfedilirken hangi faktörlerin ölçüt olarak kullanıldığının ifade edilmesi, o ülkelerin hangi konularda gelişmemiş olduğunu tartışma konusu haline getiren durumdur (Sevindirici, 1999, s. 61-63).

Toplumların elinde bulundurdukları iktisadi, politik, toplumsal, kültürel ve doğal kaynak niteliklerinden hangisinin tanımlanması ve ölçümün temelini meydana getirdiği kavramın genel kapsamını belirlemiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından ekonomi bilimi dahilinde alt disiplin olan “Kalkınma İktisadı” kapsamında “azgelişmiş” kavramı, esasında iktisadi faktörleri temel alarak açıklanmaya ve ölçülmeye çalışılmıştır. Batının kapitalist gelişmiş ve endüstrileşmiş ülkelerinin nitelikleri ile yeni meydana gelen ulus devletlerin nitelikleri kıyaslanarak açıklanan “azgelişmişlik” kavramı, bu şekilde bir yaklaşımın eksikliği ve tutarsızlıklarını da kapsayarak, II. Dünya Savaşı'nın ardından bir toplumda kapitalizmin ortaya çıkış ve gelişim dinamiklerinin eksikliği yönünden algılanmıştır. Kapitalist gelişme aşamasında ileride bulunan gelişmiş ülkeler ile bu süreci geriden takip eden azgelişmiş ülkeler arasında bulunan eşitsiz ilişkileri görmezden gelen tutumlar, azgelişmişliğin ölçütlerini gelişmiş ülkeleri temel alarak ortaya koymuştur (Dulupçu, 2002, s. 32). Bu ölçütlere göre gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında bulunan ayırt edici ölçüt fert başı düşen gelir kullanılmış ve öteki kriterler olan milli sermaye birikimi ve tasarruf oranı düşüklüğü, yatırım eksiliği, iç pazarların daralması gibi iktisadi faktörler azgelişmiş ülkelerde gelişmenin önünde bulunan engeller olarak belirtilmiştir (Öztürk, 2007, s. 84). Aynı zamanda bir devlette “kişi başına düşen milli gelir” azsa, endüstrinin payı milli gelir içerisinde tarımdan daha azsa, okuma yazma oranı ve sosyal harcamaların oranı az, çocuk ölümleri oranı fazlaysa ülke, azgelişmiş şekilde tanımlanır. Birleşmiş Milletler' in 1951 senesinde uzman bir grup tarafından hazırlanarak yayınladığı “Azgelişmiş Ülkelerin Kalkınması İçin Ölçüler” adlı raporunda da, ülke içi tasarruf miktarlarının gelişmiş ülkelerde yüzde 10, “azgelişmiş ülkeler” de ise yüzde 5 şeklinde belirtilmesiyle, ülke içi tasarruf seviyesi azgelişmişliği açıklayan faktör olmuştur. Lewis ve Rostow gibi ekonomistlerin ileri sürdüğü, az gelişmişlik kavramını açıklamaya ilişkin bu tutum, az gelişmiş ülkelerin kapitalist gelişme aşamalarında temel ölçüt olarak milli sermaye birikimini, tasarruf ve yatırım oranlarını yükseltme yaklaşımlarını zorunlu kılmıştır (Kaynak,2003, s. 13).

Dünya ekonomisinin geçmişten günümüze tarihi ve ülkelerin tarihi prosesleri dikkate alındığında açıklanması, ölçülmesi güç ve tartışılan “azgelişmişlik” kavramını belirten çeşitli ve anlamlı terimler de kullanılmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin gerisinde kalan ülkeleri inceleyen azgelişmişlik kavramını açıklamak için yararlanılan bu terimlerden; “Üçüncü Dünya Ülkeleri”, “geri kalmış ülkeler”, “geleneksel toplumlar”, “gelişmekte olan ülkeler”, “tarım ülkeleri”, “endüstrileşmemiş ülkeler” gibi terimler en fazla yararlanılan konulardandır. Kalkınma ekonomisinin meydana geldiği dönemlerde dünya çapında egemen olan iki ayrı sistem, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmayla ilgili problemlerine çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır (Gürlük, 2001, s.2).

Sosyalist düzen, kamu mülkiyetini temel alan sistemli ve hızlı endüstrileşme stratejileri sürerken, kapitalist düzen, “Modernleşme Kuramı” özel mülkiyeti temel alan girişimi ve “piyasa mekanizması” nı ileri sürüyordu. Az gelişen devletlerin kalkınabilmesi için çağdaş, kapitalist gelişmiş ülkelerle ticari ilişkilerde bulunması ve yabancı sermaye girişlerini serbestleştirilmesi zorunluluğu öngörülüyordu (Cameron, 2000, s. 629).

Modernleşme Kuramı kapsamında azgelişmiş ülkelere getirilen çözümler, devlet müdahalesi ve dış yardımlarla meydana getirilecek piyasa mekanizmasına ve kapitalist ilerlemeyi temel alan kalkınma stratejileri olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından gerek kapitalizmin küresel çapta yeniden yapılanma sürecine dahil olması gerekse yeni ulus devletlerin dış destekler ve devletin müdahaleleri ile dahili gücünü kapitalist gelişme aşamasına yönlendirmesi bu sürecin niteliklerini ortaya koymuştur.

II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Amerika ve İngiltere gibi kapitalist gelişmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkan Kalkınma Ekonomisi, doğa kanunlarını temel alan ekonomi bulunmaktadır önermesini ve evrenselci bir tutumla ideal hale getirdiği gelişmiş ülkelerin tarihsel süreçlerindeki ileri büyüme tecrübelerini ve modelini, azgelişmiş ülkelerin kalkınma yöntemlerinin merkezine yerleştirmiştir. Batılı olmayan milletlerin toplumsal ve kurumsal yapılarını, kültürel hayat tarzlarını, iktisat ve politikasını yenilemeye yönelik müdahalelerle bahsi geçen toplumların kademeli şekilde kalkınabilecekleri sürülmüştür. Azgelişmiş ülkelerin birtakım aşamaları deneyimleyerek gelişmiş ülkelerin seviyesine erişeceği fikrine dayanan Modernizasyon Kuramı, devletlerin arasındaki bulunan sosyoekonomik ve

sosyokültürel tarihsel süreç ayrılıklarını ve “azgelişmiş ülkeler” in sömürge süreçlerindeki hasarını göz önünde bulundurmayarak tartışmalı olan bir fikri savunmuştur.

1930’lu senelerde kapitalist gelişmiş ülkelerde meydana gelen Büyük Buhranın tesiriyle toplumsal ve kamu harcamalarını yükseltmeye ilişkin devlet müdahalesini temel alan Keynesyen ekonomi politikaları öne çıkmıştır. Keynes’in kapitalist gelişmiş ülkelere krizden çıkış için tavsiye ettiği talep arttırıcı kamu harcamaları ve sosyal refah devleti tatbikleri, II. Dünya Savaşı sonrası dönemlerde kalkınma ekonomisini de etkilemiş ve bu yeni bilim dalının kuramsal dayanağına da katkı sağlamıştır. Keynesyen yaklaşımın devlet müdahalesini temel alan bahsi geçen uluslararası etkisiyle ve savaşın ardından tahribata uğrayan gelişmiş Batı ülkelerinin yeniden toparlanabilmesi ve gelir seviyesi düşük azgelişmiş ülkelerin kalkınması için Amerika’nın Marshall Programı kapsamında dış yardım temin edilmesiyle, Kalkınma Ekonomisinin ortaya çıktığı ve yaşandığı dönemin isimlendirilmelerinden biri de Uluslararası Keynescilik olmuştur (Başkaya, 1994, s.26)

Asya, Afrika ve Latin Amerika bölgelerinde azgelişmiş ülkelerin kapitalistlerle problemlerine teoriler ve modeller ortaya koymayı amaçlayan Kalkınma Ekonomisi, ülkelerin kalkınabilmesini ekonomik büyüme ile bağdaştırarak, tasarruflar ile yatırım meydana getiren sermaye birikim sürecini merkeze almıştır. Geri kalmışlığın sebebi olarak içsel dinamiklere işaret edilmiş, azgelişmiş ülkelerin merkezi planlamayla, iç kaynaklarını ve global kuruluşlardan elde edilen dış yardımlardan yararlanarak, tarımı temel alan sosyoekonomik toplumsal yapılarını endüstri toplumuna evrilme zorunluluğunu öne çıkarmıştır. Bu zorunluluk doğrultusunda bahsedilen ülkelerde ulusal devlet müdahalesiyle sermaye birikimi prosesi ve ardından endüstrileşme temin edilmeye gayret edilmiştir

Kalkınma literatürü, ülkelerin azgelişmişlikten gelişmiş ülke kategorisine geçebilmeleri için devlet müdahalesiyle yaratılabilecek ekonomik büyüme ve endüstrileşme sürecini kalkınmanın ana şartı olarak göstermiş, gerekli sermaye birikimi süreci için girişimci oluşturulmasını, kalifiye emek gücü yetiştirilmesini, kırsal bölgedeki nüfusun endüstrileşme sürecinde istihdam edilmesini, tasarruf ve yatırım miktarlarının arttırılmasını, milli gelir oranının ve kişi başına düşen milli gelir oranının yükseltilmesini öngörmüştür.

Devlet müdahalesini temel alan kuramlar ve yöntemler üzerinde durulmuş, kalkınma kavramının özdeşleştiği “ekonomik büyüme” ve yatırımlara müdahalede bulunulması ilene şekilde arttırılabileceği kalkınma amacının önde gelen konuları haline gelmiştir. Kalkınma Ekonomisinin en parlak dönemi olarak bilinen dönem, 1945 senesinden sonra başlayarak 1960’lı senelerin sonlarına dek devam etmiştir. Bu yıllarda az gelişen ülkelerde 1980’li yıllara dek ekonomik büyüme ve endüstrileşme süreci meydana gelmiş, imalat ve ticaret kapasitesi yükselmiş, doğrudan yabancı sermaye girişleri yaşanmıştır. Bu dönemde gerek az gelişmiş ülkelerde gerekse dünya çapında meydana gelen ticaret kapasitesinin yükselişi, genellikle gelişmiş ülkelerde yaşanmıştır. “Gelişmiş ülkeler” kendi içlerinde yaşanan “serbest ticaret” sınırlarını ortadan kaldırıp, “az gelişmiş ülkeler” den temin edilen ithalatı sınırlayarak bu durumun yaşanmasına sebep olmuşlardır (Şenses, 2001, s.95-100).

Savaşın ardından az gelişmiş ülkelerin kalkınma aşamalarında eğitim, sağlık gibi toplumsal konularda düzelmeye yaşandıysa da gelir dağılımı eşitsizliği devam etmiştir ve Güney Doğu Asya ülkeleri haricindeki az gelişen devletlerde bu konuda mühim bir gelişme görülmemiştir. II. Dünya Savaşı’nın ardından küresel ticaretin ilerleyerek büyümesinde küresel kurumlar da rol almıştır. IMF, finansal istikrarsızlık problemi için sabit döviz kuru uygulamasını tatbik ederken, GATT ile tarife indirimleri tatbik edilmiş ve 1957’de “Avrupa Ekonomik Topluluğu”nun da ortaya çıkmasıyla küresel ticaret serbest hale gelmiştir. 1945 ve 1973 seneleri arasında gelişen dünya ekonomisi içerisinde endüstri imalatı daha eski dönemlere kıyasla süratli bir artış göstermiş ve dünya endüstri imalatı senede ortalama yüzde 6 oranında gelişmiştir. Yine bu yıllarda “Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü” (OECD) ülkelerinde gayri safi milli hasıla artarken fert başına düşen milli gelirden artış yaşandı. Savaşın ardından teknolojinin ilerlemesiyle Amerika’dan Avrupa’nın endüstrileşmiş devletlere genişleyen Fordizm, imalat prosesini kitlesel hale getirerek endüstrilerin gelişmesini etkilemiştir. Fordist imalat şeklinde insanın makine sisteminin kullanılmasıyla dayanıklı tüketim mallarında imalat artışı ortaya çıkmıştır. devletler arasında serbest ticaret sınırlarının tasfiye edilmesiyle Amerika ve Avrupa merkezli küresel firmalarca yapılan DYY da çoğalmıştır. Global firmalar, gelişmekte olan devletlerde doğal zenginlikler etkin olmuştur. Dolayısıyla imalat sermayesi de küreselleşmiş ve imalat prosesi ilerleyen iletişim teknolojilerin sunduğu fırsatlarla düşük maliyetle kaynağın sağlanabildiği alanlara doğru yönelme eğiliminde bulunmuştur (Çetin, 2005, s. 1-14).

Kalkınma ekonomisi, 1950'li ve 1960'lı senelerde Harrod-Domar Modeli'nden etkilenmiş ve bu senelerdeki kalkınma planları ile kalkınma tutumlarında bu modelin tesiri görülmüştür. Harrod-Domar modelinde, yatırım miktarları ile tasarruf miktarları arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Kalkınma ile ekonomik büyümenin bağdaştırıldığı bu dönemde ülkelerin kalkınabilmesi yatırım yapabilme kabiliyetine ve yatırımların oranı da tasarrufların seviyesine bağlıdır. Model, Keynes'in kısa vadeli analizlerini uzun vadeli şekilde genişleterek, yatırımların ekonomideki gelir arttırıcı etkisinin haricinde arz yönlü kapasite arttırıcı tesirine de odaklanmıştır. Bir ekonomide yatırım ürünlerine gerçekleştirilen harcamaları, mal ve hizmet imalatı kapasitesini diğer bir deyişle arz miktarını yükseltir.

Kalkınma süreçlerinde endüstrileşme amacı olan azgelişmiş ülkeler, gerek dış ticarete olan güvensizlik yaşamış gerekse ithal ettiği endüstri ürünlerine erişmede güçlük yaşamıştır. Bu şartlarda ülkelerde, çelişkileri ve ara mallar konusunda dışa bağımlı ilişkileri de kapsayan ithal ikamesini temel alan yöntemler tatbik edilmiştir. İthal kamesini temel alan endüstrileşme stratejisi en bilinen anlamıyla, ithal edilen malların ülke içinde gerekli endüstri altyapısının meydana getirilerek imal edilmesidir. İthal ikamesini temel alan endüstrileşme sürecinde devlet ithalat yasakları, ithalat kotaları, döviz kuru müdahaleleri ve gümrük vergileri gibi ithalatı sınırlayıcı yaklaşımlar tatbik ederek ithalatı daha masraflı ve ülke içindeki üretimi daha kârlı duruma getirmeyi hedeflemiştir. II. Dünya Savaşı'nı takip eden senelerde ithal ikamesini temel alan endüstrileşme yöntemleri Türkiye ve bazı azgelişmiş Latin Amerika ülkelerinde uzun seneler tatbik edilmiş ve bu ülkelerin kalkınma aşamalarında, endüstrilerinin ilerlemesinde rol oynamıştır. 1950 ve 1970 seneleri arasında az gelişmiş ülkelerde endüstrinin gayrisafi milli hasıla içindeki oranı artmış ve endüstri sektörü bu ülkelerde eski dönemlere kıyasla ekonomi içinde mühim bir sektör durumuna gelmiştir. Fakat 1970'li senelere ulaşıldığında ara mal ithalatı sebebiyle üretim ve yatırımların ithalata bağımlı duruma gelmesi ve döviz kaynaklarının da sınırlı duruma gelmesiyle ithali kamesini temel alan endüstrileşme stratejileri gerek küresel kapsamda gerekse ulusal devletler tarafından ciddi eleştiriler alıp, uygulama alanından çekilmeye başlanmıştır (Başkaya, 1994, s. 62).

Netice olarak Kalkınma Ekonomisi, 1970'li senelere kadar gelişimini devam ettirmiş ve aralarında yapısal olarak ayrılıklar olan azgelişmiş ülkelerin II. Dünya Savaşı'nın ardından kalkınabilmesi için ekonomik büyümeyi esas gaye şeklinde benimsemiş

tasarrufları ve yatırım artışlarını merkeze alan sermaye birikimini, devlet müdahalesi ve ithal ikamesini temel alan yöntemlerle endüstrileşme sürecini, toplumların sosyokültürel niteliklerinde modernizasyon prosesini, üretim ve tüketim ilişkilerini, mülkiyet ilişkilerini, kurumsal yapıların değişimini, beşeri sermayenin ilerleyişini, kırsal ve kentsel bölgelerin değişimini, tarımdan endüstri ve hizmetler sektörüne çalışan transferi ve istihdam oluşturulmasını eğitim, sağlık, gelir dağılımı ve fakirliğin düşürülmesi meselelerini içermiştir. Kalkınma Ekonomisinin bu kapsamında bazı ekonomistler tarafından az gelişmiş ülkeler için kalkınma kuramları ortaya koyulmuştur. Ortodoks kalkınma kuramları olarak da adlandırılan dönemin bilinen kalkınma kuramları ve temsilcileri, az gelişmiş ülkelerdeki az miktarda artırım ve yatırım düzeyleri, kapital ve sermayedar noksanlığı, atıl durumdaki potansiyelin kullanılması iç pazar sınırlılığı, yeterli olmayan döviz kapitali, gibi konuların düzenlenmesini ve toplumun geneline egemen kırsal yapının analiz edilmesi gerektiğini kalkınmanın esas şartı olarak belirtmiştir. Fakat dönemin kalkınma kuramları ve kalkınma ekonomistleri, ekonomik unsurlardan daha detaylı bulunan sosyal yapı bütünsel eksik ve tartışmalı politikalarla incelemiştir (Tüylüoğlu, 2004 s. 264).

1.5.Kalkınmanın Ekonomideki Önemi

İktisadi kalkınma sadece az gelişmiş ülkeler için bir problem değil, “gelişmiş ülkelerde göz önünde bulundurulması gereken bir fenomendir. Ülkeler arası yarış eskiden olduğu gibi gerek içinde bulunduğumuz dönemde gerekse gelecek zamanlarda da varlığını sürdürecektir. Bu yarış iktisadi, politik ve askeri güçlerin muhafaza edilmesi ve diğer devletlere caydırıcılık özelliğinin bulunması yönünden oldukça önemlidir. Bu sebepledir ki iktisadi kalkınma bütün ülkeler için oldukça önem arz etmektedir.

Tüm ülkeler, kalkınma planlarını ilk olarak bu amaçlara erişmek için tespit ederler. Gümüş’ün ifadesine göre “İktisadi kalkınma kavramının önemli hale gelmesi, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki döneme rastlamaktadır. Bu süreçte tarım yapan geleneksel toplumlar geride kalmış, teknolojik ilerlemeler vasıtasıyla endüstri toplumuna geçişle beraber, kendi içinde ilerleyen ve büyüyen bir toplum yapısı meydana gelmiştir. Bunun neticesinde dünya ekonomisi gelişme kaydetmiş, sömürge olan ülkeler,

bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bu şekilde kalkınma farkındalığı meydana gelmiştir” (Karagül, 2002, s. 7-11).

Ülkeler her ekonomi yapısı sebebiyle iktisadi kalkınma hususunda gerekli adımları atmalı ve bu hususa ehemmiyet vermelidir. Küresel sahada her geçen gün zorlaşan rekabet koşullarının üstesinden gelebilmek için gerek politik gerekse toplumsal açıdan kalkınmaya özen gösterilmelidir. Kişi başına “milli gelir” bu meselede en mühim göstergelerdendir. Gerek ülkenin gelişmişlik seviyesinin belirlenmesi, gerekse gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke ayrımının gerçekleştirilebilmesi için kişi başına düşen milli gelirin hesaplanması ve kıyaslanması oldukça önemlidir. Ancak bu gösterge, iktisadi kalkınma sağlanması yönünden tek başına bir anlam ifade etmez ve diğer koşulların da gerçekleşmesi gerekmektedir. Üretim hacimlerinin artırılması ile kişi başına düşen gelirin artırılması arasında doğru orantı vardır. Üretim hacimleri ile kişi başına düşen milli gelirin düşmesi ya da artması direk ilişkilidir. İmalat, kullanım değeri oluşturma etkinliğidir. Kullanım değeri de, bir gereksinimin karşılanma seviyesinin, tüketicilerce yüklenildiği mal ve hizmetler olmaktadır (Tonak, 2004, s. 144-146).

İktisadi kalkınma yalnızca milli gelirin artması anlamını taşımamaktadır. İktisadi kalkınma daha nicel değişimlerle beraber nitel değişimleri de kapsar. Politik, toplumsal ve iktisadi açıdan değişimlere önem gösterir. Karagül, kalkınmanın ne şekilde olması gerektiğini belirtirken: “milli gelirden ortaya çıkan artışın haricinde, bilhassa az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için mühim bir problem olan işsizlik ve fakirlik gibi toplumsal sorunların da çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu sebeple yeni iş fırsatlarının oluşturulması gereklidir. Bunun için, ülkenin var olan üretim niteliği ile elinde bulundurduğu doğal ve beşeri kaynaklara bakılması gerekir. Yalnızca bu şekilde ülkedeki refah düzeyi artırılacaktır” ifadesini kullanmıştır (Karagül,2002, s.10).

İktisadi kalkınmanın açıklamalarından bir diğeri ise kişilerin refah seviyelerinin yükseltilmesi için siyasal iktidarın belirli iktisadi politikalar tatbik ederek, sosyal yapıyı pozitif bir biçimde dönüştürme sürecidir. Bu konudan anlaşılacağı gibi iktisadi kalkınma sürecinde politik yapı oldukça önemlidir. Küresel sahada ülkenin hakkını koruyabilmek ve diğer ülkeler karşısında söz sahibi olabilmek için iktisadi kalkınma oldukça önemlidir. Ülkelerin bilgi, eğitim ve her çeşit teknoloji için gerçekleştirdiği

yatırımlar, kalkınma hızlarına doğrudan etki etmektedir. Bu sebeple her çeşit teknolojik inovasyona yatırımlar yapılmalı, kalkınma hızına katkı sağlanmalıdır. Bu durum devletlerin politik arenadaki üstünlüklerine ve rekabet güçlerine katkı sınımmaktadır (Gümüş, 2005, s. 18).

1.6.İktisadi Kalkınma Stratejileri

Kalkınma stratejileri genellikle “Dengeli Kalkınma Stratejileri” ve “Dengesiz Kalkınma Stratejileri” şeklinde iki ayrı biçimde açıklanmaktadır (Adaçay, 2017, s.57-87). Bu farklılığın temelinde ekonomideki yapılması öngörülen yatırımların “dengeli bir biçimde mi yoksa dengesiz bir biçimde mi” yapılması gerektiği ikilemi bulunmaktadır Gelişmesini sürdüren devlerde kalkınmayı yapılabilmesi için “bilhassa yatırımlarda hangi sektör önceliklendirilmeli?”sorusuna cevap arayan bu karşıt kalkınma yöntemlerinden ilk olarak dengeli kalkınmaya sonrasında da dengesiz kalkınmaya açıklık getirilecektir (Dinler, 2001. S. 563).

1.6.1. Dengeli Kalkınma Stratejisi

Dengeli kalkınma, çoğunlukla az gelişmiş ülkeler adına kullanılmaktadır. Bu sebeple dengeli kalkınma yönteminin açıklaması yapılırken az gelişmiş ülkelerdeki sınırlı kaynakların dağılımı ve kullanımını gerçekleştirilirken, tüm ekonomik sektörler arasında düzen ve tamamlamaların temel alınması ve eşanlı bir büyüme uğraşı verilmesi olarak açıklanabilir.

Dengeli kalkınma terimi ilk kez 19. Asrın en bilinen Alman iktisatçılarından biri olan Fredrich List tarafından ortaya konmuştur. Ardından bu model Rosenstein-Rodan, Nurkse, B. Balassa, T. Scitovsky, G. Myrdal, Tinbergen, Fleming ve Chenery gibi iktisadi büyüme ve kalkınma problemlerini ele alan ekonomistler tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu ekonomistler için dengeli kalkınmanın çıkış noktasını “az gelişmiş ülkelerde pazarın tek başına kaynak dağılımını yeterli seviyede temin etmediği ve kalkınma probleminin üstesinden gelmede yeterli olmadığı” fikrinin meydana getirmiştir. Bu düşüncenin altında yattığı ise gelişen devletlerde kaynağın sektörler içindeki bölüşümünü piyasa döngüsü arz ve talep şartlarının şekillendirdiği fiyata göre olurken, gelişmekte olan devletlerde piyasa sisteminin tam olmayışı sebebiyle kaynağın verimli olarak bölüşülme olanağı bulunmamasıdır (Gülden, 2007, s. 378-380).

Dengeli kalkınma yönteminde desteklenen konular; iktisadi planlama, devletin pazar işleyişi ile ilgili düzenleyici tedbirler alması ve kamu kesiminin endüstrileşmede verimli bir görev üstlenmesidir.

“Dengeli kalkınma modelleri”3 ayrı grupta incelenebilir. Bu gruplar (Acar, 1990, s.55).

1. Yatırımların ekonominin tüm alanında aynı süratle bir büyüme sağlayacak şekilde gerçekleştirilmesi ve dağıtılması düşüncesini ileri sürenler,
2. Tüm alanlarda aynı süratle bir büyüme olması şartını aramayıp tüm alanlarda da eşanlı bir gelişmeyi ileri sürenler,
3. Yatırımların bölüşülmesinin artış gösteren üretimin gelirlerce bütünüyle eritilebilecek biçimde bulunmasını ileri sürenlerdir.

“Dengeli kalkınmanın”maruz kaldığı eleştiriler son derece çoktur. Bunlardan en mühimi yukarıdaki maddelerde de ifade edildiği gibi, bütün sektörlerde aynı zamanda bir biçimde yaşanacak büyüme için gerekli olan kaynakların nereden sağlanacağı problemidir. Eleştirilen konulardan biri ise var olan sınırlı kaynakların eşzamanlı şekilde bölüşülmesi durumunda her sektörün daha düşük payı alacağı ve bu durumda etkinliğin negatif yönde etkileneceği fikridir (Ülgen, 2007, s. 379).

1.6.2. Dengesiz Kalkınma Stratejisi

Dengesiz kalkınma stratejisi, dengeli kalkınma stratejisinin ileri sürdüklerini eleştirel bir bakış açısıyla ele almış ve alternatifini olmuştur. Dengesiz kalkınma stratejisinin genellikle üzerinde durduğu iki husus bulunmaktadır:

1. Bazı şartlarda dengesizlik iktisadi büyümeyi ve kalkınmayı süratlendirebilir.
2. İktisadi büyümeyi ve kalkınmayı yapabilmek için bazen denge koşulundan vazgeçmek gerekir.

Bu iki hususa dayanarak “dengesiz kalkınma”nın ileri sürdüğü esas prensibin “az gelişmiş ülkeler”in önde gelen problemlerinden birinin kaynakların kıt olması” olduğu ifade edilebilir. “Dengeli kalkınma” stratejisi bu niteliği dikkate almamış ve sınırlı kaynakların eşanlı bir biçimde pek çok sektöre yayılması gerektiği görüşünü ileri sürmektedir. Ancak bu biçimde, en iyi ölçeğin altında kalmış ve düşük verimle işleyen tesisler oluşturulmuş olacak ve ekonomik durum belirsizlik bir büyüme ile durgunluğa doğru yönlendirilecektir.

Netice olarak; az gelişmiş ülkelerde dengeli bir büyümenin durağan bir durum ortaya çıkardığı ifade edilebilir. Halbuki az gelişmiş ülkelerin gelişerek bu halden sıyrılması

için ‘büyük itişe’ gerek bulunmaktadır. Piyasada oluşan ekonomik dalgalanmalarda, gibi devingen bir sürecin öncüsü olan hallerde “az gelişmiş ülkeler” gelişme sergileyebilecektir. Bunu gerçekleştirebilmek içinde başvurulacak yol; yatırımları çok fazla sektöre eşanlı bölüştürmektense umutlandıran az sayıda sektörü önceliklendirip, onlar arasında dağıtımını sağlanmaktadır. Bu metot daha elverişli olması ile beraber, en uygun ölçekli etkin tesislerin kuruluşunu temin etmektedir (Şahin, 1994, s. 447).

“Az gelişmiş ülkeler”deki iç piyasanın çoğunlukla dar olması, dengesiz kalkınma stratejisine zıttır. Endüstride tamamlanmalara sıkı bir biçimde uyulması durumunda, firmalar optimal seviyenin altına inerek ve sonunda kaynak savurganlığı meydana gelecektir.

Halbuki sektörler dahilinde bir tamamlanma bulunmayıp, yatırımın önceliği bulunan iş kollarına aktarılması halinde; dışsal ekonomik hayatın tesiriyle yatırımlarda artış olacak ve uyarılan yatırımlarda yeni dışsal ekonomilerin ortaya çıkmasında rol oynayacaktır. Dolayısıyla ekonomilerde kalkınma süreci hız kazanacaktır (Ülgen, 2007, s. 380).

. Bu strateji, iktisadi ortamda “devlet müdahalesi” ve planlamalarının aktif olacağına Pazar ekonomisi’ ve ‘fiyat mekanizmasının’ kullanılarak gelişmeye devingen bir nitelik katacağını ileri sürmektedir.

Dengesiz kalkınmaya getirilen eleştirilerden en ilgi çeken, birkaç sektördeki ilerlemenin ekonomide bazı sıkıntıları gün yüzüne çıkaracağıdır. “Dengesiz kalkınma”yı müdafaa eden iktisatçıların bu tenkite karşı cevap: Sıkıntılarının teknik gelişme için ‘uyarıcı’ vazifesi görmesidir (Dinler, 2005, s. 376).

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

2.1.Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik en sade ve basit açıklamasıyla, bir şeyin kendi mevcudiyetini devam ettirebilmesi manasına gelmektedir. Kesintisiz şekilde, ileriye, veya değerli varlıkları, yararlandığımız kaynaklara zarar vermeden koruyan bir proses ya da olgudur. “İktisadi büyüme” ise, “sürdürülebilir kalkınma” nın bir bölümü şeklinde ele alınmaktadır. Üretimde; tüketimde, ulaşımda, teknolojiye gerçekleşen ilerlemelerle ve inovasyonlarla sürdürülebilmektedir.

“Sürdürülebilirlik” savurganlıkta bulunmadan yeterli derecede ve en etkin biçimde kendini geçindirip yetinebilmektir. Yerel ve küresel siyasetin düzenlenmesi, çevrenin, teknolojinin, ekonomi disiplinini, enerji potansiyelini, toplumsal düzenlemeyi, imalatı daha pek çok farklı iş alanlarını etkileyen çok karmaşık bir husustur. Stockholm’de 1972 senesinde yapılan “Dünya Çevre Konferansı”nda sürdürülebilirlik ile alakalı birçok tartışma yaşanmıştır ve bu tartışmalar çok eski dönemlerin bir neticesi şeklinde meydana gelmektedir (Ceritli, 2000, s. 5).

1982 senesinde “Dünya Doğayı Koruma Birliği” (IUCN) vasıtasıyla yürürlüğe konan Dünya Doğa Şartı beyanında “sürdürülebilirlik” terimi ilk defa geçmiş olup; insanlara fayda sağlayan doğal kaynakların etkin ve savurganlık yapılmadan kullanılmasına ilişkin tatbiklerin belirlenmesi için kullanılan bir ifadedir. “Sürdürülebilirlik” terimi fikir olarak, idarenin “sürdürülemezlik” sorununa yoğunlaşmaktadır ve bu problem üzerinde çalışmaktadır.

Bir terim olarak sürdürülebilirlik ana amacı değil, genel bir süreci, değişimi ifade etmektedir. Zira “sürdürülebilirlik” terimi ile gerek mevcut kuşakların, gerekse geleceğin kuşaklarının daha iyi hayat şartları içinde doğal yaşamı sürdürmesini belirtmektedir. Ayrıca “sürdürülebilirlik”, çevreyle ilgili siyasetin bulunması ile beraber tek bir konu şeklinde de incelenmemektedir. Toplumsal ve iktisadi gelişme süreçleriyle beraber bir bütün oluşturmaktadır. Zira insan yaşamının pek çok alanına etki eden toplumsal yaşam, politik haller, gibi çeşitli aktörler tanımının çok detaylı şekilde incelenmesini öngörmektedir (Eryılmaz, 2011, s. 3).

Sürdürülebilirlik pek çok terimi kapsamakla beraber esasında sosyal, çevresel ve iktisadi olarak açıklanmaktadır. Bu 3 terimin içerisinde her biri ayrı bir ağırlığa sahip olmasının dışında “sürdürülebilirlik” terimin mühim görülmesinin esas sebebi iktisat ile arasında kuvvetli bir korelasyon bulunmasındadır.

Kavramsal yönden ele alındığında iktisat politikalarına ilişkin çevresel yapı üzerine kurulan tatbiklerin sürdürülemez olduğunun fark edilmesi neticesi zorunlu bir değişim mevzu bahis olmuştur. İktisadi yapı ya da bu terimlerin varlığını devam ettirebilmesi, iktisat ve çevre arasındaki ilişkinin devam ettirilebilir bir alanda oluşturulmasıyla ilgilidir.

İnsanın teknoloji ve bilimsel konulardaki tatbikleri ne kadar gelişse de doğanın insan hayatının vazgeçilmeyecek bir parçası olduğunu işaret etmektedir. Öte yandan ekonominin ilerlemesi için yalnızca insanın kabiliyetlerinden yararlanarak alet, ekipman ve gereçlerden faydalanması yetersizdir. Aynı zamanda doğal kaynaklara da gereksinim duyulmaktadır.

Terimin ekonomi tarafından incelenmesiyle beraber göz önünde bulundurulması gereken en mühim konu kuşkusuz doğal kaynaklardan yararlanmanın nasıl, ne şekilde ve hangi kurallara göre gerçekleştirileceğidir. Zira her şeyde olduğu gibi doğada da bir taşıma hacmi bulunmaktadır. Doğanın gereğinden fazla umarsızca kullanılması yıkıma yol açacaktır. Bunun engellenmesi için ilk olarak yenilenebilen ve yenilenmeyen kaynak potansiyelinin tekrar gruplandırılması zorunluluğu bilim adamları tarafından öne sürülmektedir. Yenilenebilen kaynağın kullanım prosesleri, kendilerini yenileyebilme kabiliyeti olan veya denizler gibi mevcudiyetinin sürekliliğini temin edebilen kaynaklarda gerçekleştirildiği şekilde olmalıdır. Petrol, kömür gibi, kendini yenileyemeyen ve bir sona sahip olan kaynaklar ise, yeni bir planlama gerçekleştirilerek tükenmekte olan sınırlı kaynaklar arasına dahil edilmeli, bu kaynaklar için yeni kullanım prensipleri meydana getirilmelidir.

Dönemler arasında servet ve gelirlerin bölüşülmesinde genel adalet ilkelerine göre davranılması, bunu temin edebilmek için de kapsamlı koşulların getirilmesini iddia eder. “Sürdürülebilir kalkınma”, toplumlar arası ve iktisadi yapıda radikal dönüşümler olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak bugün toplumun büyük bir kesimi, gelecek kuşaklar kavramına karşı çıkışını devam ettirmektedir.

Netice olarak, "sürdürülebilirlik" konusunda hassas davranılması gelecek kuşaklara doğal kaynakları bitirmeden günlük ihtiyaçlarını etkin bir şekilde gidermenin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Ayrıca "sürdürülebilirlik" "niteliksel" ve "niceliksel" açıdan iki kademeli bir konudur. "Sürdürülebilirlik" nicelik yönü ise çevresel bakımdan geri dönüşümü temin edilebilen maddeleri kapsamaktadır, niteliksel yönü "yenilenebilir enerji" ve kaynaklardan oluşmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde de bu kavramlar gösterilen önemle ülkelerin ilerlemesiyle tutarlı olan örtüşen bir süreç meydana gelmiştir.

2.2.Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

2.2.1.Sürdürülebilir Kalkınma

Sürekli ve dengeli kalkınma ya da sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) kavramı 1970'li yıllardan bu yana ekonomi, toplum ve çevre arasında kurulmak istenen dengenin yeni bir anlatımı olarak ortaya çıkmıştır. Kavram, Türkçede önceleri "sürekli ve dengeli kalkınma" terimiyle karşılanmış olsa da, yaygın olarak kullanılan karşılık "sürdürülebilir kalkınma" ya da "sürdürülebilir gelişme" olmuştur (Keleş, 2015, s.174-180). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun, "Sürdürülebilir Kalkınma; Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır" şeklindeki tanımı alanındaki ilk tanımdır. Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili bütün tanımlamalarda; gelecek kuşaklar, doğal kaynaklar, yoksulluk, temel ihtiyaçlar gibi ortak kavramlar kullanılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma özünde iki ana düşünce üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi; insan ihtiyaçlarının özellikle dünyadaki yoksul insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. İkincisi ise; çevrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilme yeteneğini kazanması ve teknolojinin ve sosyal örgütlenme biçimlerinin getirdiği baskıların giderilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi yoksulluk, kaynaklardaki azalma, çevresel baskı, sosyo-ekonomik ve siyasal politikaların niteliğiyle doğrudan ilgilidir (Mutlu, 2006, s. 84). Kavram ekonomi disiplini içerisinde farklı konularda istikrarın devam ettirilebilmesi amacıyla da kullanılmakta; borçların sürdürülebilirliği, turizmin sürdürülebilirliği, sürdürülebilir büyüme gibi makroekonomik tanımlar içerisinde yerini almaktadır. 1980'lerden itibaren çevresel tartışmalarda, kalkınma, uygulamalı bilim, çevresel ve uluslararası politika alanlarında çok yönlü olarak incelenen ve odak noktası haline

gelmiş olan “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramı, kalkınma stratejilerinin sonuçları konusunda ya da anlamı ve tanımı üzerinde çok az fikir birliği sağlanmış bir kavramdır.

2.2.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Dünyada endüstrileşmenin ilk adımı olarak bilinen Sanayi Devrimi ardından ortaya çıkan ekolojik problemlerin konuşulmaya başlamasıyla birlikte, pek çok bilim adamı var olan kaynakların muhafazası ve daha etkin kullanılması konusunda faaliyete geçmiştir. Çoğalan ekolojik değişkenlerin beraberinde getirdiği problemler, adalete ve büyümeye ilişkin esas endişelerin haricinde, kalkınma kavramı kapsamında sürdürülebilirlik ile ilgili hususların da dâhil edilmesine sebep olmuştur. Ekolojik problemler incelendiğinde kaynakların yakın bir tarihte tükenecek olmasının endişesiyle “sürdürülebilirlik” ilkesiyle kalkınmanın temin edilmesi gerekliliği daha geniş katılımcılar tarafından fark edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında büyük bir süratle yaşanan kapitalist gelişmenin doğa ve çevre şartları üzerinde oluşturduğu riskler fark edilmeye başlanmış, 1970’lerde ise kalkınmanın sadece GSMH’da meydana gelen yükselişle elde edilmediği, gerçek anlamda kalkınmanın yaşanabilmesi için ilk olarak yoksulluğun engellenmesinin gerekliliği anlaşılmıştır.

Bununla birlikte 1970’li yıllardan itibaren kültürel kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, çevresel kalkınma gibi yeni alanları gündeme getirmiştir. Bu noktada bilhassa BM’nin liderliğinde kavramın geliştirilmesi için gerçekleştirilen birçok konferans, toplantı ve raporlar bu süreci hızlandırmıştır (Başkaya, 2005, s. 11-20).

1972 yılında BM Stockholm Konferansı çevreyi meydana getiren faktörlerin yönetimi problem küresel çapta ele alındığı ilk toplantı olmuştur. Bu toplantıya az gelişmiş ülkelerin dışında endüstrileşmiş ülkeler de katılmış toplantıda birimlerin çevre üzerindeki hakları belirlenmiştir. Konferansın en mühim faydalarından biri de çevrenin korunması hususunun siyasetçiler ve devletler seviyesinde tartışılması için girişimde bulunulması olmuştur. Konferansın sonunda ise 29 maddeli Stockholm Bildirgesi duyurulmuştur. Böylece küresel çevre diplomasisinin ilerlemesi ve ekolojik işbirliği yönünden bildirge sürekli bir temel olarak yer almıştır. Sürdürülebilir kalkınma terim olarak kullanılmamış olsa da konferansta onaylanan belgelerde, “Stockholm Konferansı”nda çevre ve kalkınma ilişkisiyle çevrenin yıkımından ve

bilinçsiz kullanımından uzak durarak gelecek kuşaklara aktarılmasının ehemmiyeti üzerinde durulmuş olup bu düşüncenin temellerinin genellikle bu konferansta atıldığı ifade edilebilir (Bozdoğan, 2008, s. 10).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişmesinde Stockholm Konferansı'nın ardından 1980 senesinde yazılan ve yayınlanan Brand Komisyonu Raporunun son derece etkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Rapor, çevre sorunlarıyla baş etmenin ekonomik maliyetlerinin ağırlığı karşısında, çevresel kirliliğin gerçek sorumlusunun endüstrileşmiş devletlerde mi yahut yoksul devletlerde mi olduğu hususunda şiddetli tartışmaların görüldüğü bir dönemde yayınlanmıştır. Raporda rol alan ekolojik sorunlarla alakalı ortak hareket noksanlığına odaklanılmış ve gelişmiş devletlerin çevre kirliliğini engellemek için az gelişmiş ve yoksul olan devletlerin ekonomilerine katkıda bulunarak kirliliğin engellenmesi gerektiğinin altı çizilmiş ve bu konunun farklı alanlarda tartışılması gerektiği ifade edilmiştir (Başer,2002, s. 33).

1987 senesinde “Dünya, Çevre ve Kalkınma Komisyonu”na yayınlanan Brundtland Raporu ve sürdürülebilir kalkınmanın esası olarak da ifade edilen; “Ortak Geleceğimiz Raporu”nda iktisadi kalkınma ve çevresel problemler arasında ilişki kurulması vasıtasıyla bu konu daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Bu açıdan “Brundtland Raporu” temel gayeyi ortaya koymuştur. Bu gayelere ilişkin - olarak kalkınma ve çevre konularını yeniden inceleyerek, bu konularla alakalı radikal değişiklikleri yapmak için oluşturulmuş politikaları şekillendirecek gerçekçi tavsiyelerle birlikte, kişilerin, devletlerin, çalışma yaşamının lider kuruluşlarının, üniversitelerin ve gönüllü kurumların da bulunabileceği yeni küresel işbirliklerini geliştirmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde yapılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda 3–14 Haziran 1992 tarihinde sürdürülebilir kalkınmanın ilerlemesinde rol alan mühim toplantılardan biri yapılmıştır. İlk olarak toplantıda insanlığın “sürdürülebilir kalkınma”nın merkezini meydana getirdiği, her kişinin etkin, sağlıklı ve doğa ile uyumlu bir hayata sahip olma hakkının bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bu toplantıyla birlikte kavramın kapsamı ve içeriği son derece genişlemiş, birçok çalışmada çeşitli yönlerden incelenmeye çalışılmıştır.

Toplantıda bulunan “Gündem 21” (Agenda 21) adlı bildiride, sürdürülebilir insan hayatı, sürdürülebilirliğin ilerletilmesi, “sürdürülebilir tarım” kapsamında kırsal

kalkınmaya yönlendirilmesi, sürdürülebilir orman gelişimi gibi hususlara da ışık tutularak kavramlar ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Gündem 21'in öncelikli konuları (Emrealp, 2005, s. 9- 14). ;

- Bütün program alanlarına ilişkin finansman politikalarının tespit edilmesi,
- Yeni doğal zenginliklerin araştırılması,
- Güncel yaşamda kullanılabilir metot ve iktisadi araçların saptanması,
- Yerinde yönetim perspektifi kapsamında merkezi idare ile yerel idare ilişkilerinin sağlamlaştırılması,
- Halkın aktif katılımı kapsamında resmi kurumlara bağlı bulunan ve bulunmayan kuruluşlar arasındaki işbirliğinin yapılması şeklinde ifade edilmiştir.

Kalkınmanın sürdürülebilirlik yönünden ele alındığı bir diğer mühim konferans ise Rio'da gerçekleştirilen birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'dır. Bu toplantı konu ile alakalı genel bir değerlendirme yapmak için Johannesburg'da gerçekleştirilmiştir. "Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı"nda ülkelerin, gerek mikro gerekse makro bakımdan sürdürülebilir gelişme proseslerini idare etme hususundaki güncel durumları incelenmiş, Gündem 21'in tatbiki ile ilgili geliştirilmesi gereken konular belirlenerek konu ile alakalı tavsiyeler sunulmuş, bu süreç kapsamında edinilen tecrübelerle beraber, sivil toplum ve özel sektörün deneyimlerinden faydalanılarak karşı karşıya kalınan problemlere öncelik verilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Konferansta onaylanan kararlar ise;

- Yerel "sürdürülebilir gelişme" yönünden bütün ülkelerin kendi planlarını en kısa sürede hazırlanması,
- Kamuda, STK'larda ve özel sektörlerde süratli bir şekilde kurumsal yükümlülük ve duyarlılığın oluşturulması,
- Küresel anlaşmaların devletler genelinde tatbikinin sağlanması,
- Yoksulluğun engellenmesi için "Dünya Dayanışma Fonu"nun oluşturulması ve bu sayede açlık sınırında olan insan sayısının yarısına indirilmesi hedeflenmiş,

- Fosil kaynaklara bağımlı enerji üretim düzeyinin düşürülmesiyle birlikte kaynak çeşitliliğinin çoğaltılması,
- Enerji kullanımının global çapta daha adaletli, düzenli ve dengeli bir şekilde bölüşümünün sağlanması,
- Biyolojik çeşitliliğin korunmasının temin edilmesiyle beraber, biyolojik çeşitlilikteki düşüşün en az seviyeye çekilmesi olarak sıralanabilir.

Ek olarak, Avrupa Birliği düzeyinde, sürdürülebilir kalkınma yönünden kabul gören en mühim belgelerden bir tanesi de 1992 Eylem Planıdır. 1994 yılında Kahire Nüfus ve Gelişme Konferansı, 1995 Pekin Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 1995 Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı ve 1996 İstanbul Habitat II Konferansı da sürdürülebilir kalkınmanın temin edilmesine ilişkin yapılan mühim konferanslar arasında sayılabilir. 1992 senesinde Avrupa Birliği tarafından “Sürdürülebilirliğe Doğru” ismiyle yayınlanan 5. Eylem Programı da ise mahalli idareler konu yönünden devletin ortak çalıştığı bir birim olarak görülüp, konuyu bu yönden değerlendiren ilk çalışma olma niteliği göstermektedir. Çalışmada mahalli idareler, konu ile alakalı temel noktaların belirleyicisi konumunda görülmenin yanında pek çok kararın da yalnızca mahalli idarelerce tatbik edilebileceği ön görülmüştür” (Eryılmaz, 2011, s. 10-11).

“2 Ekim 1997” tarihinde yapılan “Amsterdam Antlaşması” ve 1999 senesinde kabul edilen ortak çevre politikalarının yasal kapsamı da sürdürülebilir kalkınma yönünden farklılaştırılarak tekrar incelenmiştir. Bu kapsamda antlaşmanın giriş kısmında bulunan sürdürülebilir kalkınma kavramı kuruluş hedefleri ve temel hedefler kısmının içerisine de eklenmiştir. “Amsterdam Antlaşması”na yapılan bu ilave ile beraber kurucu antlaşmalarda rol alan çevre unsuru “sürdürülebilir kalkınma” kavramı bakımından genişletmeye gidilmiştir (Emrealp, 2005 s. 11-16).

2.3.Sürdürülebilir Kalkınmanın Kapsamı

2.3.1.Ekonomik Sürdürülebilirlik

Ekonomi bakışına göre doğal kaynaklar, bütün gereksinimlerin giderilmesi için yeterli olacağı fikri temelinde kurulmuştur. Kişiler refah düzeylerini yükseltmek için ekonomik yönden tüm etkinlikleri yapmaktadır. Endüstri devrimi ve ilerleyen teknoloji vasıtasıyla doğal kaynaklar süratle tüketilmeye başlanmıştır. Ekosistemdeki

bulunan kaynakların sınırının olmayacağı fikrinden yola çıkarak iktisadi etkinliklerini sürdüren insanoğlu, ekosistemdeki tabiatın taşıma kapasitesi sınırının üzerine çıkmasına kadar sürdürülebilirlik kavramına gerek duymamıştır. Doğanın ciddi problemler olduğuna dair alarmlar vermesi ekosistemin ve doğal kaynakların önemini göz önünde bulunduracak önlemler almayı mecburi hale getirmiştir (Karakaya ve Özcağ, 2005, s. 15).

Global çapta yaşanan ekolojik sorunlar, sürdürülebilirlik kavramının iktisadi ve toplumsal alanlarda geliştirilmesi gereklidir. Tabiatın bir bütün halinde bulunması ve kendi kurallarının çevresel düzenle ilişki içinde olması, mevcut ekolojik sürdürülebilirliğin temin edilmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın da bir bütün halinde olması, var olan iktisadi ve toplumsal sürdürülebilirlik kavramlarının dönüşümünü mecburi kılmıştır. İktisadi sürdürülebilirlik, ülkelerin ekonomik gelişmelerinin temin edilmesinin dışında gelecek kuşakların da bu var olan kaynaklardan yararlanarak büyümelerini temin etmek için çevrenin ve toplumun katılımı sağlanarak düzenlemenin yapılmasını içermektedir.

İktisadi etkinliklerde, doğal kaynak kullanımının çok olmasını engelleyerek ve bu kaynakları en elverişli biçimde kullanarak, azami yarar sağlanması hedeflenmektedir. İktisadi etkinlikler gereksinimlerin tamamını en uygun seviyede karşılamalıdır. Ancak bu gereksinimler giderilirken kişisel fayda ve kamusal fayda arasındaki denge önemlidir. Meydana gelen ekolojik zarar maliyetinin sosyal olarak bölüşümü adil bir biçimde olması gereklidir (Mengi ve Algan, 2003, s.60).

2.3.2.Çevresel Sürdürülebilirlik

Sınırlı olan kaynakların en yüksek seviyede üretilmesi ve bu üretilen kaynakların en yüksek seviyede tüketilmesine yoğunlaşan iktisadi sürdürülebilirliğin tersine, iktisadi sürdürülebilirlik kişilerin hayatlarını gelecek kuşakları göz önünde bulundurarak sürdürmek için yaşam desteği sağlayan ekosistemin sürekliliğini merkeze almasıdır. Ekosistem sürekliliği kişilerin yaşam destekleri dışındaki iktisadi, toplumsal hayatlarını biçimlendiren doğal sermayedir. Temel gereksinimleri giderme gibi kişilerin hayatlarını sürdüreceği iklim ve tabiat olaylarını sağlayan ekosistem hayat döngüsü için vazgeçilmezdir. Bu açıdan ele alındığında ekosistemin, dünya üzerinde yaşayan canlılar için bir bütün olarak birbirinden ayrı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sistemde

bütün canlılar hayatlarını sürdürmek için uğraşırlar. Gerçekleştirilen bu mücadele esnasında bütün canlılar farkında olarak ya da olmayarak yaşadıkları çevre üzerinde pek çok değişime yol açar. Bu değişim de öteki canlılara nazaran insanların çevreyi etkileme gücü iki ayrı niteliğe sahiptir. Bu niteliklerden ilki, kişilerin hayatlarını devam ettirmeleri için tüm tabiatı etkileme ve tahrip etme gücüne sahip olması ile teknolojiyen yararlanarak bütün doğayı hakim bir şekilde olmasıdır (Alpagut, 1997, s. 113-119).

Ekolojik sürdürülebilirlik, canlı ve cansız bütün sistemlerin bugün sahip oldukları niteliklerin gelecekte de benzer şekilde mevcut ve yeni sistemlere adapte olabilmelidir. Değişmeyen tek şey değişimin kendisi olduğu için değişen her yapı ve varlık bu süreci pozitif şekilde yaşamalı ve bütün süreçler için olumlu değişimin sürekliliği sağlanmalıdır. İnsan faktörü olmadan tabiat, kendi sürdürülebilirliğini temin edebilecek bir yapıya sahiptir. İnsan faktörüne karşısında tabiatın sürdürülebilirliğinin muhafazası için tedbirler getirilmelidir (Mengi ve Algan, 2003, s. 60).

2.3.3.Sosyal Sürdürülebilirlik

Sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal, kültürel ve sosyal etkinliklerin tümünde kararlılık sağlanması ile gerçekleştirilebilir. Toplumsal, kültürel ve sosyal yapılar günümüzdeki niteliklerini geleceğe aktarmanın dışında bugünkü niteliklerini geliştirerek geleceğe aktarmalı ve bu gelişmeyi devamlı duruma getirmelidir Her insan, insan onuruna yakışır şekilde hayat sürmeyi ve kendi niteliklerini devamlı geliştirmeyi sağlamalıdır. Bu durumun temin edilmesi için kaynakların adaletli bir biçimde bölüşebilmesi ve herkese adil bir biçimde ulaştırılması gerekmektedir Demokrasi ve insan hakları, yerel ve küresel açıdan benimsenmeli ve tatbik edilebilmelidir (Mengi ve Algan, 2003, s. 61).

2.4.Sürdürülebilir Kalkınmayı Ortaya Çıkaran Gelişmeler

2.4.1.Küresel Isınma (İklim Değişiklikleri)

Küresel ısınma; dünyanın atmosferinde ortaya çıkan, ortalama sıcaklıktaki yükseliş şeklinde açıklanır. Bu sıcaklık artışı küresel iklim değişikliğine yol açabilecek yönlerde sahip ve sürekliliği olan yapıda olmalıdır. Diğer bir açıklamaya göre, küresel ısınma kişilerin farklı etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan ve sera gazları olarak isimlendirilen gazların atmosferde yoğun bir biçimde yükselmesi neticesinde yeryüzüne yakın atmosfer katmanları ile yeryüzü sıcaklığının yapay şekilde yükseltilmesi sürecidir. Dünyanın yakın katmanında sıcaklık artışı şeklinde açıklanan küresel ısınma, geçmişte olan doğal etkilerin neticesi olarak meydana gelmesinin dışında insan kaynaklı sera

gazı salınımındaki artış neticesinde de meydana gelmektedir(Bayraç, 2001, s. 231-234).

2.4.2.Su Kaynaklarının Tükenmesi

Dünya nüfusunun günden güne yükselmesi ve daha da yükselecek olması, kişilerin daha çok imkana sahip olmak ve daha iyi hayat şartlarına erişebilmek amaçları doğrultusunda kırsal alandan şehre göçlerini arttıracaktır. Dolayısıyla şehirlerde işsizlik, emniyet, eğitim, sağlık problemleri gibi bazı sorunların ortaya çıkması da kaçınılmaz olacaktır (UNFPA, 2007). Bu problemlerin üstesinden gelinebilmesi ve bütün ihtiyaçların giderilebilmesi sürdürülebilir kalkınmayı mecburi kılmaktadır.

2.4.3.Artan Dünya Nüfusu

BM Nüfus Fonundan (UNFPA) dünya nüfusunun güncel durumu ve bölgesel artış ve azalış eğilimlerine ilişkin yaptığı derlemeye göre, 2 bin yıl önce 300 milyon olan dünya nüfusu, bugün yaklaşık 7,71 milyara ulaşmıştır.. Dünya nüfusu 1600'da 600 milyon iken, 1804'te 1 milyarı, 1927'de 2 milyarı, 1961'de 3 milyarı, 1971'de 4 milyarı bulmuştur. Nüfustaki hızlı artış 1987'de 5 milyarı bularak devam etmiş ve dünya nüfusu 1999'da 6 milyar, 2011'de 7 milyar olmuştur. Özellikle 1950'den sonra gözlemlenen hızlı artışın etkisiyle dünya nüfusu son dönemde yaklaşık 12 yılda bir 1 milyar artmaktadır. Halihazırda dünyada bir kilometrekareye 52 kişi düşerken, dünya nüfusunun ortanca yaşı 30 olarak kayıtlara geçmiştir(UNFPA, 2007). Dünya nüfusunun 2055'te 10 milyara, yüzyılın sonunda da 11,2 milyara yükseleceği tahmin edilmektedir.

2.4.4.Ozon Tabakasının Tahribatı

Yeryüzüne ulaşan ışınların miktarının kalite ve doğrultusu, atmosferdeki yayma ve soğurma nitelikleri doğrultusunda çeşitlilik gösterirler. Güneşten gelen ışınların yeryüzüne ulaşmadan önce bir miktarı absorbe edilir. Bahsedilen soğurmalar, yeryüzünü meydana getiren gazlardan ve toz parçacıklarından ortaya çıkar. Dünya üzerinde yaklaşık 25 kilometre yükseklikte yer alan ışınımların mor ötesi bölümünü engelleyen bir alan vardır. Bu alan ozon tabakası olarak adlandırılır. Ozon tabakasında küçük dalga boyları olan mor üstü ışınlar absorbe edilir. Meydana gelen soğurma, özellikle canlılar için ehemmiyet göstermektedir. Zira mor ötesi ışınların enerji değeri fazladır ve bu ışınlar canlıların sağlıklarını negatif yönde etkiler. Bu tarafıyla ozon

tabakasındaki mor ötesi ışınımın absorbe edilmesi, dünya üzerindeki canlı hayatı için son derece önemlidir (Öztürk, ve Acaravcı, 2010, s.3220-3225).

Bu katmanda meydana gelecek incelve ya da delinme, ultraviyole ışınların süzme işlevinin yerine getirilmesini engelleyecek ya da yok edecekve dünya üzerinde ısınmaya yol açacaktır. Antarktika'daki deliğin büyüdüğü ve pek çok yerde de ozon miktarında düşüşün yaşandığı bilinmektedir. Bu durumun engellenmesi ve etkilerinin düşürülmesi için insanlar çevreci tedbirler almalıdırlar.

2.5.Sürdürülebilir Kalkınmanın Stratejisi

Ekolojik risk ve belirsizlik hallerinde; gelecek nesiller ve şimdiki nesiller arasındaki adalet ve süreklilik de dikkate alınarak kalkınmaya elverişli bir strateji planı oluşturulmalıdır. Stratejinin oluşturulması konusunda ekolojik etmenlere iktisadi bir görevin de atfedilmesi sağlanır. Ekonomi ile çevreyi bir bütün olarak düşünmek “sürdürülebilir kalkınma” politikasının temel prensiplerindendir. Bu stratejiler ile bazı kritik hedefler ortaya konmaktadır (UNWC, 1987).

2.6.Sürdürülebilir Kalkınmanın Amaçları

En bilinen amaç, kalkınmanın ve çevrenin birlikte incelenerek iktisadi gelişme sağlanmasıdır. Bunun dışında insan ve doğa uyumunun optimalolarak yapılabilmesini de hedefler. Ertürk'ün belirttiği bazı diğer amaçları ise (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987). ;

- Büyüme için canlı tutmak ve az gelişmiş ülkelerde gelişmişliği temin etmek,
- Büyüme için daha adaletli bir gelir bölüşümünün yapılması,
- Temel insani gereksinimlerin giderilmesi,
- Kontrollü ve kararlı bir nüfus artışı,
- Doğal kaynakların muhafazası ve çeşitlendirilmesi,
- Teknolojinin izlenmesi ve risk priminin idare edilmesi,
- Çevre ve ekonominin birlikte incelenmesi,

olarak belirtilmektedir (Ertürk, 2009, s. 15). İktisadi aktiviteler yapılırken tabiatın herhangi bir şekilde uğrayacağı zarar unsuru olmamalıdır. Gerek içinde

bulduğumuz dönemi gerekse yarını kazanabilmek için yeni arayışlara yönelmek, tatbik etmek ve sürdürmek temel hedeflerdendir.

2.7.Sürdürülebilir Kalkınmanın Hedefleri

Sürdürülebilir kalkınma dahilindeki prensipler sosyo iktisadi ve ekolojik konuları da kapsadığından, zamanla bu konularda da iyileştirme ve farklılık yapılması mecburiyeti gündeme getirmiştir. Sürdürülebilir Kalkınmanın bir hukuku olduğunu iddia eden Decleris'e göre yalnızca mevcut kuşak için değil, gelecek kuşaklar için de güzel bir geleceği hedefleyen bir yapının meydana getirilebilmesi hedefiyle sürdürülebilir kalkınma, piyasa güçlerine bırakılmamalı, bir bütün olarak devletin yükümlülüğü altında olmalıdır.

Devlet aracılığıyla gerçekleştirilen kamu politikalarının tamamı kültürel ve toplumsal sermayenin uyumlaştırılması ve böylece tabiatın tahrip edilmesini engellemeyi amaçlamalıdır. Sürdürülebilir kalkınma gerek doğal ekosistemlerin gerekse insanlar yapımı sistemlerin kapasitesine saygı duyulmasını gerektirmektedir. Tahrip olan ekosistemlerin onarılması, hala doğal sermayenin azalmasını ve yok olmasını engelleyecek niteliktedir. Ekosistemlerin devamlılığının sağlanması için biyolojik farklılığın oluşturulması ve muhafazası için insanlara bu tutum benimsetilmelidir. Doğal miras için uğraşmalı, doğal sermayenin ve ekolojinin mühim temelleri, gelecek kuşaklarımıza korunarak devamı için uğraş verilmelidir. “Bilhassa sınırlı ekosistemlerde dengeli bir kalkınmanın temin edilmesi mühimdir. İnsanların yaptığı sistemler ve çevresel sistemler arasında dengenin oluşturulması için çeşitli ve şartlara elverişli planlama yapılması gerekir. Nitelikli kalkınmanın temin edilmesi ve yapay sistemlerin dahi devamlılığının muhafazası kültürel mirasın gerçekleştirilmesine bağlıdır. Tabiatın var olan ve doğal değerlerini insanlığın estetik mecburiyetleri ve gereksinimleri kapsamında ele alınarak korunması nitelikli kalkınma yönünden çokmühimdir. Böylece toplumların ekolojik bilim ve değerler sistemini ilerletmesi amaçlanmaktadır (Tekin ve Ömürbek, 2003, s. 233-242).

1989 senesinde oluşturulan “Çevreye Karşı Sorumlu Gruplar Topluluğu” da sürdürülebilir kalkınma yönünden firmaların yükümlülüklerini belirleyen 10 temel ilkeyi belirtmiştir. Bunlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Biyosferin Korunması: Bütün doğal kaynak ve güzellikleri neticesinde etkilenen yaşam alanlarıyla beraber muhafaza etmeliyiz.

2. Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı: Yenilenemeyen ve geleceği risk altında olan bütün doğal kaynakların kullanımında özenli olmalı ve bir plan kapsamında davranmalıyız.

3. Atık Maddelerin Azaltılması ve Ortadan Kaldırılması: Atıklar olabildiğince azaltmalı ve geri dönüşüme sevk etmeliyiz.

4. Enerji Tasarrufu: Enerjiyi etkin kullanmak için etkinliklerimizi enerji tasarrufu sağlayabilecek doğrultuda planlamalı ve enerji kaynaklarının verimli kullanılması için çaba göstermeliyiz.

5. Riski Düşürme: Çalışma alanları ve toplumun bulunduğu yerlerde, çevre sağlığı ve emniyeti yönünden risk oluşturan faktörleri düşürmeliyiz.

6. Mal ve Hizmetlerin Güvenilirliği: Çevrede tahribat yaratabilecek özellikteki mal ve hizmetlerin imalatı ve satışını olabildiği düzeyde engellemeli ve tüketicileri mal ve hizmetlerin çevreye etkileri hususunda bilgilendirerek, farkındalık yaratmalıyız.

7. Ekolojik Koşulların Yenilenmesi: Çevreye verilen tahribatlar iyileştirilmeli ve ekolojik zararlar iyileştirilerek geleceğe güvenli şekilde bırakılması temin edilmelidir.

8. Kamuyu Bilgilendirme: Gerçekleştirilecek faaliyetlerin ardından zarara uğrayabilecek kişi ve kurumlara uyarı yapılmalı ve çevrenin korunması yönünden onların da düşünce ve önerileri göz önünde bulundurulmalıdır.

9. Yönetimin Bilgilendirilmesi: Çevreyle alakalı yapılacak bütün aktivitelerden üst yönetimin de bilgilendirilerek çevreye karşı hassaslık göstermeleri sağlanmalıdır.

10. Denetimin Temini ve Raporların Düzenlenmesi: Aktivitelerin bu ilkeler doğrultusunda yapıldığına ilişkin her sene değerlendirme yapılmalı ve buna uygun şekilde bir rapor düzenlenerek kamuoyunu da bilgilendirmeliyiz.

Endüstrileşmeden sonra dünya nüfusunda artış yaşanması, bu yönde artan üretim miktarı ve teknolojik gelişmeler neticesinde insanların çevreye verdiği tahribatlar sonucunda ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınmanın esas amacı, bu tahribatların minimum seviyeye indirilmesi ve ekolojik imkanların gelecek nesillerin de gereksinimlerini giderecek biçimde korunarak varlığını devam ettirebilmesi için

gerekli farkındalığın oluşturulmasıdır (Eryılmaz, 2011, s. 15). Kısaca anlatmak gerekirse, toplumların ve kişilerin çevreye başlıca zararları şunlardır;

- Yeryüzü, atmosfer ve iklimde ortaya çıkan ve düzeltilemeyecek olan zararlar: Ozon tabakasının insan hareketleri sonucunda tahrip olması ve bunun neticesinde artan ultraviyole ışınlarından kişilerin negatif yönde etkilenmesi,
- Toprağın en üst tabakasının zarar görmesiyle beraber çölleşmenin görülmesi,
- Ekolojik çeşitliliğin azalması ve yok olması,
- Bitkilerin fotosentez ve besin zincirinin hasara uğraması
- Hava, toprak ve su kaynaklarında her sene çoğalan kirlilik olarak belirtilebilir. Bu nedenle insanoğlunun gelecek senelerdeki neslinin sürdürülebilmesi için bir farkındalık oluşturulması oldukça önemlidir. Büyüme ve kalkınma hususunda yaklaşım ne olursa olsun çevreye yönelik maliyet fayda analizinin çok iyi şekilde yapılması, gelecek kuşaklar yönünden sürdürülebilir kalkınmanın ana amaç karından biri olmalıdır (Eryılmaz, 2011, s. 17).

2.8.Sürdürülebilir Kalkınmaya Eleştiriler

Peru'lu bir diplomat olan ve ülkesini Birleşmiş Milletler dâhil mühim ortamlarda senelerde temsil eden Oswaldo de Rivero, "Kalkınma Efsanesi" isimli bir kitap kaleme almıştır. Kitabının başında 1967 yılında hammadde zengini olmasına karşın gelişmemiş ülkeler sınıfında bulunan ülkesini temsil etmek için GATT olarak bilinen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması toplantısına dahil olmuştur. Eserinde ana gündem konusunun hammaddeler olması sebebiyle toplantıda gelişmiş ülkelerce özel bir ehemmiyetle karşılandığını belirtmektedir. Toplantıdan sonra 20 sene geçmiş ve Rivero tekrar aynı toplantıya katılmak için gitmiştir. Fakat bu defa gelişmiş ülkelerin eskiden olduğu gibi kendilerine önem göstermediklerini görmüştür. 20 sene öncesiyile karşılaştırıldığında kendileri yönünden çok daha başarısız geçen bir toplantıya katıldığını, "Ülkem (Peru) bu 20 senede hiçbir yol kat edememişti" olarak belirtmektedir. Rivero'nun bu duruma ilişkin açıklaması bu 20 senede değişen şartlarda gizlidir. Kalkınamamış ülkeler önceden hammadde kaynağı olarak görülürken, artık değişen koşullarda hammaddenin problem halinde olmaktan çıkması, onun yerine bilgi teknolojileri ve fikri mülkiyet haklarının geçmesi Rivero'ya göre zaten kalkınamamış ülkeleri kalkınma yolundaki çabalarından bütünüyle uzaklaştıracak bir süreci beraberinde getirmektedir. Fakat bu diplomat ve ülkesi

Peru'nun bu süreçte maruz kaldıkları durum bazı istisnalar dışında aynı zamanda kalkınmamış ülkelerin de müşterek bir kaderidir. Bu düzeyde olmasa da çoğu ülkenin kalkınma ve gelişme aşamasındaki ilerlemeleri, kalkınmış ülkelerle karşılaştırıldığında olumsuz rakamlara düşmektedir. Kısaca gerileme yaşanmasından bile bahsedilebilir. Halbuki sürdürülebilir kalkınmanın en bilinen hususlarından biri, global olarak tüm dünyayı ve toplumları içerecek bir ilerleme ve kalkınmayı sağlamaktır. Fakat bu hedefe dünyanın çoğu bölgesinde ve toplumlarında ulaşamadığı gibi bazen gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Peru örneğinde olduğu gibi gerileme bile yaşanmaktadır.

Amerikalı ünlü iktisatçı Joseph E. Stiglitz ayrıca Dünya Bankası'nda çalışmış bir ekonomisttir. Çalışmaları sırasında Peru'lu diplomatın söz ettiği Fikri Mülkiyet Hakları hususundaki gelinen son noktadan yakınmaktadır. Bunun bilhassa az gelişmiş ülkeleri daha çok gelişmemişliğe maruz bırakırken gelişmiş ülkelere ise haksız kazanç ve adaletsiz bir ortam oluşturacağını belirten ekonomistlerdendir.

Stiglitz'e göre fikri mülkiyet hakları içinde bulunduğumuz modern toplumunun en mühim konularından biridir. Ona göre ortaya koyulmuş her bilgi, teknoloji ve ilaç gibi insanlık için mecburi olan yenilikler ve buluşlar kimsenin malı olamaz. Zira bunlar insanoğlunun müşterek malıdır. Bu sebeple tekelleştirilemez ve keşfedilmesi keşfedenler tarafından bir haksız kazanç olamaz (Joseph, 2008, s. 1698). Stiglitz çalışmalarında çok mühim bir meseleye ışık tutarak Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşmasının (TRIP) bulunduğu ülkelerde bilhassa tıp ve ilaç sektörünün az gelişmiş ülkeleri bir taraftan sömürürken, öte taraftan bu sürecin gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki farkı daha da açtığını belirtmektedir. Mecburi olarak ve büyük çapta Batıdaki gelişmiş ülkelerdeki dünya siyasetinde oldukça etkili olan işletmelerin varlığından şikayet etmiştir.

Dünya Bankası'nın her sene bir meseleyi kendine konu ediniş bununla alakalı rapor düzenlemesi Dünya Bankası için bir gelenek halini almıştır. Stiglitz'in başkan yardımcısı olduğu dönemde bu gelenek fikri mülkiyetler hakkında gerçekleşmiştir. Fakat bunun büyük ve güçlü sektörlerin bu faaliyetlerini engellemediği bugün anlaşılmaktadır. Tehlikenin boyutunu gözler önüne seren bir örnek AIDS ilaçlarıdır. Bir senenin markalı ilaç çalışması yalnızca sonuncu senenin değil, daha eski ve fiyatı daha az pahalı olanın masrafı 10 bin dolardır. Kişi başına gelirin 300 \$ ile 3 bin \$

arasında seyrettiği yoksul az gelişmiş olan bir ülkede AIDS hastası olan bir kişi 10 bin \$ ödeyemeyecektir. Ticaret bakanları 1994 senesinin bahar döneminde Marakeş'te "TRIPS anlaşması" nı imza attıkları Kuzey Afrika ve diğer bölgeleri kapsayamaz gelişmiş ülkelerdeki pek çok insanın yaşamını kaybetme nedeni bu imzalanan anlaşma sebebiyle olmuştur. Bu TRIPS'in şiddetli bir kaygıya sebep olmasının nedenlerindedir IPR (Mülkiyet Hakları Yasası) ile alakalı diğer bir mühim yenilik örneği bilhassa yazılım hakkında başarılı olan açık kaynak hareketini oluşturan yazılımlardır. Stiglitz, İlaç gibi olmasa da bunun dahi insanlığın temel hakkı olduğu düşünülen bilgiye ulaşım noktasında bilhassa gelişmemiş ülkelerin lehine olmayan bir süreç ve yasalastırma olduğuna inanmaktadır (Stiglitz, 2008, s.1701).

Gelişmekte olan ülkeler kalkınmış ülkelerin pazarı konumundadır. Bu da "sürdürülebilir kalkınma" nın dünya çapında genel bir kalkınma seviyesini yakalamasının ve bölgeler ile ekonomiler arasındaki farkın azalmasının önünde bulunan en büyük engel konumundadır. Bu durumdan kazanç sağlayan sektörler bu konuda hükümetler ve global örgütler üzerinde önemli derecede bir güç ve kontrol sahibi olmaktadır. Bilhassa az gelişmiş ülkeler döviz kıtlığı yaşamaktadır. Zira rekabetin olumsuz tarafları vardır. Bu da ihracat mallarının fiyatının düşük olmasına neden olmaktadır. Bu sebeple çok fazla döviz geliri olmamaktadır. Bu ülkeler kalkınabilmek adına kalkınmış ülkelere dövizle teknolojiye sahip yatırım malları ithal etmek mecburiyetindedirler. Bu ise gelişmekte olan ülkeleri gelişen devletlere muhtaç bırakacak bir döviz sisteminin neticesidir (Çelik, 2015, s. 245).

Az gelişmiş ülkeler, bilhassa Orta Doğu'da bulunanlar enerji hususunda stratejik konumda olan fosil yakıtlarla ilgili hammadde açısından zengin olan ülkelerdir. Bu ülkeler genellikle kalkınmış ülkelere ait çok uluslu büyük firmaların denetimindedirler. Bu denetimin yapılması enerji güvenliği ve kurulan denge bakımından önemlidir ve bu dengenin sürdürülebilmesi bahsi geçen ülkelerin gelişmemiş olmalarıyla ilişkilidir. Amerika, Irak İşgali için birçok neden ileri sürmüştür. Fakat bu nedenler ne olursa olsun esas nedenin enerji kaynakları hususunda olduğu bilinmektedir. Irak hükümetinin bu dengeyi bozacak eylemleri olduğu, Irak'ın Kuveyt'i sınırlarına dahil etmesi halinde bir petrol devi olan Suudi Arabistan'la rekabet edebilecek hale geleceği ve bu durumun da enerji açısından dengeleri bozabileceği kaygısı bu işgalin esas sebebi olarak öne çıkarılmaktadır.

Bu ve pek çok örnek, sürdürülebilir kalkınma tarafından bazı ülkelerin bir taraftan sürdürülebilir kalkınma prosesini desteklerken ve bu meselede BM vasıtasıyla eylemlerine devam ederken, öte taraftan iktisadi, siyasi ve politik menfaatler uğruna bunun lehine olmayan aktivitelerde bulunduğu bir örnektir.

Az gelişmiş ülkelerin gelişmemiş olmalarının nedenlerinden biri de kendi içlerinde gelir bölüşümünün adil olmaması ve eşitsizliğin yaşanıyor olmasıdır. Yöneticiler ise bunun gerek sebebi gerekse sonucu konumundadır. Milli çıkarlarına uygun politikalarının bulunmaması daha önceden ifade edilen adaletsiz yapıyı sürdürecektir. Politikaların hükümetlerce benimsenmesi az gelişmiş ülkelerdeki en büyük problemdir.

Orta Doğu bölgesinde bulunan ülkeler 20. Yüzyılda kalkınma adına gelişme gösterememişlerdir. Latin Amerika'nın dahi çok gerisinden kalan bu ülkelerdeki en mühim problem, otoriter rejimlerle ve bazılarının zayıf demokrasi hatta diktatörlükler altında yönetilmeleridir. Amerika'nın, başkan Truman'dan başlayarak süren kırk senelik bölgenin enerji kaynaklarını sağlamaya ilişkin politikaları bilinmektedir (Daniel, 2011, s. 16-19). Bu politikalar bölgeleri yönetmek için güçsüz demokrasilere gereksinim duyabilmektedir. Bu güçsüz demokrasi ve otoriter rejimlerinde varlığını sürdürmek için bir şekilde global güç odaklarına dayandığı fikri de bazı kesimler tarafından daha çok söz edilmektedir. "Tam demokrasi", "serbest piyasa ekonomisi" bir taraftan global olarak bir kıstas ve hedef olarak tespit edilirken aynı global güç odaklarının bilhassa petrol zengini veya coğrafik yönden önemi olan Ortadoğu Ülkeleri'nde bu rejimlere yardım etmesi ve "sürdürülebilir" olması bir şekilde ortaya çıkmasının dahi önüne geçmektedir.

Global açıdan eşitsizliğin sebebi olarak dev şirketlerin dışında yine bu şirketlerin etkin olduğu global bazı örgüt ve organizasyonlarında bu konuda etkisi önemlidir. Batı Avrupa'da endüstrileşme, ticari ve tefeci sermayelerin fazlalaşması sürecini zorunlu kılmış ve bu global eşitsizliklerin tahmin edilemez boyutlarda yükselişine yol açacak biçimde sömürülen halkların soyulması, yağmalanması ve fethedilmesi manasına gelmiştir. 1970'li yılların ortalarında görülen kârlılık krizi ve Neo-liberal politikaların küresel ölçekte yayılması bu durumu daha da yukarı taşımıştır. Bu politikalar IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi batı sermayesi tarafından kurulup yönetilen kurumlarca tatbik edilmiştir ve bu da eşitsizliği küresel çapta çok daha artırmıştır. Eşitsizliğin

haricinde, kırdan şehre göç gibi problemlerin de süratlenmesine temel oluşturmuştur. Bunların neticesinde global güvencesiz endüstri işçilerinin sayısında hızlı bir yükseliş meydana gelerek ILO'ya göre 2,4 milyarlık bir kitle ortaya çıkmıştır (Marois ve Pradella, 2014, s.32).

BM Genel Kurulu ilk IPCC raporu üzerine öncelikli olarak karbondioksit olmak üzere sera gazlarını kısıtlamaya ilişkin global anlaşma çağrısında bulunmasından sonra BM Çevre ve Kalkınma Konferansı 1992 senesinde Rio de Janeiro'da gerçekleşmiştir. Rio Toplantıları'nın ikincisi olan ve ilk kez az gelişmiş olan ülkelerinde dahil olmasıyla iklim tartışmalarının ciddi biçimde gerçekleştiği bir toplantı meydana gelmiştir. Toplantıda problem konusu karbon kısıtlaması olmuştur. Az gelişmiş olan ülkeler ile daha önce endüstrileşmiş ve Endüstri Devrimi'nden sonra iklimi değiştirecek karbon emisyonu yapmış ve mevcut problemde kendilerinin yükümlü olduğu gelişmiş ülkelerle bir ayrılık yaşanmıştır. Az gelişmiş ülkelerin en son arzu edeceği şey karbon emisyonu kısıtlayacak tedbirlerin sunulmasıydı. Zira endüstrileşme sürecini tek başına tecrübe eden ve bu iklim değişikliğinin tek başına yükümlüsü olan gelişmiş ülkeler bu problemi az gelişmiş ülkelerin endüstrileşme sürecini aksatacak şekilde çözüme yoluna gitmeyi planlamışlardır.

Sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçlarından biri olan ekolojik değişikliğin engellenmesi herkesin ortak amacıdır. Fakat bu değişikliği bu boyuta taşıyan birinci dünya ülkelerinin kendilerinin yükümlü olduğu bu sorunun neticesini az gelişmiş üçüncü dünya ülkelerinin endüstrileşmesi ve kalkınmasını engelleyecek biçimde çözüme çalışmaları bu hususta dikkat çekici diğer bir durum olarak görülmektedir.

Bahsedilen örneklerin haricinde BM ve ona bağlı kurumlar hususunda ciddi eleştiriler yapılmaktadır. BM'nin esas hedefinin II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan soğuk savaş döneminde kurulan ve bazı ülkelerin çıkarları kapsamında kurulan statükoyu sürdürmeye yarayan bir vasıta olarak kullanıldığını iddia etmektedir. Global İlişkiler konusunda pek çok çalışma yapan Denk'e göre BM global barışı ve güvenliği değil, var olan kurulu yapının bozulmamasını hedeflemiş bir arayışın sonucudur. Bu ise BM liderliğinde yapılan her çalışmanın sorgulanması gerekliliğini göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınma hususundaki faaliyetler de bu gerekliliğe dahildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre İlişkisi

Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla beraber kalkınmayla oluşan katma değer toplumdaki bütün kişilere adil bir şekilde dağılacığı ve iktisadi bağlamda gelişmeler elde edildikçe toplumdaki refahın artacağı düşünülüyordu. Böyle bir ideal durumda ekonomik bağlamda gelişmeye niceliksel yönden dikkat çekilip üretimin en üst seviyeye çıkarılması bekleniyordu. Gelişen süreçte sadece büyümeye gösterilen önem, doğadaki kısıtlı kaynaklarla diğer üretim unsurlarını tüketilmesine sebep olduğu anlaşılmış ve kalkınmanın birtakım sınırları aşmadan gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Bu açıdan "Sürdürülebilir Kalkınma" (SK) sınırlı düzeydeki kaynakları yeniden kullanılabilir olmasına fırsat tanıyacak biçimde bir kalkınma ölçütü oluşturulması fikrinden yola çıkarak oluşturulan bir kalkınma bakış açısı olarak tanımlanır (Yıldırım ve Göktürk, 2004, s. 449-488).

Kavramın kültürel ve sosyal açıları hesaplamak yoğunlukla mümkün olamamaktadır. Devletlerarasında kalkınmışlık düzeyleri yönünden bir karşılaştırma yapabilmek için, ölçülebilen ve birimlerle ifade edilebilecek kişi başına düşen milli gelir gibi kıstasların göz önüne alınmasının önemi belirtilmektedir. Diğer bir bakımdan ölçümündeki zorluklarla birlikte kalkınma kavramının sosyal ve kültürel yönlerden sahip olduğu gerçek gözden kaçırılmamalıdır. Kalkınmanın yalnızca iktisadi bir sınıflandırmaya alındığı ve gayri safi milli hâsıla ile hesaplandığı durumlarda, diktatörlükle yönetilen devletlerde bile idarecilerin kendisini kalkınma görevinin yürütücüsü ya da saptayıcısı olarak görülmektedir. Bu şartlarda gerçekleşen bir ekonomik kalkınma geniş kitlelerin gelirinin azalması, yoksullaşmasıyla oluşan toplumsal gerilimler, yoğun bölgesel dengesizlikler, farklılıklar, doğal çevrenin bozulması ve uzun vadede büyümenin şartlarının yıpranması göze alınarak sağlanabilmektedir (Başkaya, 1997, s. 36).

Kalkınmanın çevresel boyutunun önemli alanlarından bir tanesi, son zamanlarda meydana gelen endüstrileşmenin giderek fazlalaşmasıdır. Sanayi tesislerinin çevreyi atık ve çöp deposu olarak görmesi birçok problemi oluşturmaktadır. Sanayileşmenin

yol açtığı bu sorun tüm insanlığın geleceğini tehdit altında bırakmakta hiç kuşkusuz ekosistemde de tahriplere sebep olmaktadır. Bununla beraber hızlı nüfus artışı da çevre için kötü bir tesir oluşturabilmektedir (Yapıcı, 2003, s. 227). Zira hızlı nüfus artışıyla beraber yoksulluk düzeyi yükselmekte, çevresel tahriplergörölmekte; sanayileşme, ulaşım gibi faaliyetlerin artması hava kirliliğine neden olmakta ve ozon tabakasındaki incelmenin geri dönülemez etkilerine sebebiyet vermektedir (Yücel, 2003, s. 106).

Sürdürülebilir üretimde nesiller arasında adaletin oluşturulması amacıyla, ekosistemlerin ve doğal zenginliklerin muhafazası önem arz etmektedir. Piyasa düzeni doğal sermaye olarak sayılan çevreyi muhafaza ederek işlemek yerine; onu tüketme eğilimi göstererek tahrip etmektedir. Çevresel bakımdan, insan nüfusuyla ve kaynakların kullanım beklentisine kısıtlama getirilmesi; ekosistem bütünlüğünün ve türlerin çeşitliliğinin muhafaza edilmesi gerekmektedir (Harris, 2003, s. 2).Doğal kaynakların kendi kendini düzeltme hızından daha fazla tüketilmesi neticesinde çevresel sürdürülebilirlik oluşturulamaz. Bu sebepten dolayı doğal kaynakların tüketimi, kendini yenileme kapasitesinin üstüne çıkmamalıdır (Ergün ve Çobanoğlu, 2012, s. 102-103). Günümüzde toplumların “sürdürülebilirliğinin” elde edilmesinde sadece ekonomik bileşenlerin doyurucu olmadığı, ayrıca çevre ve toplumu ilgilendiren faktörlerin de etken olduğu ve bunların birbirlerinden ayrı bir şekilde düşünölemeyeceği belirtilmiştir. Sanayi Devrimiyle beraber başlayan süreçte çevre sonsuz doğal bir kaynak olarak algılanmış ve yok olamayacağı düşünölenerek, hızlı bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Kalkınma adına gerçekleştirilen endüstrileşme çabaları ve oluşan sanayi atıklarının arıtılmaksızın deniz ve akarsulara atılması, ormanların yok edilmeleri, temiz su kaynaklarının tahribatları gibi örnekler dikkate alınmazlarsa geri dönölmesi mümkün olmayan neticeler oluşturabilecektir. Gelecek kuşaklara yaşanabilir çevrenin bırakılması hususu önem arz etmektedir ve uluslararası arenada bu konuya dönük çözüm arayışlarını hızlandırmaktadır.

Kalkınma, İnsan ve çevre arasında bulunan ilişkinin tartışılmasında insanoğlunun doğaya yüzyıllardır verdiği hasar ve sonuçlar etkilidir. İnsan ve çevre ilişkisinin tarihsel ilerleyişinde sanayileşmenin önemli bir etkisi vardır. Bu sürecin temelleri Rönesans ve Reform oluşumları sonrasında yükselen iktisadi ve sosyal şartlara dayandırılmaktadır. İnsanlığı küresel seviyede tehdit eden çevre problemleri ilk olarak 1970’lerde tartışılmaya başlanmış, çevreyi ve beşerî sermayeyi unutmaksızın,

kaynakların etkili tüketimini hedefleyen uzun dönemli kalkınma modeli olarak sürdürülebilir kalkınma tartışmaları gerçekleştirilmiştir (Tıraş, 2012, s. 59-60). Sürecin bu noktaya ulaşmasında, bilhassa hem İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ivme kazanan endüstrileşme, iktisadi ve teknolojiye dayanan ilerlemeler, hem de post-kolonyal dönemle beraber bağımsızlığına ulaşan birçok ülkenin geç kalan sanayileşme süreçlerinde kalkınmayı endüstrileşme esaslı ilerletme gayreti bulunmaktadır. Bu zaman içinde kalkınmayla ilgili politikalarda öncelikler üretimin artırılması doğrultusunda gerçekleştirilmiş, çevre sorunları dikkat edilmesi gereken bir durum olarak değerlendirilmiş, kalkınma uğruna yapılan her girişim yasal kabul edilmiş ve çevreye verilen zararlara önem verilmemiştir (Tekeli, 1996, s. 26). Kalkınmanın öncelik belirlenmesi, kalkınma neticesinde meydana gelecek çevre problemlerinin sonraki aşamalarda değerlendirilmesi yaklaşımı benimsenmiştir.

“Sürdürülebilir kalkınma”, “balıkçılık”, “ormancılık”, su kaynaklarının tüketimi, yasak ve kontrolsüz avcılık gibi faaliyetlerin önemi anlaşılacak tükenmelerine engel olmak ve bu sektörlerin daha sürdürülebilir hale getirilmesini hedefleyen bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan “sürdürülebilir kalkınma” oluşturulurken önem verilmesi gereken bir konu da biyolojik çeşitliliğin korunmasının sağlanmasıdır. Çünkü biyolojik çeşitliliğin yüksek düzeyde olmasının daha da güçlü bir ekosistemin oluşması anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu sayede çevresel tahripleri engellemenin güçleşmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmektedir (Barlas, 2013, s. 198-204).

İnsan, çevre ve ekonominin arasında ilişki önceleri göz ardı edilmişse bile çevrenin süreç içerisinde ikaz vermeye başlamasıyla artık bu karşılıklı tâbiyetin görmezden gelinemez olduğu belirtilmiştir (Strange ve Bayley, 2008, s. 27). Sürdürülebilir kalkınma ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlar üzerine oluşturulur. Hiçbir boyut kendi kendine yeterli olamaz ve bu boyutları birbirlerine zarar vermeyen ve destekleyen bir hale sokmak, ülkelerin ekonomik politikalarının temel hedefi olması gerekmektedir.

3.1.1.Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Konusunda Etkinlikler ve Sözleşmeler

3.1.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı

İsveç'in başkenti Stockholm'de 5-6 Haziran 1972 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen bu konferans, ekonomik büyüme ile kalkınma

süreçlerindeki insan etkinlikleri kaynaklı çevre problemlerinin, uluslararası ölçekte ele alındığı ilk önemli toplantı olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin de katıldığı, sistemsel, yönetsel farklılıkları ve gelişmişlik düzeyi olan 113 ülke bu toplantıya katılımcı olmuştur. Çevre sorunlarına kapitalist ekonomi sisteminin sebep verdiğini savunan Doğu Bloku ülkeleri ise toplantıya katılmama kararı almışlardır. “Only One Earth” (Tek Bir Dünya) sloganı altında gerçekleştirilen konferans, gezegenin geleceğiyle ilgili kaygı verici durumdaki çevre problemlerinin çözümü hususunda, uluslararası boyutta ortak bir çevre bilinci oluşturmayı amaçlayarak ülkelerin birlikte davranmasını hedeflemektedir. Konferansta, farklı bir terim olarak ifade edilen eko-kalkınma; ekolojiyle kalkınmanın birleşiminden meydana gelen, çevreyle beraber dengeli kalkınmayla ilgili ilerleme aşamalarını açıklayarak sürdürülebilir kalkınmanın esaslarını oluşturmuştur. Daha sonrasında Ignacy Sachs'ın geliştirilmiş eko-kalkınma kavramının, yine Sachs bir “kalkınma stratejisi” şeklinde tanımlaması yapılmıştır (Ercan, 2012, s. 208);

- Tüketimle ilgili alışkanlıklar ve yaşamla ilgili standartların uyumlandırılmaları,
- Doğayı korumaya yönelik tasarlanmış teknolojilerin sağlanması,
- Düşük enerji tüketimi ve yenilenebilir enerjiyle ilgili kaynakların teşvik edilmesi,
- Çevresel kaynakların yeni kullanım şekilleri, ev içi kullanımların yeniden değerlendirilmesi,
- Yerleşimle ve toprakların kullanımıyla ilgili düzenlemeler çevreye duyarlı kurallar geliştirilmesi,
- Katılımcı planlama, yeşil yönelimli etkinliklerin desteklenmesi, gereklilikleri ön plana gelmiştir.

Stockholm Konferansı'nın neticesi olarak, insan, çevre ve kalkınma arasındaki ilişkiye odaklanılan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi adında 26 maddesi bulunan bir bildirge oluşturulmuştur. Yayımlanan bu bildirgede, sürdürülebilirlik kapsamında çevre ve doğal kaynak tüketimi hususundaki aşırı tüketim ve nesiller arasında adaleti gözetilen bir kaynak kullanım yönetiminin önemi belirtilmiştir. İnsan haklarından biri olan huzurlu bir çevre ortamında yaşamak için kişilerin, yerel ve uluslararası kuruluşların sorumluluk alması vurgulanmıştır. Kalkınmayla ilgili problemleri ve

hayat şartları görüşülmüş, “çevre politikaları” ve çevre problemlerine karşı uluslararası işbirliği ve bu konularda hukuki düzenlemeler gereksinimi konu edilmiş, “gelişmiş ülkeler” in “gelişmekte olan ülkeler” e lüzum olduğunda yardımda bulunmasına dikkat çekilmiştir. “İnsan Çevresi Bildirgesi”nin 2. maddesi, “doğanın muhafaza edilmesi ve geliştirilmesini bütün insanlığın refahı ile ekonomik gelişmenin temel konusu saymakta ve çevre hususundaki bu perspektifi tüm hükümetlerin sorumluluğu olarak” saymaktadır. Bildirgenin 24. maddesi ise, “doğanın korunmasını ve geliştirilmesiyle ilgili olan uluslararası hususları, bütün ülkelerin işbirliği içinde değerlendirmesi gerektiğini” belirtmiştir. 25. madde de, çevrenin korunması ve geliştirilmesi meselesinde ülkelerden aynı seviyede etkili çalışma sürdüreceğini garanti etmesini beklemektedir. Son madde olan 26. maddeyse, “nükleer silahların ve kitlesel yıkıma sebep olan araçların kaldırılmasını” belirtmektedir (Keleş vd. , 2015, s. 321-325) .

3.1.1.2.Cocoyoc Bildirgesi

UNEP ile Birleşmiş Milletler Ticaret Anlaşmaları Örgütü’nün (UNCTAD) işbirliğinde 1974 yılında Meksika’nın Cocoyoc şehrinde görüşülmüş ve bu çalışmanın konusu, “Kaynakların Kullanım Tarzları”, “Çevre ve Kalkınma Stratejileri” olarak belirlenmiştir. Toplantıda, fiziki çevrenin tahribatına sebebiyet veren teknolojik uygulamalar; hayat kalitesinin, iktisadi kalkınma, sosyal uyumun ve etkileri toplantıya katılan ülkelere boyutunda tartışılarak ve çevreyi ilgilendiren problemlerle global düzeyde iktisadi ve sosyal zenginliklerin adil bölüşümü konuları ele alınmıştır. Toplantı bitiminde gelişmiş devletler ile gelişen devletlerin arasındaki dengesizlikleri değerlendiren bir bildiri de yayınlanmıştır. Bildiride, dünyadaki bulunan yoksulluk, açlık, fakirlik, eğitimle ilgili noksanlıkları sosyal problemlerin mali imkansızlıklardan dolayı değil de, iktisadi ve sosyal kaynakları yerli yerinde doğru dağılmaması ve doğru kullanılmamasından dolayı oluştuğu vurgulanmıştır. Belirtilen sorunların çözümünün ise, piyasa düzeninin kendi haline terk edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Var olan kaynakların ihtiyacı olanlara çok, satın alma gücü mevcut olanların ulaşımına açık olduğu belirtilmiş ve hızlı tüketim alışkanlıklarının kaynak israfına neden olduğugörüşü savunulmuştur. İnsan gelişimini öncelik alan bir kalkınma perspektifine gereksinim ve büyüme safhalarında kalkınma şeklinde isimlendirilmemesi gerektiği belirtilmiştir (Keleş vd. , 2015, s. 323-324) ..

3.1.1.3. Akdeniz Eylem Planı

Akdeniz Eylem Planı, Stockholm Çevre Konferansı'nın önemli neticelerinden bir tanesidir. 1975 yılında UNEP 'in daveti ile toplanmış ve Akdeniz'e komşu olan 16 devlet Akdeniz'in korunması amacıyla bu eylem planını kabul etmiştir. Bu program çevre sorunlarının çözülmesi hususunda uluslararası bir iş birliğinin oluşturduğu ilk programlar arasında bulunması yönüyle önem arz etmektedir (Görmez, 2018 s. 62).

3.1.1.4. Brundtland Raporu (Our Common Future)

Brundtland Raporu, BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1983 senesinde doğal çevreyle alakalı gerçekleştirilen küresel çalışmaların en önemlisi olarak kabul edilmektedir. Brundtland Raporu 1987 senesinde “Ortak Geleceğimiz” adı altında yayınlanmıştır. “Brundtland Raporu” sürdürülebilirlik ve kalkınmayla ilgili uluslararası boyutta kararlar alınmıştır. “Sürdürülebilir kalkınma” gelecekteki neslin kendi gereksinimlerini karşılama imkanından taviz vermeden bugünün gereksinimlerini yerine getirebilecek kalkınma” biçiminde tanımlanmıştır. Sınırsız insan gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla doğal kaynakların tüketimi hızlanmıştır. Var olan kaynakların bitecek olması, gelecekteki nesillerin gereksinimlerini koruma zorunluluğunu oluşturmuştur. Bugünkü ve gelecekte nesillerin sınırlı olan kaynakları tüketmede bu dengesizliği ortadan kaldırmak için kuşaklar arasındaki dengenin sağlanması önemlidir. Yalnızca kuşaklar değil, devletler arasında oluşan dengesizlikler de ortadan kaldırılmalıdır-. Bu raporla belirtilen dengesizliklerin giderilmesi için eşitliğin altı çizilmiştir. Bu sebeple sınırlı olan kaynakların gelecek nesillere ulaştırılmasında var olan kaynakların sürdürülebilir olarak tüketilmesi gerektiği hakkında bilinçlendirme yapmanın gereksinimi ifade edilmiştir(Mehta, 2009, s. 754-756). Diğer taraftan raporda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için ekonomik ve sosyal boyutların beraber geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sürdürülebilirlik kavramını temele koyarak devletlerin kendi stratejilerini oluşturmaları gerektiği ve bu istikamette ilerleme sağlamalarının altı çizilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın oluşturulmasında ekolojik denge ile biyolojik çeşitlilik için çevre kalitesinin yükseltilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Raporla insanların bu doğal dengenin oluşturulması amacıyla çevreyle uyumlu olmasının gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu uyumun sağlanması amacıyla gereken uluslararası düzenlemelerin yapılmasıyla beraber siyasal işbirliklerinin de artırılmasının önemi ifade edilmiştir.

“Birleşmiş Milletler”in 1983 senesindeki Genel Kurul Toplantısında, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu oluşturulmuş ve başkanlığına Gro Harlem Brundtland getirilmiştir (Keleş vd. , 2015, s. 328) .. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Başkanı Brundtland liderliğinde hazırlanan “Ortak Geleceğimiz Raporu” ya da diğer ismiyle “Brundtland Raporu”nda “sürdürülebilir kalkınma” kavramından ilk defa söz edilmiştir (Kaynak, 2003, s. 54-57). Raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı ihtiyaçlar ve çevre olmak üzere iki temel kavrama odaklanılmıştır. Raporda, öncelikli olarak dünyadaki fakir insanların temel gereksinimlerinin karşılanmasının gerektiği ve bunun yanında çevrenin de gerek günümüzdeki gerek de gelecek nesillerin gereksinimlerinin sağlanması, yani sürdürülebilir çevrenin gerekliliği açıklanmıştır (UN, 1987).

Bir hareketlenme çağrısının da gerçekleştirildiği raporda "Geçmiş düzenlerden kurtulma vaktimiz gelmiştir. Gelişmeye ve çevre korunmasına eski yaklaşımları devam ettirerek sosyal ve ekolojik istikrarı sağlama girişimleri sadece istikrarsızlıkları yükseltecektir." denilmekte ve BM Genel Kuruluna gereğini toplanıp "bu raporu 'Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Programı' şekline dönüştürmesi" için çağrı yapmaktadır (Görmez, 2018, s.62).

3.1.1.5. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio de Janeiro-1992)

Rio Konferansında görüşülen hususlar kısaca incelendiğinde bazı konular öne çıkmaktadır. Bu konular; “İklim Değişikliği Sözleşmesi”, “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”, “Rio Deklarasyonu” ve “Gündem 21”dir. 1992’de toplanan Dünya Zirvesi, takip eden dönemi, “Sürdürülebilir Kalkınma Çağı” şeklinde isimlendirmiştir. Buradaki önemli olan bir nokta, Rio Konferansının sürdürülebilir kalkınma amacına ulaşabilmesi için yeni bir küresel ortaklığın gerekliliğini belirtmesidir (French, 1995, s. 219). Rio Deklarasyonu, geniş ölçekli siyasi kurallar ve toplumsal adalet ve ekolojik sürdürülebilirlik için bir kılavuz meydana getirmiştir. “Gündem 21”çalışmalarıyla bu kuralların ve politikaların hayata geçirilip uygulanması denenmektedir. Rio Konferansı’nda “ekolojik açıdan sürdürülebilir gelişme” çevresel etik kavramının tekrar konu olmasıyla çatışan taleplere ve menfaatlere öncülük ederek meydana gelmiştir (Low, 1999, s. 1-2).

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, “sürdürülebilir kalkınma” yönünden küresel olarak iki “uluslararası anlaşma”, iki adet bildiri ve bir adet ana eylem planını

açıklamıştır. Bu belgeler, çevre ve kalkınma konusundaki "Rio Deklarasyonu" belgesi; kalkınmanın çevresel, iktisadi ve toplumsal açılardan nasıl sürdürülebilirliğinin sağlanacağı üzerine bir plan kararı şeklinde oluşturulan "Gündem 21" belgesi; yeryüzündeki ormanların yönetiminde, muhafazasında ve sürdürülebilirliğinde kılavuz görevi görecek "Orman Prensipleri Raporu" ile "İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması" ve "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" belgeleridir (Budak, 2000, s. 415).

Rio Deklarasyonu adındaki belgede sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için 27tane ilke belirtilmiştir. Bu ilkelerden bir kısmı (Kültürel Mirasın Dostları Derneği,2019):"İlke 1. İnsanoğlu sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde konumlanmaktadır. Doğayla uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşama hakkına sahiptir. İlke 3. Kalkınma hakkı, şu andaki ve gelecekteki kuşakların kalkınmacı ve çevresel ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde karşılamaya yönelik olarak gerçekleştirilmelidir.59İlke 4. Sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için, çevresel koruma kalkınma sürecinin belirli bir bölümünü oluşturmalı ve ondan ayrı olarak değerlendirilmemelidir. İlke 5. Bütün ülkeler ve bütün insanlar hayat standartlarındaki eşitsizlikleri azaltmak ve yeryüzündeki insanların büyük kısmının gereksinimlerini daha iyi karşılamak hedefiyle sürdürülebilir kalkınma için kaçınılmaz bir gereklilik olarak yoksulluğu en aza indirme gibi önemli bir görevde işbirliğini sağlamalıdır." şeklinde belirtilmektedir. Rio Zirvesinde onaylanan kabul edilen hususları uygulayabilmek için hazırlanan ve konferansın kabulüyle oluşan eylem planının adı "Gündem 21" olarak bilinmektedir.

Gündem 21 belgesi, 1990"lı ve 2000"li dönemlerde çevre ile iktisadi hayatı etkileyen bütün kesimlerde; devletlerin, kalkınma örgütlerinin, küresel oluşumların ve bağımsız çevreci toplulukların yapmaları gereken faaliyetlerin belirtildiği bir eylem planı niteliğindedir. Gündem 21 isimli bu belgede: a) "Sosyal ve ekonomik boyutlar" b) "Kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi", c)"Etkin grupların rollerinin güçlendirilmesi", d)"Uygulama yöntemleri" şeklinde dört bölüm bulunmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 217). Öte yandan Gündem 21'in yerel birimlere uygulanmasına yönelik bir uygulama olan Yerel Gündem 21 belgesi yönetime katılım hususunda yeni bir proje olarak belirtilmiştir.

Uluslararası bir sürdürülebilir kalkınma eylem planı olan Gündem 21'i onaylayan devletlerin taahhütleri arasında; kendi yönetimlerinde çok katılımlı toplantılarla Yerel

Gündem21'leri oluşturmak, sonrasında yerel seviyedeki toplantılardan çıkan kararları göz önünde bulundurarak “Ulusal Gündem 21”leri şekillendirmek ve hazırlamak vardır. Bu durumda Yerel Gündem 21, evrensel ortak bir gelecek vizyonuna yönelik olarak hazırlanmış yerel eylem planlaması sürecidir.

3.1.1.6. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri İstanbul Konferansı(Habitat II)

1976 yılında Kanada'nın Vancouver şehrinde gerçekleştirilen ve kısa adıyla “Habitat” şeklinde geçen ilk Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansının (Özmehmet, 2016, s. 9).ardından ikincisi İstanbul'da 3-14 Haziran 1996 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II)’dır. Habitat II; insan yerleşimlerini ve konut sorunlarını küresel seviyede değerlendiren ve ülkelerin bu sorunlara karşı mücadelesinde ihtiyaç duyacakları kurumsal, hukuki, ekonomik ve yönetsel çözümlere odaklanan bir konferanstır. Konferansın iki ana konusunu “herkese yeterli konut” ve “kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşimleri” şeklinde belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1999, s.1).

Habitat II konferansında, “İstanbul Deklarasyonu” ve “Habitat Gündemi” isimli iki önemli belge yayınlanmıştır. “İnsan Yerleşimleri İstanbul Deklarasyonu” belgesinde “yeryüzü çevremizi sürdürülebilir kılarak, insan yerleşimlerinin kalite düzeyini yükseltmek için, sürdürülebilir üretim kalıpları, tüketim, ulaşım ve yerleşim imkânlarını geliştirme; kirlilikten korunma; ekolojik dengeyi muhafaza etme ve gelecek nesillerin yaşam şartlarını kollama yönünde çabalayacağız” (T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1999, s.1-2) ibaresi bulunmaktadır. Bu cümleden ülkelerin Habitat II Zirvesinde sürdürülebilir kalkınmanın oluşturulması açısından lazım olan gayreti sarf edeceklerini taahhüt ettikleri görülmektedir

Habitat Gündemi isimli belgede “Sürdürülebilir İnsan Yerleşmeleri” ile alakalı olarak ülkeler:

“Kaynakları ekosistemlerinin taşıma kapasitesi dahilinde etkili bir biçimde tüketecek ve ihtiyatlılık ilkesi yaklaşımını elden bırakmayan toplumlar geliştirecek, korunmasız ve yoksul gruplara mensup insanlar öncelikli olmak üzere herkese ekonomik ve sosyal gelişmeyi ve çevreyi korumayı sağlayacak biçimde doğayla ve kendi kültürel mirası, manevi ve kültürel değerleriyle uyumlu bir şekilde sağlıklı, güvenli ve üretken bir yaşam sürme hususunda eşit fırsatlar oluşturularak ve böylece ulusal sürdürülebilir

kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayarak, kentleşen bir dünyada sürdürülebilir insan yerleşimlerini oluşturmayı taahhüt” (T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1999, s.15) etmişlerdir.

3.1.1.7. Kyoto Protokolü

1992 yılında Rio Konferansı’nda kabul edilen İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ni takiben, belirtilmiş hedeflerin tamamlanması ve uygulamasının takip edilmesi için her sene bir araya gelmek için taraflar Konferansı yapılması kararı alınmıştır. Konferansta, katılımcı devletlerin hepsi eşit söz hakkına sahiptirler. Bu konferansın üçüncüsü 1997’de Japonya’nın Kyoto şehrinde gerçekleştirilmiştir. Kyoto Protokolü sera etkisi oluşturan gazların atmosferdeki salınımını düşürmek amacıyla gelişmiş devletlere birtakım hedefler koyan, önceden bağlayıcı olmayan ancak peyderpey hukuki bağlayıcılığı oluşmuş bir sözleşmedir. 1992 ve 1997 yılları arasındaki dönemde sera gazı salınımında herhangi bir azalma tespit edilmemiştir. Bu aşamada, protokolün yürürlüğe girmesi amacıyla 1990 yılı itibari ile doğada mevcut olan sera gazı salınımının %55’inden sorumlu olan 55 devletin onayına bağlı olması esası belirleyici kıstas kabul edilmiştir. 2004 yılında Rusya’nın protokolü imzalamasıyla 2005 senesinde protokol yasal olarak bağlayıcılığa kavuşarak uygulanmaya başlamıştır. Rusya’nın desteğiyle beraber protokolü imzalayan 38 sanayileşmiş devlet, 2008-2012 yılları arasında atmosfere salmış oldukları toplam sera gazı düzeylerini, 1990 yılında atmosfere salmış olduklarını toplam düzeyden %5 oranda azaltmayı taahhüt etmişlerdir. Bu durumda Rusya’nın kararını belirleyen iki mühim etkenden bahsedilebilir; bunlardan birincisi protokolü onaylamanın Rusya’ya getireceği ekonomik maliyet, ikincisi de fayda bağlamında hesaplanan Rusya’nın uluslararası platformda işbirliğine yatkın ülke görüntüsüdür. Diğer bir deyişle, Rusya, Kyoto Protokolü’nde fayda-maliyet hesabı yaptığında uluslararası alanda saygınlığını yükseltmek adına birtakım mali sorumlulukların altına girmeyi onaylamıştır. Her ne kadar karşılaşılabilecek olan mali yükler, Rusya ekonomisinden bir fedakârlık beklese de, rasyonel yaklaşımda küresel bir amaç için diğer devletlerle bir arada işbirliği içerisinde hareket etmek daha yüksek saygınlık kazanmak şeklinde de ifade edilebilir (Henry and Sundstrom, 2007, s. 48).

Kyoto Protokolü gelişmiş ülkelere somut ve önemli hedefler vermesi yönünden BM’nin “sürdürülebilir kalkınma” ve çevre adına gerçekleştirdiği en önemli

çalışmalardan bir tanesidir. Kyoto Protokolü'nün, maddelerinin içeriği özetle şu şekilde ifade edilebilir:

- 2008-2012 ilk taahhüt döneminde atmosfere salınan sera gazı meblağının 1990 seviyesinin %5 altına indirilmesi,
- Sanayi, ısınma ve motorlu taşıtlardan oluşan sera gazı salınım miktarının azaltılması amacıyla yeni bir mevzuatın oluşturulması,
- Atmosferde bulunan CO₂ karbondioksit ve metanın miktarı indirilmesi amacıyla alternatif yenilenebilen enerjinin keşfedilmesi
- Fazla yakıt harcayan ve ilaveten fazla karbon üreten maddelerden daha yüksek oranlarda vergi alınması,
- Termik santrallerin daha düşük oranda karbon üreten teknolojilerden faydalanılması,
- Fosil yakıtlardan ziyade bio-dizel yakıtlar tercih edilmesi,
- Güneş enerjisinin daha fazla kullanılması, nükleer enerji kullanılmasında karbon miktarı sıfır düzeyinde olduğundan dolayı bütün bu enerjinin kullanılmasına dönük teşvik getirilmesi,
- Yüksek seviyede enerji kullanan firmaların atık işlemlerinin yeniden düzenlenmesi,
- Daha düşük seviyede enerji harcayan taşıtların kullanılması ile endüstrileşme.

Kyoto Protokolü'ne göre gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımlarını azaltmaları amacıyla ulusal politikaları haricinde üç ayrı aygıt daha kullanabilecekleri ifade edilmiştir(Sönmezoglu ve Bayır, 2012, s. 267). Bu aygıtlar Ortak Yürütme Mekanizması, Temiz Kalkınma Mekanizması ve Salınım ticaretidir. Bu aygıtlar sayesinde gelişmiş ülkelerin emisyon indirme hedeflerine daha kolay bir şekilde erişebilecekleri vurgulanmıştır.

Ortak yürütme mekanizmasına göre eğer salınım azaltma hedefi olan bir gelişmiş devlet, yine salınım azaltmak amacı olan başka bir devlet sınırları içerisinde salınım düşürücü bir faaliyette bulunur ya da bir yatırım gerçekleştirirse küresel boyutta salınım azalttığı için kredisi artar. Bu kredi salınım azaltma kredisi şeklinde adlandırılır ve yatırım yapan devletin toplam hedefinden indirilmektedir (Aksu, 2011,

s. 17). Temiz kalkınma mekanizmasına göre ise, salınım azaltma hedefi olan bir devlet, salınım azaltma hedefi olmayan başka bir devlette herhangi bir salınım azaltıcı faaliyette bulunursa yine salınım kredisi kazanır ve yine kendi toplam amacından bunu düşebilir (Sönmezoğlu ve Bayır, 2012, s. 268). Son olarak salınım ticaretinde ise, salınım hedefi olan iki devletten herhangi biri eğer salınım hedefinin üzerinde bir düşürme gerçekleştirmeyi başarabilirse, bu farkı hedefinin başaramamış başka devletlere satabilmektedir. Sonuç olarak küresel boyutta ve ülke hedefleri esasında sera gazı salınımını azaltmak için tüm imkânlar kullanılarak, uluslararası işbirliği ile küresel ısınma engellenmeye çabalanmaktadır.

“Sera gazı salınımı” düzeyinde dünya salınımının %24’üne neden olan “Amerika Birleşik Devletleri”nin protokolde imzası bulunmamaktadır. ABD küresel ısınmayla alakalı çözümün sera gazı salınımının düşürmek olmadığını, küresel ısınmayı engelleyebilmek amacıyla yenilenebilir enerji kaynağının tüketilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı da 2012’ye kadar tamamlanması hedeflenen düşürme hedefine uymayacağını ifade etmiştir (TOBB, 2007, s. 61). Bununla birlikte Çin ve Hindistan da, kalabalık nüfusları ve ağır sanayi faaliyetleriyle şu anki sera gazı emisyon seviyelerinde büyük paya sahip olmalarına rağmen salınım azaltılmasından sorumlu tutulmamışlardır. Bu ülkeler, iklim değişikliğine neden olan geçmişteki sera gazı emisyonundan sorumlu değildir (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 2016, s. 1-4).

3.2.1.8. Birleşmiş Milletler New York Zirvesi (Rio + 5)

Rio+5 Zirvesi, 1992 yılında Brezilya’nın Rio de Janeiro şehrinde gerçekleştirilen “BM Çevre ve Kalkınma Konferansından 5 yıl sonra ABD’nin New York şehrinde 13-19 Mart 1997 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Konferansın düzenlemesindeki amaçlar şu şekilde belirtilir (Çamur ve Vaizoğlu, 2007, s. 301):

- “Sürdürülebilir kalkınma” hususundaki yükümlülükleri güncellemek,
- Başarısız olunan hususları tespit etmek ve sebeplerini saptamak,
- Başarılı faaliyetleri saptamak ve uygulamaları fazlalaştıracak ve güçlendirecek eylemler oluşturmak,
- 1997 senesinden dönem için önceliği kararlaştırmak,

- Rio Konferansı'nda yarım kalan konuları görüşmektir(Çamur ve Vaizoğlu, 2007, s.301).

Konferansta 1992 yılını takiben geçen sürede dönemin genel değerlendirilmeleri gerçekleştirilmiş ve “sürdürülebilir kalkınma” faaliyetlerine dönük stratejiler ve “ulusal eylem planları” hakkında görüşülmüştür. Her devletten, “sürdürülebilir kalkınma” amaçları için kendi gereksinim ve önceliğini saptayarak, kendi “Gündem 21 belgelerini” hazır hale getirmeleri talep edilmiştir.

3.1.1.9. Birleşmiş Milletler Binyıl (Milenyum) Zirvesi

2000 senesinin 9.ayında BMGK'nda Kurulunda 187 üye devletin 147 devlet katılımıyla gerçekleşen “Binyıl Zirvesi'nde ülkeler” küresel boyutta insan onuru, adalet ve afiyet ilkelerinin güçlendirilmesi amacıyla toplu bir biçimde üzerlerindeki sorumluluğu“ onaylayarak Binyıl Bildirgesini kabul etmişlerdir.

Bildirgede bulunan ilkelerin uygulanması bakımından toplantıda sekiz adet “Binyıl Kalkınma Hedefi” kararlaştırılmıştır. Bildirgeyi onaylayan 187 devlet bu hedefleri sürdürülebilir kalkınmanın oluşturulması amacıyla ve fakirlikle mücadele bakımından 2015 senesine dek kadar gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Belirtilen bu hedeflerle ilgili maddeler aşağıdadır

- “1. Aşırı fakirlik ve açlığın azaltılması
- 2.Kadın-erkek eşitliğinin oluşturulması ve kadınların durumunun iyileştirilmesi
3. Çocukların ölümünün düşürülmesi,
4. Anne sıhhatinin iyileştirilmesi,
5. HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadelenin yapılması,
6. Ekolojik sürdürülebilirliğin oluşturulması,
7. Kalkınma için küresel bir işbirliği geliştirilmesi” şeklinde sıralanmıştır.

3.1.1.10.Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi(Rio+10)

2002 yılında 191 ülkenin temsilcileri 1992 Rio Zirvesi'nin sonuçlarıyla alakalı gerçekleştirilen ilerlemeyi incelemek ve ayrıca “sürdürülebilir kalkınma”yı tekrardan harekete geçirmek için Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde

düzenlenmiştir. “BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi“ isimli bu toplantı neticesinde Uygulama Planları ve politik düşüncesinin aktarıldığı “Siyasi Deklarasyon” şeklinde beğeler oluşturulmuştur (Gardiner, 2002).

“Uygulama Planı on bir kısma bölünen 153 maddeden oluşan bir sözleşmedir. “Johannesburg Uygulama Planı”nda başta fakirlik konusu temizlik ve enerjiye ulaşımın çoğaltılması, tarımda verimlilik uygulamalarının artırılması, ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması hususlarına odaklanılmıştır. 2. kısım olan “Yoksullukla Mücadele” de yapılacaklar boyutunda tarım sektöründe önemli bir durum arz etmektedir.

Johannesburg Uygulama Planı gerek çevre gerekse tarım için bir çok önlem ve eylem buldursa da söz konusu planda devletler için somut hedeflerin bulunmadığı gözükmektedir. Ayrıca, uygulama planının izleme ve değerlendirme sisteminin kifayetsiz kalması ve plan için bir finans kaynağının düzenlenmemesi Johannesburg Uygulama Planı’nın etkinliğini azalttığı şeklinde yorumlanmaktadır.

3.1.1.11. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı(Rio+20).

Rio+20 toplantısı BM’de yapılmıştır. Sürdürülebilirlikle ilgili önem arz eden bir zirvedir. Bu toplantıda yüz doksan üç devletten yetkililer tarafından imzalanan “İstedğimiz Gelecek” (The Future We Want) isimli belge ile sürdürülebilirlik konusunda stratejik çözümler sunan en önemli BM zirvesi olmaktadır. Bu belgeyle Rio+20 “Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı”nda “sürdürülebilir kalkınma” ile ilgili uygulanması gereken tedbirleri içeren bir mutabakattır. Toplantının gayesi “sürdürülebilir kalkınma” konusunda çalışmaların sürdürülmesi ve günümüzdeki ve gelecekteki nesiller açısından çevreci, iktisadi ve toplumsal manada sürdürülebilir bir dünya için yapılacaklar konusunda ortak kararlar almaktır (Akıncı Ekiztepe, 2016, s. 45-49).

Bu zirvedeki önerilenler içinde teşvikler ve vergilerle sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi, yatırımlar ve finansla ilgili konularda sürdürülebilir kalkınmaya önem verilmesi, kalkınmayı ölçmek için sürdürülebilirlikle ilgili kalkınma kriterlerinin belirlenmesi, ekolojideki, doğal zenginliklerin kullanılmasında yeşil uygulamaların yaygınlaştırılması, insanların gelir düzeylerinin, insan haklarının, eğitim vb. alanlarda iyileştirmeler yapılması bulunmaktadır (Barlas, 2013, s. 1518).

”İstedığımız Gelecek” isimli belgede “sürdürülebilir kalkınma” açısından alınması gereken ekonomik tedbirlerle ilgili olarak “Yeşil Ekonomi” ve “Yeşil Büyüme” terimleri ortaya atılmıştır. Bu çerçevede Yeşil Ekonomiyle ilgili sürdürülebilir kalkınma kapsamında ekonomik, sosyal hedefler belirlenmiştir. Toplumsal refahın ve istihdamın artırılması, bölgesel gelişmişlik farklarının önlenmesi, yoksulluğun azaltılması gibi konularda stratejiler geliştirilmesi ve uygulanması gerektiği vurgulanmıştır (UNDP Türkiye, 2012).

3.1.1.12.Paris İklim Antlaşması

2020 senesinde uygulanmaya başlanılan Paris İklim Anlaşması, 2008-2012 döneminde Kyoto protokolünün devamı olan bir iklim planıdır. Anlaşma, 2015 senesinde Paris’te gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” ile ilgili konferansta imzalanmıştır. “Paris İklim Anlaşması” dünyadaki sera gazı değerinin yüzde elli beşinden sorumluluğu bulunan en az elli beş devletin onaylarının akabinde kabulü ile 2016 senesinde uygulamaya konulmuştur(Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Paris Antlaşması’nın düzenlemesinin amaçlarından biri dünyada iklimlerin değişmesi ile ilgili bir kararın alınarak uygulanmasını sağlamaktır.

2013 senesinde gerçekleşen “Varşova Konferansı” da ülkeler “Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanı” nda (INDC) bulunmuştur. Başlarda eleştiriyle karşılanan bu beyanla Paris Anlaşması süreci hızlanmıştır (Yanardağ ve Bozkurt, 2017).

“Paris Anlaşması” ile devletler kendileri sera gazını düşürme ile ilgili hedeflerini belirleyerek sürece katılmaları kararlaştırılmıştır. Bu düzenleme anlaşmadaki yasal bağlayıcılık niteliğini sınırlandırsa da devletlerin yükümlülük üstlenme sürecini hızlandırılmıştır (Sayman, 2015, s. 2).

“Paris Anlaşması”naki önemli bir husus da küresel sıcaklıkla ilgili yükseliş hedefinin belirlenmesidir. Gaye 2100 senesine dek dünyadaki sıcaklık yükselişinin iki dereceden az olmasıdır. Bunun yanında “Kyoto”daki kararın tersine gelişen devletlerin de beyanda buldukları oranlara istinaden sera gazını azaltma hedefi vardır (BM Paris Agreement, ,2015) .

“Paris Anlaşması”, gelişen devletlerin gelişmesini sürdüren devletlere iklim değişikliğiyle alakalı uygulayacakları yatırımla ve koruma ile tedbirlerde finansal desteklerini sağlamaları hukuki gereklilik doğurmuştur. Bu kaynaklar “Yeşil İklim

Fonu” şeklinde isimlendirilmektedir (Yanardağ ve Bozkurt, 2017, s. 78). Türkiye’nin de OECD’ye üyeliğinin bulunmasından dolayı hem sera gazının düşürülmesi, hedefi hem de gelişen devletlere teknolojik ve finansal destek sağlama yükümlülüğü vardır. Türkiye’nin “Yeşil İklim Fonu”ndan yararlanılması ile ilgili çalışmalar sürmektedir. Türkiye özel gelişmiş ülkeler statüsünde görünse de aslında “Yeşil İklim Fonu”ndan yararlanması gereken bir ülkedir (Enerji Portalı, 2018).

3.2. Türkiye’de Çevre Politikalarının Gelişimi

3.2.1. 1970 öncesi Türkiye’nin Çevre Politikaları

“642 Sayılı kanun” 1923 sonrasında çevreyle ilgili ilk düzenlemelerin yapıldığı kanundur. Yapılan düzenlemelerin, 1930 senesinde “1580 sayılı Belediye Kanunu”, 1933 senesinde “2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” ve “1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” uygulamaya konmuştur.

“1580 sayılı Belediye Kanunu” ile topluma açık kısımların temizliğini gerçekleştirmek, salgınla ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için hazırlanmıştır (Bozkurt, 2012, s. 90-92-113). “Belediye Kanunu” belediyelerin hizmetleri ile ilgili alanlarda örgütlenmesinin sağlanması amaçlanmıştır. “1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”yla mahalli idarelere sağlık hizmetleriyle ilgili sorumluluklar verilmiş suyla ilgili hakkında düzenlemeye gidilmiştir. “2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” ile şehirlerin planlamasını sağlamak zorunluluk haline getirilmiştir. B1984 “3194 sayılı İmar Kanunu”nun yürürlüğe girmesiyle 2290 sayılı kanuna son verilmiştir (Görmez, 2010, s. 150-175).

1960 senesinde endüstrileşme gerçekleşmediğinden çevre politikanın önceliğinde yer almamıştır. 1971 senesinde “Su Ürünleri Kanunu” ile avlanmada zarar veren maddelerin kullanılması yasaklanmıştır. Suların kirletilmesi, trol kullanılarak balık avlanmasına yasaklar gelmiştir (Görmez, 2018, s. 150-175).

3.2.2. Türkiye’nin 1970 Sonrası Çevre Politikaları

1972 yılında BM Stockholm Konferansı ile uluslararası anlamda çevreye önem verilmiş ancak Türkiye’de çevre 1980 yılına kadar kalkınma ve gelişmeden daha önemli bir kavram olamamıştır. 1980 yılında çevre hakkıyla ilgili hükme anayasada değinilerek Çevre Kanunu düzenlenmiştir. 2000 yılında AB üyelik ve uyum çabaları sonucunda çevre ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır.

3.2.2.1. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Çevre Politikalarının Gelişimi

1963-1967 “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, ülkede tasarrufta bulunmayı teşvik ederek ekonomik ve sosyal kalkınmayı hedef olarak koymuştur (Kalkınma Planları 1, 1963-1967). 1968-1972 senelerini içeren “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, ekonomik çözümlerin ön planda bulunduğu bir düzenlemedir. İktisadi kalkınmayla ilgili hususlar üzerinde durularak, çevreyi ilgilendiren politikalar tespit edilmiştir (Kalkınma Planları 2, 1968-1972). 1973-1977 senelerini içeren “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı”, çevre kirlenmesine sebep olan faktörler anlatılarak kirliliği önlemeyle ilgili süreçler hazırlanmıştır. Kalkınmayı gerçekleştirmenin çevre problemlerinden daha ehemmiyetli olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu planlamada toplumun eğitilmesinin önemine vurgu yapılarak çevrenin bilinçlendirilmesi konusu vurgulanmıştır (Kalkınma Planları 3, 1973-1977). Programda endüstri tesislerinin meydana çıkaracağı atıkların evvelden saptanarak önlem alınmasının gereği belirtilmiştir. Ayrıca doğa kirliliğinin verisinin ortaya çıkarılması, tarım ilaçları ve su kirlenmelerinin düşürülmesi ve hava kirliliğinin önüne geçilmesi planın prensipleri arasında bulunmaktadır (Keleş vd. 2015, s. 330-378). 1979-1983 seneleri içerisindeki “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı”nda, doğanın zarar görmesiyle alakalı problemler bulunmaktadır. Doğa kirliliği ortaya çıkmadan tedbirleri gerçekleştirmenin önemi ile sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin gereğinin altı çizilmiştir (Kalkınma Planları 4, 1979-1983). “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”nda ise, çevre temizlenmesi için alınması gerekli tedbirler belirtilmiştir. Bu plan süresince “sürdürülebilir kalkınma” öngörüsünü bütün yeryüzüne iletme amaçlanmıştır (Çetin, 2006). Planda doğal dengenin ve temiz doğanın ehemmiyeti belirtilmiştir (Kalkınma Planları 5, 1985-1989). 1990–1994 yılları arasındaki “Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı”nın temel prensibi, gelişmeyi oluşturarak, insan sıhhatini ve doğayı muhafaza etmek, gelecek nesillere sağlıklı bir doğa aktarmaktır. Sürdürülebilir kalkınmanın ana prensip şeklinde benimsendiği programda doğa tahribi meydana gelmeden önce tedbirlerin alınmasının gerekliliği belirtilmiştir (Kalkınma Planları 6, 1990-1994). Programda, kimyasal maddelerin doğaya hasar oluşturmadan, atık depolama tesislerinde işletme düzeninin gerekliliği belirtilmiştir. 1996–2000 yılları arasındaki “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”nda doğayla alakalı birden çok organizasyonun yetkili bulunması, eş güdüm ve işbirliği hususunda ortaya çıkan problemlerin hizmetin verimli bir biçimde gerçekleştirilmesini zorlaştırdığı ifade edilmiştir (Kalkınma Planları 7, 1996-2000). Ülkemizdeki doğa problemlerinin çözülmesinde Ulusal Çevre

Stratejisi ve Eylem Planı'nın (UÇEP) etkisi mevcuttur. UÇEP'in stratejik hedefleriye kirliliğin düşürülmesi, sürdürülebilir çevresel uygulamaların teşviki şeklinde ifade edilmektedir (Toprak, 2006, s. 4). Yedinci planın oluşturduğu tedbirlerle beraber yürütülecek politikaların uluslararası standartlarla ahenkli olmasının önemi belirtilmiştir (Budak,2000, s. 436-438). 2001–2005 yıllarındaki “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”nda, doğa problemlerinin düzeltilmesinde politikaların AB ilkelerine uygun bir biçimde oluşturulması ve ekonomik kalkınmayı oluştururken doğayı muhafaza etmenin gerekliliği belirtilmiştir (Görmez, 2010, s. 150-175). ÇED'in ehemmiyeti ile yatırımlarda doğaya zarar vermeyen teknolojilerin kullanılması şeklinde tedbirler belirtilmiştir. Diğer taraftan uzun dönemde doğa problemlerinin düzeltilmesinin AB ilkelerine önem verilmesi dönemiyle ortaya çıkacağı ifade edilmiştir (Kalkınma Planları 8, 2001-2005). 2007–2013 arasındaki dönemde uygulanan “Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı”, AB ile bulunan uyum sürecinde en taze politikaların oluşturduğu programdır. Türkiye'nin ileriye dönük kalkınma stratejisi ve oluşturacağı politikaların AB'nin hukuki, kurumsal ve mali mekanizmalarına uyumlu olmasına önem verilerek yedi yıl için oluşturulmuştur. Bu planla beraber doğayla ilgilenen kurumlar arasındaki otorite mücadelesinin önlenmesi amaçlanmıştır (Talu, 2006, s. 21-27). Planda bütün faaliyetlerin üretim ve tüketim kademelerinde “kirlen ve kullanan öder” ilkesinin etkili bir biçimde uygulanması beklenmiştir. Çevresel altyapı için gerçekleştirilecek yatırımlarda “ölçek ekonomisinin” oluşturacağı fırsatlardan faydalanmak için yerel yönetimler arasında işbirliği ve koordinasyonun geliştirilmesinin gereği belirtilmiştir (Kalkınma Planları 9, 2007-2013).

Avrupa Komisyonu'nun 2004 senesinde oluşturduğu raporlara Türkiye “Katılımcı Ülke” mevkiinde AB ile uyumunu gerçekleştirmek hedefiyle çevre stratejisi oluşturarak çeşitli zamanlarla alakalı hedef programını oluşturarak “çevre müktesebatı” na uyumla alakalı çalışmaları gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bu hedefle beraber “Türkiye AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi” (UÇES) (2007-2023) oluşturularak sunumu gerçekleştirilmiştir. “UÇES”, “çevre müktesebatın” uyumlu bir duruma getirilmesindeki hedeflere yönelik “Çevre ve Orman Bakanlığı” ve ilgili kuruluşların ve kurumların katılımıyla hazır duruma getirilmiştir. “Ulusal çevre stratejisi”nin oluşturulmasında sıhhatli ve dengeli bir hayatın oluşturulması, “kullanan-kirlen öder” ilkesi, doğal unsurların muhafaza edilmesi, “sürdürülebilir

kalkınma”, kamu ile özel sektör arasında işbirliğinin oluşturulması, kirlenmeye engel olmak için tedbirlerin uygulanması, doğaya yönelik farkındalık seviyesinin artırılması, toplumun katılımının gerçekleştirilmesi ve sektörlerin arasında uyum esaslarına önem verilmiştir(UÇES,2007-2023, 2006, s. 7). 2007 senesinden beridir gerek ulusal gerekse AB mevzuatındaki değişikliklere dikkat çekilerek belgede bulunan Su Kalitesi, Hava Kalitesi, Atık İdaresi, Kimyasallar İdaresi, Gürültü Yönetimi, İklim Değişikliği, Sanayi Atık ve Risk Yönetimi, Doğa Muhafazası ve Yatay Sektörle (Çevresel Etki Değerlendirmesi, Hukuk ve Coğrafi Bilgi Sistemleri) alakalı konularda UÇES ile alakalı mevcut bulunan durum ve gelişmelerin saptanmasına yönelik geliştirme çalışmaları da gerçekleştirilmektedir.

3.2.3. Türkiye’de Çevre ve Sivil Toplum Kuruluşları

Cumhuriyet döneminde endüstrileşme ve şehirleşme sürecinin çalışmalarıyla beraber, çevreci özellikte sayılabilecek bazı örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Sivil örgütlenmelerin üstündeki devlet baskısı 1946 senesinde bayağı düşmeye başlayınca, çevre koruma ve şehir düzenlemeyle alakalı kuruluşların sayısında da yükseliş ortaya çıkmıştır. Ankara’da 1946 yılında 1 adet bulunan örgüt adedi, 1960 yılında 41’e çıkmış ve aynı zamanda İstanbul’da bulunan örgüt adedi da 6’dan 166’ya yükselmiştir. Fakat bu kuruluşlarda yine seçkin hareketler niteliğini mevcuttur. Yeniden 1960’lı yıllarda bazı mimar ve mühendis odaları ve bazı dernekler, şehirleşme problemleriyle beraber, büyük şehirlerdeki artan önemli doğa problemleriyle de ilgilenmişlerdir (Keleş, R. Ve C. Hamamcı, Çoban, 2015).

Türkiye’de, çevreci faaliyetlerin kurumsallaşması yolunda etkin bir kademe olarak, yoğun katılımlı ilk çevreci protesto, 1977-1979 seneleri arasındaki Akkuyu’da yapılmak istenen nükleer santral karşıtı protestolar şeklindedir. Tekrardan, 1977 senesinde faaliyet başlatan Yatağan ve Aliğa’daki termik santrallerin sebep verdiği çevre kirliliğine karşı oluşan mücadele ve protestolar 1980’li yıllardan günümüze kadar devam etmiştir. Bu mücadelelerin politik etkileriye, ilerleyen dönemlerde kurulan Yeşiller Partisi (1988) şeklindedir. Bu partinin oluşturulması aynı anda, o süreçte çevre mücadelelerinin örgütlenme potansiyeli kuvvetini göstermesi açısından da önem arz etmektedir (Öztürk,2017, s. 448-450).

Türkiye’de 2000’li senelerde kurumsallaşma ve gelişim dönemi yaşayan çevreci sivil oluşumlar, 1980’li yıllardaki ülke üzerinde baskı oluşturmaya çabalayan Katılımcı

Baskı Grubu özelliğinden uzaklaşmışlardır. Kuruluşlar, fon oluşturma hedefleriyle iktisadi aktörlerle oluşturdukları bağlantılar ve ülkelerle olan çekimsel bağlantılarından dolayı, bu aktörlerle işbirliği ve lobiciliğe yönelerek Kamu Yararına Lobi şekline doğru değişmişlerdir. Özel sektörden de ekonomik destek alan Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Doğa Derneği ve Greenpeace Akdeniz gibi büyük sivil kuruluşlar etkinliklerini, devletle ters düşme endişesi, AB'den ve özel sektörden alınan desteklerin azalması kaygısı ile sürdürdükleri için çevrecilik hususunda çelişki oluşturmaktadır(Eryılmaz,2018, s. 49-76). Çevreci sivil oluşumların, doğal zarar oluşturan özel şirketlerle olan mali bağıllık bağlantısı ve bu şirketlere gerekli alanı oluşturan devletle olan çekimsel bağlantıya söz konusu oluşumların varlığının amacına uygunluğunun soruşturulmasına sebebiyet vermektedir.

Türkiye'de çevreci STK'ların uluslararası destek kaynaklarından bir tanesi, Küresel Çevre Fonu Küçük Destek Programı'dır. Küresel Çevre Fonu'nun görevleri, idaresi ve iç yöntemi 1992 Rio Konferansı neticesinde oluşturulmuş ve bu fon global seviyede doğa problemleriyle mücadeleye, dört konudaki projelere destek oluşturarak devam etmiştir. Belirtilen alanlar; biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği, uluslararası sular ve ozon tabakasının zarar görmesi şeklinde belirtilmiş, sonradan da toprak bozulması ve kalıcı organik kirleticiler (POPs) hususları da katılmıştır. STK'ların ve yerel oluşumların biyolojik çeşitliliği muhafaza etmeye ve sürdürülebilirliğini oluşturmaya yönelik ve iklim değişikliğiyle savaş hususunda gerçekleştirdikleri etkinlikler, Küresel Çevre Fonu Küçük Destek Programı ile teşvik oluşturmaktadır. Bu program bağlamında Türkiye'ye; 1993 yılından sonra geçen 20 yıllık dönemde 241 projeye 5 milyon dolardan daha fazla destek verilmiştir. Plandan öncelikli destek alan projelerin genel olarak bölüşümü; biyolojik çeşitlilik (%67), iklim değişikliği (%20) ve toprak bozulması (%8) şeklinde oluşmuştur. Diğer taraftan bu program STK'ların; kapasitelerinin arttırılması, ulusal ve uluslararası iletişim ağlarının genişletilmesi, farklı sektör ve aktörlerle ilişkilerinin geliştirilmesi yönünden de katkılar oluşturmaktadır.

3.3.Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Hedeflerinin Sonuçları

3.3.1 İklim Değişikliği İle Mücadele

Sürdürülebilir kalkınmanın çevreyle alakalı amaçları; temiz su ve sağlık şartları, sudaki hayatın ve karasal hayatın düzeltilmesi, iklim değişikliğiyle savaş şeklindeki

konulardan oluşturmaktadır. Bu amaçlardan en çok tartışma meselesi olan amaçlardan biri iklim değişikliği ile savaş şeklindedir.

Endüstri Devriminden bu zamana insan etkinliklerinin niceliğindeki ve niteliğindeki süratli değişiklikler dünya atmosferinde de tahribatlara yol açmaktadır. Öncelikle karbondioksit, metan ve diazotoksit bulunmak üzere "sera gazları" şeklinde adlandırılan bu gazların atmosferin alt bölümlerinde toplanarak, yoğunluklarının yükselmesi neticesinde, güneş ışınlarının atmosfer ve yer küre aracılığıyla emilimi ve yerden salınan ışınların yeniden aktarılması aradaki denge bozulmuştur. Bu dengesizlik, atmosferin alt bölümlerinde yer kürenin çevresini bir sera şeklinde sarmalanmasına ve dolaylı olarak dünya ikliminin genel özelliklerinde değişimlere neden olmuştur.

İnsanlardan kaynaklanan sera gazlarını, global ısınma ve buna yönelik olarak da iklim değişikliğine bağlanan etkilerini en aza düşürmek hedefiyle uluslararası alanda oluşturulacak ilk çalışma "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi"dir. Bu çerçeve anlaşmaya bağlı biçimde oluşturulan Kyoto protokolünün ana hedefi "atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, iklime zararlı etki oluşturmayacak düzeylerde dengede kalmasını sağlamaktır.

Yoğunlukla gelişmiş ülkelerden oluşmak üzere toplam 20 devletin, yeryüzündeki karbondioksit salınımının %80'ini ortaya çıkardığının tespit edilmesinden sonra, küresel ısınmaya karşı ilk kez bu kadar etkili bir aygıt kullanıma girmiştir. Fakat toplantıda bulunan 160 devlet hükümetinden pek çoğunun hala Kyoto protokolünü bile onaylamamış olması ve kabul etmek için "bekle-gör" politikası uygulamaları, bu konferansın belirlenen hedeflerden çok uzakta olduğunun bir göstergesidir. Nitekim konferansın herhangi bir mutabakatla neticelenememesi, tartışmaların AB ve ABD arasındaki kilitlemesi bunun önemli göstergelerinden sayılmaktadır. Yoğunlukla ABD'nin küresel ısınmanın giderini neredeyse bütünüyle az gelişmiş devletlerin üstüne aktarma şeklindeki teklifi, öncelik olarak çevreci sivil toplum kuruluşları olmak üzere birçok devletin tepkisini çekmiştir (Gönel ve Doğaner, 2002, s. 2-5).

2015 senesinin Aralık ayında "Paris Anlaşması" ile daha fazla iddialı amaçlar oluşturulmuştur. Anlaşma ortalama ısı yükseliş ivmesini sanayinin öncesi düzeylerinin 1,5 puan yukarısına sürükleyebilmeyi hedefliyordu. İklim değişikliğine sebep olan sera gazı salınımı nereden ve nasıl meydana geldiğinin küresel etkiler açısından hiçbir

önemi bulunmamaktadır. Zira, salınım kaynaklarına ilişkin alınacak tedbirlerin mekansal bir önemi yoktur. Nihai hedef, insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı salınım indiriminin en az maliyetle gerçekleştirilmesidir (Görmez, 2018, s. 69). Ancak dünya genelinde kişi başı sera gazı salınımı artmıştır (Harari, 2017, s. 226-229).

Gelişmiş ülkelerden birkaçının karbondioksit salınımını nasıl düşürdüğü ise tartışmalı bir meseledir. Gelişmiş ülkelerin garanti verdikleri salınım düzeylerini indirmek için zarar veren sektörlerini bu şekilde geliştirmekte olan ülkelere aktarmaları "kirliliğinin yer değiştirmesi" biçiminde ifade edilmektedir (Çoban, 2004, s. 20-25).

3.3.2. Nükleer Enerji Tartışması

Sürdürülebilir kalkınmayı icat eden çevre duyarlılığı yüksek gelişmiş ülkeler nükleer enerji kullanmaktadırlar. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde en başarılı ülke olan İsveç iklim değişikliği performans indeksi sonuçlarına göre de en başarılı ülkedir. Ayrıca nüfusu 8 milyonun altında olmasına rağmen İsveç'te 8 adet nükleer enerji santrali bulunmaktadır. Nükleer enerji üretiminin toplam enerji üretiminin neredeyse yarısını karşılamaktadır ve bu alanda dünya sıralamasında 5.sıradadır. Bu noktada birçok tartışma konusu ortaya çıkmaktadır. Eğer sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından en başarılı olan ülkenin politikalarını az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelere uygulayacak olursak, bu ülkelerinde nükleer enerji santrallerine sahip olması gerekecektir. Böylece bu ülkeler enerji bakımından dışa bağımlılıklarını azaltacaklardır. Bunun sonucu olarak da bu ülkeler hem ekonomik hedeflerinin rakamlarını iyileştirmiş olacak hem de ülkelerinde ekonomik refahla birlikte yoksulluğu azaltabilecekleridir. Tabii en önemlisi bu ülkeler doğaya zararlı enerji kaynaklarını kullanmayacak dolayısıyla sera gazı salınımının azaltılmasında başarılı olacaklardır. Diğer taraftan nükleer enerji çevre açısından çok zararlı ise ve az gelişmiş olan ülkeler nükleer enerji kullanmazsa sürdürülebilir kalkınma endekslerinde başarılı olamayacaklar ve çevreye daha az duyarlı görüneceklerdir. Geliştirmekte olan ülkeler her durumda çevreye duyarlı olmamak eleştirisi ile karşı karşıya kalacaktır.

3.4. Türkiye’de Sürdürülebilir Çevre Politikaları

Çevre politikası basit biçimde ifade edilecek olursa; doğa kirliliğinin düşürülmesi ve mümkün olursa bütünüyle yok edilmesi, doğa kaynakların muhafaza edilerek geliştirilmesi hedefleriyle belirtilmiş olan usul, amaç ve uygulamaların hepsidir (Pektaş, 2011, s. 46). Çevre politikası dar biçimde, çevre hususlarında devletin faaliyetleri, meydana getirilen kurumsal yapı ve faydalanılan usullerle alakalıdır.

Geniş biçimdeyse toplumun çevreyle arasındaki ilişkilerini düzenlemek için belirlenmiş olan amaçlar, hedefler, ilkeler, tercihlerle birlikte geleceğe yönelik olarak çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik biçimde alınmış olan önlemlerin tümünü ifade eder (Keleş vd., 2015, 339). İnsanın tabiata verdiği zararı minimum düzeye indirgemeyi sağlayabilecek çevre politikalarının uygulanabilmesi açısından “çevre yönetimi” bir örgütlenme biçimi olarak kendini göstermektedir. Çevre idaresi; yönetsel, teknik, yasal, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel araçlardan faydalanarak fiziksel doğa öğelerinin sürdürülebilir tüketimini ve gelişmesini oluşturabilmek hedefiyle yerel, bölgesel, ulusal ve küresel seviyede oluşturulan politikayla stratejilerin hayata geçirilmesidir (Erkul, 2012, s. 12).

Ülkemizde, doğayla alakalı politikalarda en çok uygulanan ilke “kirleten öder ilkesi” şeklindedir. Türkiye’de 1 Ocak 2019 tarihinden sonra mağaza ve marketlerin plastik poşetler için 25 kuruş ücret alması bu ilke doğrultusunda önemli bir numunedir. Fakat uygulamanın verimli olabilmesi için plastik poşetlerden alınacak ücret poşetlerin doğaya oluşturduğu hasarı düzeltmeye harcanmalıdır. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), bir diğer önemli çevre politikası aracıdır. ÇED, yoğunlukla katılımcılık ilkesinin gerçekleştirilmesi açısından önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevresel Etki Değerlendirmesi döneminin sağlıklı bir biçimde ve yerinde gerçekleştirilmesi neticesinde birçok doğa probleminin ortaya çıkmadan engellenebileceği belirtilmektedir. Diğer taraftan Çevresel Etki Değerlendirmesi; alakalı ortaklar arasında güven duygusu ve uzlaşma sağlanması yönünden ülkenin demokratikleşmesine katkı vermektedir (Belli, 2019, s. 200).

Türkiye’de 1923’den 1950’ye kadar gelişen süreçte ana problem sağlık olduğundan bu konuyla alakalı doğa düzenlemeleri biçiminde çevre politikaları meydana getirilmiştir. 1950 yılından sonra ülkemizde ortaya çıkan hızlı şehirleşme sebebiyle oluşan çevresel problemlere karşı gerçekleştirilen düzenlemelerin; kentlerin doğa üzerinde oluşturduğu baskıyı önleme, doğal kaynak kullanımını düşürmeye ve gecekondulaşma problemini çözmeye yönelik politikalar olarak ortaya çıkmaktadır (Belli, 2019, s. 45). Çevre politikalarının Türkiye’de gelişim aşamaları dört ayrı döneme bölünebilir (Bozkurt ve Kaman, 2018, s. 14):

I. Dönem: Osmanlı Devletinden sonra 1923 senesi arasındaki süreci içermektedir. Bu dönemde doğayla alakalı kapsamlı bir politikadan bahsedilememektedir.

II. Dönem: 1923 ile 1963 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönem; Türkiye’de doğa olgusunun daha yeni meydana geldiği ve çevre muhafazanın oluşmaya başladığı bir süreçtir.

III. Dönem: 1963 ile 1982 yılları arasındaki dönemi içermektedir. Bu dönem; beş yıllık kalkınma planlarında çevre kavramına yer verilmeye başlandığı ve çevre politikalarının geliştirildiği süreçtir.

IV. Dönem: 1982 yılından şüana kadar ortaya çıkan bölümü içermektedir. Dördüncü dönem, devlet aracılığıyla doğa politikalarının somut bir şekilde onaylandığı ve meydana geldiği süreçtir.

3.4.1.Çevre Politikalarının İlkeleri

“Çevre politikaları” ile esaslar dörde ayrılabilir. Bunlar; “kirleten öder”, “ihtiyat, önleme” ve “işbirliği” kurallarıdır.

- Kirleten Öder İlkesi

Çevreye yönelik tahribatın engellenmesi amacıyla uygulanan tedbirlerin bedeline çevreye zarar verenin ödemesini belirtmektedir. Bu kural,1970’lerin başında “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı” (OECD)’nin öne sürdüğü konu olarak farklı toplantılardaki kararlarda bu ilke somut hale getirilmiştir. . Bu ilkenin kapsamında etkinliğin sağlanabilmesi için kirletenlerin toplumsal bedele katlanması temin edilmelidir. Bu şekilde, dışsal etkiler içselleştirilmiş olur (Mutlu, 2006, s. 14-15). Kirleten öder ilkesi, en ana prensiptir. Hedefi, kirletenin doğanın kabul edilebilir bir hâle döndürülmesi için gereken koruma ve kontrol giderlerinin hepsini ödemesine dayanmaktadır (Etkins, 1999, s.40). Yani koruma ve kontrol giderlerinin hepsi üretilen mal ve hizmetlerin değerine eklenmelidir. Önceden kısmen dışsallıkların önüne geçilmesi için önerilmesine rağmen gitgide dışsallıkların içselleştirilmesi amacına dönüşmüştür (Güzel, 2023, s.1).

-İhtiyat İlkesi

Kirleten öder ilkesinin ekonomik tabanına karşılık, ihtiyat ilkesi daha çok yasal bir yaklaşım şeklinde ifade edilebilir (Mutlu, 2006, s. 14-15). Bu ilkeye göre doğayla alakalı sorunları daha önceden saptayarak, meydana gelecek hasarların önünü kesmek

ve ekolojinin hasar görmesine engel olmak amaçlanmaktadır. (ÇED) çalışmaları bu amaçla uygulamaktadır (Güzel, 2023, s. 1).

-Önleme İlkesi

AB'nin doğayla alakalı oluşturduğu uygulamaların arasında önem arz eden bu ilke, doğa sorunlarına meydana gelme kademesinde müdahale etmeyi ifade etmektedir. Önleme ilkesi, hasarın daha meydana gelmesinden önce gereken tedbirlerin alınmasının önemi vurgulanmıştır (AB'nin Çevre Politikası, s. 7).

-İşbirliği İlkesi

Doğa problemlerinin etki bölgelerinin fazla geniş olmasından dolayı doğayla alakalı politikaların uygulanma ve etkili olma şartları içerisinde hem ulusal hem de uluslararası seviyede işbirliği sağlanması ve eş güdüm oluşturulması önemlidir. Uluslararası çizede işbirliğini oluşturacak organizasyonlarsa, bölgesel seviyede AB, uluslararası seviyede, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası şeklindeki resmi oluşumlarla bir bakıma bazı sivil toplum kuruluşları şeklindedir. İşbirliği prensibinin uygulanmasında bilgi alışverişi ve şeffaflık önem arz etmektedir. Bu prensip AB çevre politikalarında bulunmaktadır (Mutlu, 2006, s. 14-15).

3.4.2.Çevre Politikalarında Başarı Koşulları

Çevre politikalarının başarılı olması için bazı koşullar gerekmektedir. Bunlar (Mutlu, 2006, s. 18):

- Yönetim maliyetlerinin düşük olması, yönetiminin kolay olması,
- Ekonomik etkinliğinin olması,
- Benimsenebilirlik, katılımın sağlanması, değişen koşullara uyumun olması,
- Güvenilirlik, çevresel uygulamaların etkinliğine güvenilmesi,
- Dinamiklik, değişikliklere uyum sağlayabilme
- Politik olarak kabul edilebilirlik gibi unsurlardır. Çevre koruma politikalarıyla çevre bozulmaları önlenebilir, sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirilebilir, belki sera etkisi azaltılabilir. Ancak uygulamada bazı sorunlarla karşılaşmaktadır.

3.4.3.Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Alanında Türkiye'nin Güçlü Ve Zayıf Yanları, Tehdit Ve Fırsatlar

Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli çok geniş ve karmaşık bir tematik alanı kapsadığından; ülkenin, güçlü-zayıf yanları ile tehdit-fırsatlarını birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmak son derece zor olmaktadır. Örneğin; zengin doğal kaynaklarımız güçlü yanımızken bunların yeterince korunamaması ve kullanılmaması zayıf yanımızdır. Aşağıdaki tespitlerimizin bu bakış açısıyla değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Güçlü Yanlar:

- Türkiye, özel coğrafik konumu nedeniyle enerji koridorları üzerinde yer aldığından; yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının birincil enerji içerisindeki payını artırma potansiyeli yüksektir.
- Doğal kaynaklar geri döndürülemez şekilde kirlenmemiştir.
- Kullanılabilir su yeterli miktarda vardır ve bu konuda önemli bir pazar gücüne sahiptir.
- Kirlenmeyi önlemek ve bertaraf etmek ile ilgili know-how ve teknolojiler büyük oranda bilinmektedir.
- Yeni teknoloji transferleri için kurulan sanayii beraberinde çevre ve uluslararası üretim standartlarını da ülkeye transfer etmektedir.

Zayıf Yanlar

- Çevre konusunda, entelektüel ilgi ile uzmanlık bilgi alanları karışmış durumdadır.
- Çevre ile ilgili araştırma ve geliştirme çalışmalarına gereken destek verilmemektedir.
- Ekonomik yetersizlik çevre koruma yatırımlarının yeterli kaynağı kullanmasına imkan vermemektedir. Bununla birlikte, çevre yatırımları ile ilgili mevcut olan kaynaklar da yeterince ve amacına yönelik olarak kullanılmamaktadır

- Ekonomik yapı, eski ve kirletici özellikleri daha fazla olan teknolojileri süratle tasfiye etmeye imkan vermemektedir(sanayi, taşıtlar, yakıtlar vb.).

- Kirliliğ,n önlenmesi, kontrolü ve bertarafı konusunda işlenmiş, organize, yeterli ve güvenilir veri mevcut değildir. Aynı durum, doğal kaynaklarımız ve tarihi/kültürel değerlerimiz için de söz konusudur.

- Yeni teknolojiler, bazı sektörlerde dışa bağımlıdır,

- Yasalarda kurumsal yetki ve sorumluluklar konusunda çelişki ve çakışmalar mevcuttur. Yasal altyapı uluslararası taahhütler ile uyumlu hale getirilememiştir.

Tehditler

- Çevrenin devlet politikasında öncelikli olmaması ve uygulanan yanlış politikalar sonucunda, doğal kaynaklarımız ile tarihi/kültürel değerlerimiz geri döndürülemeyecek şekilde tahrip olabilecektir.

- Çevre ile ilgili konuların özel uzmanlık ve bilgi birikimi ile uygulamada deneyim isteyen bir dal olduğunun algılanmamış olması nedeniyle yapılan yanlış uygulamalar çevre sorunlarının artmasına neden olabilecektir.

- Toplumda ve özellikle kirletici kurum ve kuruluşlarda, otoriteye (idareye) karşı güvensizlik ve bu yöndeki sorunların çözülmeyeceğine dair inancın yaygın olması tehdit olarak nitelendirilebilir.

- Çevrenin korunmasına yönelik tahsil edilen bedellerin amacına uygun kullanılmaması, yatırım maliyetlerine dair kaynak oluşturma ve tahsisinde büyük yanlışlıklara neden olmaktadır.

Fırsatlar

- Jeopolitik açıdan stratejik bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma alanında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek olan pek çok uluslararası bölgesel çalışma ve oluşumun içinde bulunma şansı vardır.

- Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları, Avrupa Birliği 6.Çerçeve Programları'nda üye ülkeler ile eş statüde araştırma ve teknoloji geliştirmeye yönelik çalışmalar yapabilme olanağı bu aşamada fırsat olarak ele alınabilir.

- Türkiye'nin doğal kaynaklar ve biyolojik çeşitlilik açısından taşıdığı zenginlik ve bu kaynakların hala koruma tedbirlerine cevap verecek durumda olması önemli bir avantajdır ve iyi değerlendirilmelidir.

- Enerji potansiyeli yüksektir.

- Atık yönetimi bilincinin gelişmesinin, atık yönetim hizmetleri sektörünün oluşmasına, bu konularda yeni istihdam, AR/GE ve teknoloji geliştirilmesine olanak sağlayacak olması fırsat olarak nitelendirilebilir.

- Mevcut çevre teknolojileri bilinmektedir.

SONUÇ

Kalkınma, İnsan ve çevre arasında bulunan ilişkinin tartışılmasında insanoğlunun doğaya yüzyıllardır verdiği hasar ve sonuçları etkilidir. İnsan ve çevre ilişkisinin tarihsel ilerleyişinde sanayileşmenin önemli bir etkisi vardır. Bu sürecin temelleri Rönesans ve Reform oluşumları sonrasında yükselen iktisadi ve sosyal şartlara dayandırılmaktadır. İnsanlığı küresel seviyede tehdit eden çevre problemleri ilk olarak 1970'lerde tartışılmaya başlanmış, çevreyi ve beşerî sermayeyi unutmaksızın, kaynakların etkili tüketimini hedefleyen uzun dönemli kalkınma modeli olarak sürdürülebilir kalkınma tartışmaları gerçekleştirilmiştir. Sürecin bu noktaya ulaşmasında, bilhassa hem İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ivme kazanan endüstrileşme , iktisadi ve teknolojiye dayanan ilerlemeler, hem de post-kolonyal dönemle beraber bağımsızlığına ulaşan birçok ülkenin geç kalan sanayileşme süreçlerinde kalkınmayı endüstrileşme esaslı ilerletme gayreti bulunmaktadır. Bu zaman içinde kalkınmayla ilgili politikalarda öncelikler üretimin arttırılması doğrultusunda gerçekleştirilmiş, çevre sorunları üzerinde durulmamış, kalkınma uğruna yapılan her girişim yasal kabul edilmiş ve çevreye verilen zararlara önem verilmemiştir. Kalkınmanın öncelik olarak görülmesi, kalkınma neticesinde meydana gelecek çevre problemlerinin sonraki aşamalarda değerlendirilmesi yaklaşımı benimsenmiştir.

Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla beraber kalkınmayla oluşan katma değer in toplumda bulunan bütün kişilere adil bir şekilde dağılacağı ve iktisadi bağlamda gelişmeler elde edildikçe toplumdaki refahın artacağı düşünülüyordu. Böyle bir ideal durumda ekonomik bağlamda gelişmeye niceliksel yönden dikkat çekilip üretimin en üst seviyeye çıkarılması bekleniyordu. Gelişen süreçte sadece büyümeye gösterilen önem, doğadaki kısıtlı kaynaklarla diğer üretim unsurlarını tüketilmesine sebep olduğu anlaşılmış ve kalkınmanın birtakım sınırları aşmadan gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Bu açıdan "Sürdürülebilir Kalkınma" (SK) sınırlı düzeydeki kaynakları yeniden kullanılabilir olmasına fırsat tanıyacak biçimde bir kalkınma ölçütü oluşturulması fikrinden yola çıkarak oluşturulan bir kalkınma bakış açısı olarak tanımlanır

Çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için konferanslar ve anlaşmalar yapılmıştır:

Bu konferanslardan ilki Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansıdır. İsveç'in başkenti Stockholm'de 5-6 Haziran 1972 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen bu konferans, ekonomik büyüme ile kalkınma süreçlerindeki insan etkinlikleri kaynaklı çevre problemlerinin, uluslararası ölçekte ele alındığı ilk önemli toplantı olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin de katıldığı, sistemsel, yönetsel farklılıkları ve gelişmişlik düzeyi olan 113 ülke bu toplantıya katılımcı olmuştur. Çevre sorunlarına kapitalist ekonomi sisteminin sebep verdiğini savunan Doğu Bloku ülkeleri ise toplantıya katılmama kararı almışlardır. "Only One Earth" (Tek Bir Dünya) sloganı altında gerçekleştirilen konferans, gezegenin geleceğiyle ilgili kaygı verici durumdaki çevre problemlerinin çözümü hususunda, uluslararası boyutta ortak bir çevre bilinci oluşturmayı amaçlayarak ülkelerin birlikte davranmasını hedeflemektedir. Konferansta, farklı bir terim olarak ifade edilen eko-kalkınma; ekolojiyle kalkınmanın birleşiminden meydana gelen, çevreyle beraber dengeli kalkınmayla ilgili ilerleme aşamalarını açıklayarak sürdürülebilir kalkınmanın esaslarını oluşturmuştur.

Cocoyoc Bildirgesi ile UNEP ile Birleşmiş Milletler Ticaret Anlaşmaları Örgütü'nün (UNCTAD) işbirliğinde 1974 yılında Meksika'nın Cocoyoc şehrinde görüşülmüş ve bu çalışmanın konusu, "Kaynakların Kullanım Tarzları", "Çevre ve Kalkınma Stratejileri" olarak belirlenmiştir. Toplantıda, fiziki çevrenin tahribatına sebebiyet veren teknolojik uygulamalar; hayat kalitesinin, iktisadi kalkınma, sosyal uyumun ve etkileri toplantıya katılan ülkelere boyutunda tartışılarak ve çevreyi ilgilendiren problemlerle global düzeyde iktisadi ve sosyal zenginliklerin adil bölüşümü konuları ele alınmıştır.

Akdeniz Eylem Planı, Stockholm Çevre Konferansı'nın önemli neticelerinden bir tanesidir. 1975 yılında UNEP 'in daveti ile toplanmış ve Akdeniz'e komşu olan 16 devlet Akdeniz'in korunması amacıyla bu eylem planını kabul etmiştir. Bu program çevre sorunlarının çözülmesi hususunda uluslararası bir iş birliğinin oluşturduğu ilk programlar arasında bulunması yönüyle önem arz etmektedir

Brundtland Raporu 1987 senesinde "Ortak Geleceğimiz" adı altında yayınlanmıştır. "Brundtland Raporu" sürdürülebilirlik ve kalkınmayla ilgili uluslararası boyutta kararlar alınmıştır. "Sürdürülebilir kalkınma" gelecekteki neslin kendi gereksinimlerini karşılama imkanından taviz vermeden bugünün gereksinimlerini yerine getirebilecek kalkınma" biçiminde tanımlanmıştır. Sınırsız insan gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla doğal kaynakların tüketimi hızlanmıştır.

Var olan kaynakların bitecek olması, gelecekteki nesillerin gereksinimlerini koruma zorunluluğunu oluşturmuştur. Bugünkü ve gelecekte nesillerin sınırlı olan kaynakları tüketmede bu dengesizliği ortadan kaldırmak için kuşaklar arasındaki dengenin sağlanması önemlidir. Yalnızca kuşaklar değil, devletler arasında oluşan dengesizlikler de ortadan kaldırılmalıdır

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (Rio Konferansı) görüşülen hususlar kısaca incelendiğinde bazı konular öne çıkmaktadır. Bu konular; "İklim Değişikliği Sözleşmesi", "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi", "Rio Deklarasyonu" ve "Gündem 21"'dir. 1992'de toplanan Dünya Zirvesi, takip eden dönemi, "Sürdürülebilir Kalkınma Çağı" şeklinde isimlendirmiştir. Buradaki önemli olan bir nokta, Rio Konferansının sürdürülebilir kalkınma amacına ulaşabilmesi için yeni bir küresel ortaklığın gerekliliğini belirtmesidir. Rio Deklarasyonu, geniş ölçekli siyasi kurallar ve toplumsal adalet ve ekolojik sürdürülebilirlik için bir kılavuz meydana getirmiştir. "Gündem 21" çalışmalarıyla bu kuralların ve politikaların hayata geçirilip uygulanması denetlenmektedir. Rio Konferansı'nda "ekolojik açıdan sürdürülebilir gelişme" çevresel etik kavramının tekrar konu olmasıyla çatışan taleplere ve menfaatlere öncülük ederek meydana gelmiştir

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri İstanbul Konferansı'nda (Habitat II) "İstanbul Deklarasyonu" ve "Habitat Gündemi" isimli iki önemli belge yayınlanmıştır. "İnsan Yerleşimleri İstanbul Deklarasyonu" belgesinde "yeryüzü çevremizi sürdürülebilir kılarak, insan yerleşimlerinin kalite düzeyini yükseltmek için, sürdürülebilir üretim kalıpları, tüketim, ulaşım ve yerleşim imkânlarını geliştirme; kirlilikten korunma; ekolojik dengeyi muhafaza etme ve gelecek nesillerin yaşam şartlarını kollama yönünde çabalayacağız" ibaresi bulunmaktadır.

Kyoto Protokolü sera etkisi oluşturan gazların atmosferdeki salınımını düşürmek amacıyla gelişmiş devletlere birtakım hedefler koyan, önceden bağlayıcı olmayan ancak peyderpey hukuki bağlayıcılığı olmuş bir sözleşmedir. 1992 ve 1997 yılları arasındaki dönemde sera gazı salınımında herhangi bir azalma tespit edilmemiştir. Bu aşamada, protokolün yürürlüğe girmesi amacıyla 1990 yılı itibari ile doğada mevcut olan sera gazı salınımının %55'inden sorumlu olan 55 devletin onayına bağlı olması esası belirleyici kıstas kabul edilmiştir. 2004 yılında Rusya'nın protokolü imzalamasıyla 2005 senesinde protokol yasal olarak bağlayıcılığa kavuşarak uygulanmaya başlamıştır

Rio+5 Zirvesi, 1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde gerçekleştirilen "BM Çevre ve Kalkınma Konferansından 5 yıl sonra ABD'nin New York şehrinde 13-19 Mart 1997 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Konferansın düzenlemesindeki amaçlar şu şekilde belirtilir:

- "Sürdürülebilir kalkınma" hususundaki yükümlülükleri güncellemek,
- Başarısız olunan hususları tespit etmek ve sebeplerini saptamak,
- Başarılı faaliyetleri saptamak ve uygulamaları fazlalaştıracak ve güçlendirecek eylemler oluşturmak,
- 1997 senesinden dönem için önceliği kararlaştırmak,
- Rio Konferansı'nda yarım kalan konuları görüşmektir.

2000 senesinin 9. ayında BMGK'nda Kurulunda 187 üye devletin 147 devlet katılımıyla gerçekleşen "Binyıl Zirvesi'nde ülkeler" küresel boyutta insan onuru, adalet ve afiyet ilkelerinin güçlendirilmesi amacıyla toplu bir biçimde üzerlerindeki sorumluluğu" onaylayarak Binyıl Bildirgesini kabul etmişlerdir.

Bildirgede bulunan ilkelerin uygulanması bakımından toplantıda sekiz adet "Binyıl Kalkınma Hedefi" kararlaştırılmıştır. Bildirgeyi onaylayan 187 devlet bu hedefleri sürdürülebilir kalkınmanın oluşturulması amacıyla ve fakirlikle mücadele bakımından 2015 senesine dek kadar gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Belirtilen bu hedeflerle ilgili maddeler aşağıdadır

1. Aşırı fakirlik ve açlığın azaltılması
2. Kadın-erkek eşitliğinin oluşturulması ve kadınların durumunun iyileştirilmesi
3. Çocukların ölümünün düşürülmesi,
4. Anne sıhhatinin iyileştirilmesi,
5. HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadelenin yapılması,
6. Ekolojik sürdürülebilirliğin oluşturulması,
7. Kalkınma için küresel bir işbirliği geliştirilmesi" şeklinde sıralanmıştır

Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+10) 2002 yılında 191 ülkenin temsilcileri 1992 Rio Zirvesi'nin sonuçlarıyla alakalı gerçekleştirilen ilerlemeyi incelemek ve ayrıca "sürdürülebilir kalkınma"yı tekrardan harekete geçirmek için Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde düzenlenmiştir "Uygulama Planı on bir kısma bölünen 153 maddeden oluşan bir sözleşmedir. "Johannesburg Uygulama Planı"nda başta fakirlik konusu temizlik ve enerjiye ulaşımın çoğaltılması, tarımda verimlilik uygulamalarının artırılması, ekolojik

sürdürülebilirliğin sağlanması hususlarına odaklanılmıştır. 2. kısım olan “Yoksullukla Mücadele”de yapılacaklar boyutunda tarım sektöründe önemli bir durum arz etmektedir.

Rio+20 toplantısı BM’de yapılmıştır. Sürdürülebilirlikle ilgili önem arz eden bir zirvedir. Bu toplantıda yüz doksan üç devletten yetkililer tarafından imzalanan “İstedığımız Gelecek” (The Future We Want) isimli belge ile sürdürülebilirlik konusunda stratejik çözümler sunan en önemli BM zirvesi olmaktadır. Bu belgeyle Rio+20 “Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı”nda “sürdürülebilir kalkınma” ile ilgili uygulanması gereken tedbirleri içeren bir mutabakattır. Toplantının gayesi “sürdürülebilir kalkınma” konusunda çalışmaların sürdürülmesi ve günümüzdeki ve gelecekteki nesiller açısından çevreci, iktisadi ve toplumsal manada sürdürülebilir bir dünya için yapılacaklar konusunda ortak kararlar almaktır.

Bu zirvedeki önerilenler içinde teşvikler ve vergilerle sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi, yatırımlar ve finansla ilgili konularda sürdürülebilir kalkınmaya önem verilmesi, kalkınmayı ölçmek için sürdürülebilirlikle ilgili kalkınma kriterlerinin belirlenmesi, ekolojideki, doğal zenginliklerin kullanılmasında yeşil uygulamaların yaygınlaştırılması, insanların gelir düzeylerinin, insan haklarının, eğitim vb. alanlarda iyileştirmeler yapılması bulunmaktadır

Paris İklim Antlaşması 2020 senesinde uygulanmaya başlanılan Paris İklim Anlaşması, 2008-2012 döneminde Kyoto protokolünün devamı olan bir iklim planıdır. Anlaşma, 2015 senesinde Paris’te gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” ile ilgili konferansta imzalanmıştır. “Paris İklim Anlaşması” dünyadaki sera gazı değerinin yüzde elli beşinden sorumluluğu bulunan en az elli beş devletin onaylarının akabinde kabulü ile 2016 senesinde uygulamaya konulmuştur

Türkiye’de çevrenin korunmasıyla ilgili hususlara farklı kanunlarda değinilmiştir:

“642 Sayılı kanun” 1923 sonrasında çevreyle ilgili ilk düzenlemelerin yapıldığı kanundur. Yapılan düzenlemelerin, 1930 senesinde “1580 sayılı Belediye Kanunu”, 1933 senesinde “2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” ve “1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” uygulamaya konulmuştur

“1580 sayılı Belediye Kanunu” ile topluma açık kısımların temizliğini gerçekleştirmek, salgınla ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için hazırlanmıştır. “Belediye Kanunu” belediyelerin hizmetleri ile ilgili alanlarda örgütlenmesinin sağlanması amaçlanmıştır. . “1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”yla mahalli idarelere sağlık hizmetleriyle ilgili sorumluluklar verilmiş suyla ilgili düzenlemeye gidilmiştir. “2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” ile şehirlerin planlamasını sağlamak zorunluluk haline getirilmiştir. B1984 “3194 sayılı İmar Kanunu”nun yürürlüğe girmesiyle 2290 sayılı kanuna son verilmiştir.

1960 senesinde endüstrileşme gerçekleşmediğinden çevre politikanın önceliğinde yer almamıştır. 1971 senesinde “Su Ürünleri Kanunu” ile avlanmada zarar veren maddelerin kullanılması yasaklanmıştır. Suların kirletilmesi trol kullanılarak balık avlanmasına yasaklar gelmiştir

Ülkemizde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili hedefler Kalkınma planlarında yer almıştır. Kırsal kalkınmanın sağlanması, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, toplumsal, ekonomik gelişmenin sağlanması, çevrenin korunması gibi hedefler ortaya konmuştur.

Ülkemizdeki doğa problemlerinin çözülmesinde Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı’nın (UÇEP) etkisi mevcuttur. UÇEP’in stratejik hedefleriye kirliliğin düşürülmesi, sürdürülebilir çevresel uygulamaların teşviki şeklinde ifade edilmektedir. Yedinci planın oluşturduğu tedbirlerle beraber yürütülecek politikaların uluslararası standartlarla ahenkli olmasının önemi belirtilmiştir. 2001–2005 yıllarındaki Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, doğa problemlerinin düzeltilmesinde politikaların AB ilkelerine uygun bir biçimde oluşturulması ve ekonomik kalkınmayı oluştururken doğayı muhafaza etmenin gerekliliği belirtilmiştir ÇED’in ehemmiyeti ile yatırımlarda doğaya zarar vermeyen teknolojilerin kullanılması şeklinde tedbirler belirtilmiştir. Diğer taraftan uzun dönemde doğa problemlerinin düzeltilmesinin AB ilkelerine önem verilmesi dönemiyle ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. 2007–2013 arasındaki dönemde uygulanan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, AB ile bulunan uyum sürecinde en taze politikaların oluşturduğu programdır. Türkiye’nin ileriye dönük kalkınma stratejisi ve oluşturacağı politikaların AB’nin hukuki, kurumsal ve mali mekanizmalarına uyumlu olmasına önem verilerek yedi yıl için oluşturulmuştur. Bu planla beraber doğayla ilgilenen kurumlar arasındaki otorite mücadelesinin önlenmesi

amaçlanmıştır. Planda bütün faaliyetlerin üretim ve tüketim kademelerinde “kirleten ve kullanan öder” ilkesinin etkili bir biçimde uygulanması beklenmiştir. Çevresel altyapı için gerçekleştirilecek yatırımlarda “ölçek ekonomisinin” oluşturacağı fırsatlardan faydalanmak için yerel yönetimler arasında işbirliği ve koordinasyonun geliştirilmesinin gereği belirtilmiştir

Avrupa Komisyonu’nun 2004 senesinde oluşturduğu raporlara Türkiye “Katılımcı Ülke” mevkiinde AB uyumu gerçekleştirmek hedefiyle doğa stratejisi oluşturarak çeşitli zamanlarla alakalı hedef programını oluşturarak “çevre müktesebatı”na uyumlu alakalı çalışmaları gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bu hedefle beraber “Türkiye AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi” (UÇES) (2007-2023) oluşturularak sunumu gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de Dünya ile birlikte sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikaları ile ilgili süreçler uygulanmaya çalışılsa da bunlar yetersiz kalmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikaları çevrenin kirlenmesini önlemede yetersiz kalmaktadır. Türkiye’de sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirirken gelecek nesillere daha temiz bir çevreyi bırakmak için yapılması gerekenler bulunmaktadır.

Bu kapsamda Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma ve çevre politikaları ile ilgili aşağıdaki önerilerde bulunulabilir;

- Çevre en önemli varlık olarak görülmeli ve gelecek nesillere zarar vermeden aktarılmalıdır. Bunun için ciddi planlamalar yapılmalı ve kurallara uyulması sağlanmalıdır.
- Sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için sanayi kuruluşlarının çevreyi kirlenmesi önlenmelidir. Termik santraller gibi tesislerde mutlaka filtre kullanılmalıdır.
- Fabrikaların atık sularının akarsu ve denizler akıtılması engellenmelidir.
- Çevreyi kirleten kuruluşlara caydırıcı cezalar verilmelidir.
- Hükümetler çevreyi kirletenleri en ağır ceza ile cezalandırmalıdır.
- İnsanların çevre bilinci yükseltilmelidir. Bu amaçla kamu spotu şeklinde yayınlar yapılabilir, halka eğitimler verilebilir.

- Türkiye çevrenin korunması ile ilgili diğer ülkelere örnek olmalıdır. Bu Türkiye'nin turizm gelirlerini de artırabilir. Çevre temizliği ile ilgili örnek projeler geliştirilerek kamu diplomasisi oluşturularak dünyaya duyurulabilir.
- Çevre konusunda, uzmanlık bilgi alanları arasındaki karışıklık giderilmelidir. durumdadır.
- Çevre ile ilgili araştırma ve geliştirme çalışmalarına gereken destek verilmelidir.
- Ekonomik yetersizlik çevre koruma yatırımlarının yeterli kaynağı kullanmasına imkan vermemelidir. Bununla birlikte, çevre yatırımları ile ilgili mevcut olan kaynaklar da yeterince ve amacına yönelik olarak kullanılmalıdır.
- Ekonomik yapı, eski ve kirletici özellikleri daha fazla olan teknolojileri (sanayi, taşıtlar, yakıtlar vb.) süratle tasfiye etmeye imkan verecek şekilde tasarlanmalıdır.
- Kirlilik önlenmesi, kontrolü ve bertarafı konusunda işlenmiş, organize, yeterli ve güvenilir veri tabanı oluşturulmalıdır.
- Çevrenin temizlenmesi ve korunması ile ilgili teknolojilerde dışa bağımlılık azaltılmalıdır.
- Yasalardaki kurumsal yetki ve sorumluluklar konusunda çelişki ve çakışmalar düzenlenmelidir. Yasal altyapı uluslararası taahhütler ile uyumlu hale getirilememiştir.

Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikaları konusunda gereken tedbirlerin alınması ekolojiye duyarlı kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bu sayede çevreyle ilgili geriye dönülemez zararların da önüne geçilecektir. Çevreye duyarlı sürdürülebilir kalkınma ve büyüme politikası Türkiye ekonomisinin de geleceğe yönelik en büyük avantajı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi UÇES (2007 - 2023), Çevre ve Orman Bakanlığı 2006. <http://www.ab.gov.tr/files/SEPB/cevrefaslidokumanlar/uces.pdf> .
- AB'nin Çevre Politikası, s.7, <http://www.ikv.org.tr/>
- Acar, Y., *Büyüme Teorileri*. (1990). Uludağ Üniversitesi Basımevi. U.Ü.İ.İ.B.F İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No.43.
- Aksu, C. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*. (2011) Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı, s.17.
- Alpagut, B. *Doğal çevre ve insanın evrimi*. (1997). (Ed.) R. Keleş, İnsan, Çevre, Toplum (İkinci b.), İmge Yayınları, Ankara.
- Arndt. H. W. (1981). *Economic Development: A Semantic History, Economic Development and Cultural Change*. 29(3), s.458.
- Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma Çağımızın Çevre Sorunları*. (Birinci Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Başer, N. E. (2002). Teknolojik İlerlemeye Dayalı Kentsel Kalkınma Yalaşımı: İzmir Örneği. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Başkaya, F. (2005). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara. Maki Yayınları.
- Başkaya, F. (1997). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü.2*. Ankara.İmge Yayınları.
- Başkaya. F. (1994). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bayraç, H.N. (2011). “Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi ve Önleyici Politikalar”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), s.231-234.

- Belli, A. (2019). *AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türk Çevre Politikası Geçmiş-Bugün Gelecek*. (Birinci Baskı). Bursa: Dora Basım-Yayın.
- Birleşmiş Milletler. Paris Agreement. (2015d). https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf .
- Bozdoğan, M.N., *Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin*
- Bozkurt Y. ve Kaman, D. (2018). *Yerel Yönetimler Perspektifinde Türkiye'de Çevre Politikaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bozkurt, Y. (2012). *Çevre Sorunları ve Politikaları*, Ekin Yayın Basım Dağıtım, 2. Baskı, Bursa.
- Budak, S. (2000). *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*, İstanbul: Büke Yayınları.
- Cameron, J. (2000). "Development Economics, the New Institutional Economics and NGO's", *Thirld World Quarterly*, Cilt: 21, Sayı: 4, Routledge, Londra.
- Ceritli, İ. (2000). *Sürdürülebilir Kentsel Kalkınma Sürecinde Optimum Kent Ölçeğinin Önemi ve Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Çamur, D. ve Songül A. Vaizoğlu, (2007). "Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler", *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, Cilt 6, Sayı 4, s.301.
- Çelik, K. (2005). *Uluslararası İktisat*, Clepler Matbaacılık Basım Yayın ve Dağıtım, Trabzon, 2015.
- Çetin, M. (2006). *Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma*. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C:7, 1.
- Çetin, M. (2005). "Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s. 1–14
- Çiçek D., Sarı, Y. (2018). "Kalkınma Kuramları ve Turizmin Gelişimi (Development Theories and Tourism)". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 993, 1015.s.997-998.

- Çoban, A. (2004). *Çok Uluslu Şirketler- Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi Politikası. Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler*, Ed.M.C.Marin-U.Yıldırım, İstanbul: Beta Yayın.
- Deviren, N. V., ve Yıldız, O. (2014). “Bölgesel Kalkınma Teorileri Ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, s.2.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, (2016): 1-4
- Dışişleri Bakanlığı. (2011d). Paris Antlaşması. <http://www.mfa.gov.tr/parisanlasmasi.tr.mfa>,
- Dinler, Z. (2005). *Bölgesel İktisat*. Ekin Kitabevi Yayınları, 7.baskı.
- Dinler, Z. (2001). *İktisada Giriş*. Ekin Kitabevi Yayınları, 7.baskı.
- Doğaner, F. (2002). Gönel, “Globalleşen Dünyada (nasıl bir) Sürdürülebilir Kalkınma”. *Birikim*, s.2-5.
- Dulupçu, M. A. (2002). “Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Ankara, s. 32,
- Dulupçu, M. A. (2002). “Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Ankara, s. 31–52,
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, (1987).
- Ekiztepe, B. Akıncı (2016) *Sürdürülebilir Kalkınma ve Gelişim Süreci.*, H. Çeken. (Editör). *Sürdürülebilir Turizm (Temel Kavramlar ve İlkeler)*. (Birinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Emrealp, S. (2005). *Yerel Gündem 21: Uygulamaya Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı*. İstanbul. IULA-EMME Yayını.
- Enerji Portalı. (2018). Türkiye Yeşil İklim Fonu'ndan Yararlanacak Ülkeler Listesinden Çıkarıldı. <https://www.enerjiportali.com/turkiye-yesil-iklim-fonundan-yararlanacak-ulkeler-listesinden-cikarildi/>

- Erbay, E. R., & Özden, M. (2013). “İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım”. *Hatay Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*, 3. S.13.
- Ercan, F. (2012/Ekim). *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 6.Baskı,
- Ergün, T. ve Çobanoğlu, N. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(1): s.102-103.
- Erkul, H. (2012). *Çevre Koruma*. (Birinci Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ertürk, H. (2009). *Çevre Bilimleri*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Eryılmaz, Ç. (2018). “Türkiye’de Çevreci Örgütlerin Dönüşümü: Merkezi Profesyonel Lobici Örgütler ve Yerelde Gönüllü Protestocular” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 73, No. 1, ss. 49-76.
- Eryılmaz, T. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Etkins, Paul, (1999/October). “European Environmental Taxes and Charges: Recent Experiences, Issues and Trends”, *Ecological Economics*, Volume:31, Issue:1, s.40.
- French, H. F. (1995). Yeni Küresel Ortaklığın Sağlamlaştırılması. Lester R. Brown vd. (ed.).Dünyanın Durumu, World Watch Enstitüsü Raporu. s.219.
- Gardiner, R. (2002). UN Sustainable Development Process Key Events. Web Sitesi: <http://www.earthsummit2002.org>,
- Global Profile of Extreme Poverty, (2012).
- Görmez, K. (2018). *Çevre Sorunları*. Ankara: Nobel Kitabevi, 4.Basım.
- Görmez, K. (2010). *Çevre Sorunları*. Nobel Yayın, Ankara 2. Baskı.
- Gümüş, S. (2017). *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.

İstanbul, 2005, s.18.: (Ed.: Bülent Günsoy ve Ceyda Özsoy). İktisadi Kalkınma içinde). Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Yayını.

Gürlük, S. (2001). “Dünyada Ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 4, s.2.

Güzel, A., “Sürdürülebilir Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları”, s.1., <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/cevresurdurulebilir-kalkinma/rapor-lar/son/EK-10.pdf>.

Harari, K. Y. (2017). *Homo Deus Yarının Kısa Tarihi*. (Çev: Poyzan Nur Taneli). İstanbul: Kolektif Kitap, 9. Baskı,

Harris, J.M. (2003). “Sustainability and Sustainable Development. International Society for Ecological Economics” (ss.1-12). Editors Anne Carten Atiken.. Internet Encyclopaedia of Ecological Economics, s.2

Henry,. L.A and L.M. Sundstrom, (2007). “Russia and the Kyoto protocol: seeking an alignment of interests and image”. *Global Environmental Politics*, 7 (4), s.48.

Hiç, M. (1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi* (2 b.). İstanbul: Filiz Kitabevi.

https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/esk/CSK_son_surum.pdf

<https://www.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/EnvSust/3.The%20FutureWeWant.pdf> .

Kalkınma Planları I. BYKP, (1963-1967).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1lKalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf>

Kalkınma Planları II. BYKP, (1968-1972).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1lKalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>

Kalkınma Planları III. BYKP, (1973-1977).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9FY%C4%B1II%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf> (

Kalkınma Planları IV. BYKP, (1979-1983). http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf.

Kalkınma Planları IX. BYKP, (2007-2013).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf>.

Kalkınma Planları V. BYKP, (1985-1989).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1II%C4%B1kKalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf>

Kalkınma Planları VI. BYKP, (1990-1994).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Alt%C4%B1nc%C4%B1-Be%C5%9FY%C4%B1III%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1990-1994%E2%80%8B.pdf>

Kalkınma Planları VII. BYKP, (1996-2000).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1II%C4%B1kKalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf>

Kalkınma Planları VIII. BYKP, (2001-2005).
<http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1II%C4%B1kKalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf>

Karagül, M. (2003). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(5), 79-90.

Karakaya, E., Özcağ, M. (2005). *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Bursa: Ekin Kitabevi.

- Karataş M., ve Çankaya, E. (2010). “İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), s29-55.
- Kartal, Z. (2015). “Marxist toplumsal gelişme aşamaları ile Rostow’un gelişme aşamaları yaklaşımlarının değerlendirilmesi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*,. 10(2), 231-244.
- Kaynak, M. (2003). “Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 49, Ankara, s. 13,
- Keleş, R. ve Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*, Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C., Çoban, A. (2015/Aralık). *Çevre Politikası*, Ankara: İmge Yayınları, 8.Baskı,
- Kirmanoglu, H. (2005). *Amartya Sen’in Özgürlük Ve Kalkınma Üzerine Düşüncelerine Bir Bakış*. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (47), 263-276
- Low, N. (1999). *Towards Global Ethics. Global Ethics and Environment*, London and New York: Routledge.
- Marois, T. ve Pradella, L. (2014). “Kutuplaştıran Kalkınma, Neoliberalizme Karşı Alternatif Kriz”, *Norabene*, Ankara, s.32.
- Mehta, R. Development (2009). How far is it sustainable?. Proceedings of International Conference on Energy and Environment. ISSN: 2070-3740. ss. 754-756.
- Mengi, A. ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Mutlu, A. (2006/Mayıs). “Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre Kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları”, 21.Türkiye Maliye Sempozyumu: Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler, Lara/ANTALYA, 10-14 s.14-15

Our World in Data, (2018).

Özdemir, Volkan, Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri, Marmara Üniversitesi

Özmehmet, E. (2016). “Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları”.
Yaşar Üniversitesi Dergisi, 3 (12), s.9..

Özsoy, C. (2012). *Kalkınma Ekonomisinin Anlam ve İçeriği Kalkınma Teorileri İktisadi Kalkınma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Öztürk, İ.(2010). and Acaravcı, A. “CO2 Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Turkey”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 14, p.3220-3225.

Öztürk, L. (2007). *Sürdürülebilir Kalkınma*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Öztürk, Ö. (2017). “Çevrecilik Söylemleri ve Türkiye’deki Çevre Hareketlerinin Seyri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s.448-450.

Pektaş, E. K. (2011). *Bir Çevre Politikası Aracı Olarak Türkiye’de Çevre Eğitimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Rostow, W. (1999). *W İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*. (E. Güngör, Çev.) İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sayman, R. (2015). *İklim Değişikliği ile Mücadelede Çarpan Etkisi: Paris Anlaşması*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye. s.2.

Sevindirici, İ. (1999). *Az gelişmişliğin Ekonomisi*, İtalik Kitapları, Ankara.

Sezgin, Y. (2015). Türkiye’de Ekonomik Kalkınma ve Beşeri Sermaye. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Tez Çalışması.

Sönmezoğlu, F. ve Bayır, Ö.(2012). “Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler”.
İstanbul Üniversitesi F. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (47): s.267.

Stiglitz, Joseph E. (2008).“ Economic Foundations Of Intellectual Property Rights”,*Duke Law Journal*, s.1698.

- Strange, T. ve Bayley, A. (2008). Sustainable Development Linking Economy, Society, Environment. France: OECD Publications.
- Şahin, H. (1994). *İktisada Giriş*. Ezgi kitabevi, 4.baskı.
- Şenses, F.(2001). *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi* (2 b.). (S. Öztürk, Çev.) İstanbul: İletişim yayımları .
- T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. (1999). Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu. Ankara: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, s.1.
- Talu, N. (2006). *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikaları*. Kardelen Ofset, Ankara, s.21-27.
- Tekeli, İ. (1996). Habitat II Konferansı Yazıları. Ankara: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. s.26.
- Tekin, M., Ömürbek, N. ve Ömürbek, V.(2003) “Küreselleşmenin Otomotiv Sektöründe Üretim Teknolojileri Kullanımı Üzerine Etkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 233-242.
- Tıraş, H. (2012). “Sürdürülebilir Kalınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2(2), s.59-60.
- TOBB. (2007). *21.yy'ın Kabusu Küresel Isınma ve Kuraklık*. Ankara: Ekonomik Forum, s.61.
- Tonak, E. (2004). *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*. (3.baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. İstanbul.
- Toprak, D. (2006). “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*:2, s.4,
- Türkay, M. (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik Türkiye ve Dünya Üzerine Notla*”, İstanbul: SAV Yayınları.

Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi, (2008) Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.

Tüylüoğlu, Ş., Çeştepe, H. (2004). *Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi*. S. Taban, & M. Kar içinde, *Kalkınma Ekonomisi ve Seçme Konular*. Bursa: Ekin Kitabevi,

Uğur, M. S.(2017).” Amartya Sen’in Kapasite Yaklaşımı ve İnsan Merkezli Bir Kalkınma Anlayışı”. *Sosyoekonomi*, 25(1). S.91-107.

UNDP Türkiye. (2012).“ İstedığımız Gelecek: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) Rio de Janeiro, Brezilya 20-22 Haziran 2012 Konferans Çıktısı”

UNFPA, (2007). state of world population Unleashing the Potential of Urban Growth, https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/695_filename_sowp2007_eng.pdf.

UNWC, (1987). United Nations World Commission). On environment and Development Our Common Future Report. USA.

Ülgen, G.(2007) *İktisat Bilimine Giriş*. Der Yayınları, 3.baskı.

Vatansever, D., Yıldız, O. (2014). “Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımın Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri” .s.2. *Akademik Bakış Dergisi*, 44(1), 1-35.

World Bank (2018). Report, www.worldbank.org.

Yanardağ, Ö. ve Bozkurt, K.(2017). “Bedavacılık Sorununun Paris İklim Antlaşması Çerçevesinde Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (53): 72-93.

Yapıcı, M. (2003). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Eğitimi”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt No V, Sayı 1, Afyon, s.227.

- Yavilioğlu, Cengiz (2002). “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Sivas, s. 59–77,
- Yergin, D. (2011).*Enerjinin Geleceği: Petrol Doğal Gaz, Elektrik*, Optimist, İstanbul.
- Yıldırım, U. ve Göktürk, İ. (2004) *Sürdürülebilir Kalkınma*, M.C. Marın ve U. Yıldırım. Editörler). *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar – Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetmel Perspektifler* -. Birinci Baskı. İstanbul. Beta Yayıncılık.
- Yıldırım, M. (2012). Walt Whitman Rostow’un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi, Discussion Paper, No. *Turkish Economic Association*, Ankara, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81630/1/727018965.pdf>.
- Yücel, F. (2003). “Sürdürülebilir Kalkınmanın Salanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılığı ve Birlikteliği”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi*, Adana, s.106.

